This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN · LIBRARIES

ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ԳՐԻԳՈՐ ԱՓԱՅԵԱՆԻ
Կարգաթիւ 235/236

ՏԱՐԵՐՔ

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

ԻՄԱՍՏԱՍԻՐՈՒԹԵԱՆ

ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ԳՐԻԳՈՐ ԱՓԱՀԵԱՆԻ
Կարգաթիւ 235=236

ՀԵՏԶՀԵՏԷ ՀՐԱՏԱՐԱԿԵԼԻ

ԴԱՍԱԳՐՔԵԱՆ

ԳԵՂԵՑԿԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ԻՄԱՍՏԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ԿԻՐԱՌՄՈՒՆՔ Ի ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԻՄԱՍՏԱՍԻՐՈՒԹԵԱՆ

ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ ԲԱՌԱՐԱՆ

ԳՐԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԻՆ ԵՒ ՆՈՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆՑ

Temirchipashyan, Eghia

494

ՏԱՐԵՐՔ

Tarerk patmutean imastasirutean

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

ԻՄԱՍՏԱՍԻՐՈՒԹԵԱՆ

106 p.

ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐ. ԵՒ ՎԻՄԱԳՐ. Գ. ՊԱՂՏԱՏԼԵԱՆ

Սուլթան համամ փողոց, թիւ 14.

1891

Grad
EREN
562
BUHR

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ԱՌ ԱԶՆՈՒԱՇՈՒՔ

ՄԿՐՏԻՉ ԷՍԱԵԱՆ ԷՖԷՆՏԻ

ԱՏԵՆԱՊԵՏ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԿԵԴՐ. ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ

ՊԱՏՈՒԱՐԺԱՆ ԽՆԱՄԱԿԱԼՈՒԹԵԱՆ

ԺՈՂՈՎՈՅՆ

Տէր եւ բարեկամ.

Ձեզ կը ձօնեմ առաջինն այն դասագրոց, զոր յատկապէս պատրաստած եմ Ազգային Կեդրոնական Վարժարանի բարձրագոյն դասընթացքին համար, եւ ոյց վրայ ուսան անդրանիկ շրջանաւարտք սոյն նորահաստատ այլ արդէն պատկառելի հաստատութեան: Իբր ձեւակերպութեան մը կատարումն չէ ձօնս, այլ հրապարակային արտայայտութիւնն անկեղծ ու խորին մեծարանաց՝ զոր կը տածեմ լրջօրէն կրթասէր ու բարձրօրէն ազգասէր անձնաւորութեան մը նկատմամբ:

Ե. ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

ՆԱԽԱԲԱՆ

Եթէ սոյն դասագիրքս հեղինակութիւն մ'ըլլար՝ ինքնատիպ արդիւնք իմ մտաց, անտարակոյս չը պիտի գովէի զայն։ Սակայն գովեստն ալ, զոր պիտի հիւսեմ իր վրայ, շատ պարզ պիտ' ըլլայ։ Ո՛չ միայն մեր ազգին մէջ այսպիսի դասագիրք մը չը կայ, այլ եւ Եւրոպայի եւ Ամերիկայի մէջ ալ՝ որքան գիտեմ։ Ուսանողը կամ ընթերցողն՝ այս քանի մ'էջերէ բաղկացեալ գրքոյկով պիտի տեղեկանայ ընկերային բարեշրջութեան օրինաց, եւ պիտի հետեւի՝ ժամանակաց ընդմէջէն՝ մարդկային ազգի յառաջադիմութեան։ Աւելորդ է ըսել թէ սոյն մատենիկս կատարելապէս հասկնալու համար, պէտք է՝ մէկ կողմանէ՝ ծանօթ ըլլալ ընդհանուր պատմութեան եղելութեանց, եւ՝ միւս կողմէն՝ ընտելացած ըլլալ իմաստասիրական լեզուին (*)։ Այս առթիւ անգամ մ'ալ զգալի կ'ըլլայ պէտքն իմաստասիրական բառարանի մը, զոր ի մօտոյ պիտի հրատարակեմ, ներկայ դասագրքիս նման քաղելով զայն դարուս մեծագոյն գիտուն իմաստասիրաց գործերէն։

1891 Մայիս 24, Գաւըրքոյ Ե. Տ.

(*) Ծաղիկ Մանկանց բազմօգուտ կրթական Հաւաքածոյին մէջ ազգային երիտասարդ ուսուցիչ Խաչիկ էֆ. Դաւթեանի հրատարակած Քաղաքակրթութեան պատմութիւնն ամենէն աւելի պիտի նպաստէ Պատմութեան Իմաստասիրութեան տարերքս հասկնալու։

ՏԱՐԵՐՔ

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

ԻՄԱՍՏԱՍԻՐՈՒԹԵԱՆ

1. *Քաղաքակրթութիւնն ո՞ր կլիմայից տակ ծագում կ'առնու.*

Որովհետեւ մորթին ու թոքերուն միջոցաւ գոլորշացումն հարկաւոր է հիւսուածոց մէջ հեղուկներու շարժման ու հիւլէական փոփոխմանց համար, կրնանք հետեւցնել Հերպէրդ Սբէնսէրի(*) հետ թէ՝ ջերմ ու չոր կլիմայից տակ մարդիկ աւելի գործունէութիւն ցոյց կուտան քան ջերմ ու խոնաւ կլիմայից տակ։ Ուստի և քաղաքակրթութիւնն այդ կլիմայից տակ սկիզբն կ'առնու։

2. *Իրողութիւնք կը հաստատե՞ն սոյն տեսութիւնս.*

Իրողութիւնք կը հաստատեն սոյն եզրակացութիւնն։ Անդրանիկ քաղաքակրթութիւնը՝ զոր պատմութիւնը կը յիշատակէ՝ ջերմ ու չոր երկրի

(*) Սկզբունք Ընկերաբանութեան։

մը, այն է Եգիպտոսի մէջ, զարգացած է. Ջերմ ու չոր երկրաց մէջ է որ ծնունդ առին բաբելոնական, ասորական ու փիւնիկեան քաղաքակըրթութիւնք։ Սակայն իրողութիւնք նուազ ուշադրաւ են երբ ազգաց վրայ խօսինք, քան երբ խօսինք ցեղերու վրայ հին աշխարհին բոլոր աշխարհակալ ցեղերը մեկնած են ներսերէն կամ սահմաններէն ա՛յն անանձրեւ երկրաչարին (région sans pluie), որ կը տարածուի Հիւսիսային Ափրիկէի, Արաբիոյ, Պարսկաստանի, Տիպէդի ու Մոնկոլիոյ ընդմէջէն։

•3. Ո՞յք են աշխարհակալ ցեղերն.

Աշխարհակալ ցեղերն են Թաթարական ցեղն, որ՝ այդ երկրաչարին հարաւային սահմանն եզերլեռնաշղթայն անցնելով՝ բնակած է Չինաստանի եւ Չինաստանն Հնդկաստանէն բաժնող երկրաց մէջ, լեռներն ի վեր քշելով երկրածիններն. եւ չը շատանալով միայն այդ կողմն ուղղել արշաւանաց կոհակներն՝ ոյք յաջորդաբար իրմէ կը բաժնուէին, մերթ ընդ մերթ Արեւմուտք ալ յղած է հրոսակներ։ Արիական ցեղն Հնդկաստանի մէջ տարածուած է եւ երեւցած է յեւրոպա։ Սեմական ցեղն Ափրիկէի հիւսիսակողմն է տիրապատած եւ նուաճած է Սպանիոյ մէկ մասն։ Այս երեք իրողութիւնք ցոյց կու տան թէ, Եգիպտոսէն զատ որ կը թուի ստորին տիպարի մը պատկանիլ եւ հզօր հանդիսացած է Նեղոսի հովտին մէջ, կան երեք ցեղեր՝ ոյք խորապէս տարբեր տիպ մ՚ունին եւ հիմնապէս տարբեր լեզուներ կը խօսին, ոյք անանձրեւ երկրաչարին այլ եւ այլ կէտերէն

մեկնած են եւ յարաբերաբար խոնաւ երկիրներ արշաւած են։

4. *Նոր Աշխարհին մէջ կրնա՞նք իրողութիւններ գտնել ի հաստատութիւն մեր տեսութեան.*

Նոր Աշխարհին մէջ կը գտնենք երկիրներ գրեթէ անանձրեւ կամ բոլորովին անանձրեւ, Կեդրոնական Ամերիկան, Մեքսիկան ու Բերուն, ուր ընիկ քաղաքակրթութիւնք զարգացած ու նշանաւոր հետքեր թողած են։ Տրէյբէր (*) *կ'ըսէ. «Մարդկային ազգի յառաջադիմութեան պատմութեան մէկ յոյժ նշանակալից իրողութիւնն է՝ թէ քաղաքակրթութիւնն սկսած ըլլայ երեք իրարմէ հեռու երկրաց մէջ եւ ոյց երեքն ալ անձրեւէ զերծ են»։ Ըստ Ամերիկացի մեծ իմաստասէր պատմաբանին՝ քաղաքակրթութեան երրեակ կեդրոնք են Եգիպտոս, Բերու, Մեքսիկա։ Սոյն երկրաց ջրագրական* (hydrographique) *վիճակին մէջ պիտի գտնենք ուրեմն ուրիշ երկրաց վրայ իրենց քաղաքակրթական առաւելութեանց գաղտնիքը։*

5. *Քաղաքակրթութիւնն ինչո՞ւ նախ Նեղոսի ափանց վրայ կ'երեւնայ մանաւանդ քան Դանուբի կամ Միսիսիբիի ոռոգած երկրաց մէջ.*

Քանզի քաղաքակրթութիւնը թէ՛ կլիմայէն եւ թէ՛ հողագործութենէն կախումն ունի։ Եգիպտոս հունձքը կրնայ նախատեսուիլ ու կանխաւ կանոնաւորուիլ, առանձնաշնորհ՝ զոր ուրիշ խիստ սակաւ երկիրներ կը վայելեն։ Երկրագունտի

(*) Պատմութիւն Եւրոպիոյ մտաւոր զարգացման։

բազում մասանց մէջ հողոյն մշակութեան արդիւնքը բացարձակապէս անստոյգ է։ Օդերեւութաբանական փոփոխմունք ա՛յնքան յաճախ կը պատահին սերմնացանութեան ժամանակէն հնձոց ժամանակը, մինչ զի տարուան մէջ յառաջ գալիք արդեանց քանակութիւնն որոշել անհնար կ՚ըլլայ. հունձքերը կրնան նաեւ յանակնկալս ոչնչանալ թէ՛ յոյժ երկարատեւ երաշտութեան թէ՛ յոյժ յորդառատ անձրեւներու պատճառաւ։

6. Անհաստատութիւնն ի՞նչպէս արգելք կ՚ըլլայ քաղաքակրթութեան.

Ցորքան դիպուածն է որ կը տնօրինէ մարդկային կեանքը, ցորքան այս օրուան իրականութիւնն ի դերեւ կրնայ հանել երեկի յոյսն, օրէնք մը չը կրնար հաստատուիլ, այլ հնարքներ միայն ի գործ կրնան դրուիլ։ Իր ներկայ պիտոյից ստիպողականութենէն՝ մարդս ժամանակ չը գտներ ոչ ալ փափաք կ՚ունենայ աչքերն երկինք վերցընել եւ երկնային երեւոյթները դիտել։ Նոյնպէս ժամանակ չունենալով անդրադառնալ իր անձին վրայ եւ ինքնիրեն հարցնել թէ ի՛նչ է եւ ո՛ւր է, չը կրնար մտաբերել իր գտնուած կացութիւնը բարւոքելու։

Սակայն երբ՝ սոյն պարագայից մէջ՝ քաղաքակրթութեան նախատարերքն ընդունի, յայնժամ ինչ որ զինքը կը ճնշէր՝ այլ եւս իրեն գործունէութեան գրգիռ մը կ՚ըլլայ։ Այսպէս է որ Եւրոպական քաղաքակրթութիւնն իր ծագումը պարտի Ափրիկէի յարակլիմայ (հաստատուն կլիմայ ունեցող) նահանգաց միոյն. իսկ բարեխառն

գօտւոյն մէջ հանդիպած գոյութեան դժուարին պայմանաց պարտի ա՛յն աշխարհակալութիւնները, զորս ըրաւ բնութեան վրայ եւ որոց շնորհիւ զարգացման աւելի յառաջացեալ շրջաններու մէջ թեւակոխեց։

7. Կլիմային կանոնաւորութենէն զատ ուրիշ ի՞նչ բնական պայման նպաստաւոր է քաղաքակրթութեան.

Երկրի մը կերպարանութիւնը (configuration) մեծ ազդեցութիւն ունի ընկերային ծննդեան (genèse sociale) ու զարգացման վրայ։ Հերպէրդ Սբենսէրի համեմատ, ամեն բան հաւասար ըլլալով՝ գրեթէ միօրինակ երկիրներն ընկերային զարգացման աննպաստ են։ Մակերեւոյթի միօրինակութեան՝ կենդանականութեան ու բուսականութեան վրայ ըրած ազդեցութենէն զատ, սոյն պատճառը կ՚ենթադրէ անգործարան նիւթոց, փոփոխ փորձառութեանց ու սովորութեանց բացակայութիւնն, եւ թէ հետեւաբար արգելք կ՚ըլլայ վաճառականութեան ու բանուկ (usuel) արհեստից զարգացման։ Ո՛չ Կեդրոնական Ասիան, ո՛չ Կեդրոնական Ափրիկէն, ո՛չ Ամերիկեան ցամաքակղզւոյն կեդրոնական մասը փոքր ի շատէ յառաջացեալ բնիկ քաղաքակրթութեան մը ծընունդ տուած են։

8. Որո՞նք են այն երկիրներն, ոյք յառաջացած են մակերեւոյթի ձեւազանութեան շնորհիւ.

Ընկերային յառաջադիմութեան ի նպաստ աշխարհագրական եւ երկրաբանական տարասեռութեան (hétérogénéité) արդիւնքն աչքի զարնե-

յու չափ մեծ է։ Անտարակոյս՝ բացարձակ մըտօք՝ Նեղոսի հովիտը մեծապէս զանազանաձեւ չէ· բայց յոյժ այլաձեւ է մերձակից երկրաց հետ բաղդատմամբ· կը գտնենք հոն ինչ որ կը թուի լինել քաղաքակրթութեան ամենէն հաստատուն նախընթացն, հողոյն ու ջրոյն յարադրութիւնն (l'antécédent le plus constant de la civilisation, la juxtaposition de la terre et de l'eau)։ Ապաքէն Ասորեստանեայք ու Բաբելոնացիք զանազանութեան մասին նշանաւոր բընակետղեր (habitat) չէին գրաւեր. բայց իրենց երկիրն այլաձեւ էր բաղդատմամբ անգետ երկրաց։ Փիւնիկեան ընկերութեան ծնունդ առած հողի նեղ գօտին յարաբերաբար ընդարձակ ծովեզերքի մը բոլոր առաւելութիւններն ունի· գետեր՝ որոց բերանը գլխաւոր քաղաքք· երկրին ներքնակողմն հովիտներ՝ բլուրներով իրարմէ բաժնուած։ Իսկ ա՛յն երկրին մէջ՝ ուր զարգացաւ Յունական ընկերութեան գերազանց քաղաքակրթութիւնը, մակերեւոյթի շրջագիծներուն ու հողոյն բնութեան ձեւազանութիւնն անհուն է· ծովուն ու ցամաքին բաշխումն ի Յունաստան սքանչելապէս համեմատական է։ Հին իմաստասէրք եւ օրէնսդիրք խորապէս զարմացած էին — կը գրէ Կրօդ — ա՛յն տարբերութեան վըրայ, զոր կը տեսնէին ներցամաքային քաղաքի մը ու ծովեզերեայ քաղաքի մը միջեւ· ցամաքաներսի քաղաքներուն մէջ կը տիրէր պարզութիւն ու կենաց միօրինակութիւն, հաւատարմութիւն նախնի սովորութեանց ու հակառակութիւն նոր

կամ օտարոտի սովորութեանց, կարի հզօր համակրական զգացմունք առանձնական (exclusif), միտք մը՝ որ սակաւ եւ անկարեւոր գաղափարներ ունէր. իսկ ծովեզերեայ քաղաքաց մէջ կ'երեւէր փոփոխութիւն ու նորութիւն զգայութեանց (sensation), ծաւալական երեւակայութիւն, թոյլտուութիւն ու մերթ նախընտրութիւն օտար սովորութեանց, անհատից աւելի մեծ գործունէութիւն ու հետեւաբար վիճակի յարափոփոխութիւն։

9։ Ծովեզերքի ժողովրդեան՝ ցամաքաներուն բնակչաց վրայ ունեցած առաւելութիւնք միմիայն ծովուն մօտաւորութենէ՞ն յառաջ կու գան.

Ո՛չ. մեծաւ մասամբ յառաջ կու գան օտար ժողովրդոց հետ չփմանէն կամ հաղորդակցութենէն, որ կը կատարուի վաճառականութեան միջոցաւ։ Եւ որովհետեւ վաճառականութիւնը կախումն ունի ծովուն ու ցամաքին միջեւ եղած յարաբերութիւններէն, սո՛յն յարաբերութիւնք են բուն պատճառը՝ ցամաքային քաղաքաց եւ եզերային քաղաքաց միջեւ գտնուած տարբերութեան։

10. Ընկերային բարեչրջութեան սոյն պատճառք ի՞նչ կը կոչուին գիտական լեզուաւ.

Ընկերային բարեչրջութեան պատճառք՝ ընկերաբանութեան (sociologie) մէջ սատար (facteur) կը կոչուին։ Սատարք երկուք են, ներքոյ (intrinsèque) եւ արտաքոյ (extrinsèque), անհատին յատուկ զօրութիւնք եւ արտաքին բնութեան զօրութիւնք, այց կը համապատասխանեն

Պըքլի (*) հաստատած բնական ու մտաւոր օրէնքները։

11. Բնական օրէնքներն ո՞յք են.

Ջերմութեան կամ ցուրտի, խոնաւութեան կամ չորութեան սաստկութիւնը, սնունդն, հողոյն տրամադրութիւնն՝ որ նպաստաւոր է կա՛մ հողագործական կա՛մ խաշնարածական կենաց, սոսկատեսիլ կամ հաճոյատեսիլ բնութիւն մը՝ որ երեւակայութիւնը կը վառէ, կամքը կը ճնշէ, կամ թէ կը գօտեպնդէ մարդս եւ անոր գործունէութիւնը կը զարգացնէ. ահաւասիկ ա՛յն բնական օրէնքներն՝ ոյք ակներեւ կերպիւ կը վարեն ընկերութիւններն։ Այդ օրէնքները գրեթէ անսահման ազդեցութիւն մ՚ունեցած են Ասիոյ եւ Ամերիկայի գլխաւոր կայսրութեանց վրայ, որպէս տեսանք։ Հնդկաստանի, Եգիպտոսի, Մեքսիկայի, Բերուի պատմութիւնն այդ օրէնքներով կը բացատրուի։ Քաղաքակրթութիւնը կը հասցընեն աստիճանի մը, ուրկէ յետոյ մարդս կանկ կ՚առնէ՝ բնութենէն յաղթահարուած։ Բուն քաղաքակրթութիւնն այդ երկրաց մէջ չը կրնար ընկերութեան մինչեւ ստորին կարգերն իջնել. դիւրակեցութիւնն, այսինքն պարապ ժամանակը, բարձրագոյն դասակարգաց բաժինն է։ Հարուստ բնութեան մը ծոցը ծայրագոյն թշուառութիւն, ժողովրդեան մեծագոյն մասին անարգ կացութիւնն, եւ ո՛չ տարր մը ռամկավարութեան, բացակայութիւն յառաջադիմութեան, աննուաճ յա-

---

(*) Պատմութիւն քաղաքակրթութեան յԱնգղիա, եւլն։

բուն առասպելական հնութեան մը, կաշկանդիչ ճնշիչ աւելորդապաշտութիւն՝ զոր յառաջ կը բերեն հրաբուղխք ու պատուհասք նահանգին ուր ի յայտ կու գայ, ահաւասիկ քաղաքակրթութեան նկարագիրն այն ընկերութեանց մէջ՝ ուր բնական օրէնքներն․ առաւելակշիռ ազդեցութիւն մը ի գործ կը դնեն։

12․ Մտաւորական օրէնքներն ո՞յք են․

Պատմութեան մտաւոր օրէնքները՝ մարդն իսկ է, որ կը հակադրէ բնութեան դէմ, որ կը յաղթէ բնական օրինաց։ Զանոնք անտարակոյս չը կրնար բառնալ՝ ինչ որ անհնար է, բայց անոնց արդիւնքը կը նախատեսէ՝ զանոնք յօդուտ ի կիր արկանելու կամ չէզոքացնելու համար։ Այս օրինաց զօրութեամբ, զորս մարդս ինքնակամ՝ այսինքն առանց գիտակցութիւն ունենալու՝ կը գործադրէ, ազգերը տակաւ առ տակաւ կ'ամոքեն կլիմայից անբարեխառնութիւնը, որնունդն իրենց պիտոյից կը համաձայնեցնեն, իրենց հողին տրամադրութիւնները կը բարուոքեն, կը վարժին այն սովորոյթից զորս բնութիւնն իրենց կ'ազդէ եւ վերջապէս կ'ազատին աւելորդապաշտութիւններէն։

13․ Պատմութիւնն ուրիշ ի՞նչ օրէնքներ ունի․

Մուժօլ(*) կը դիտէ թէ, ըստ որում մարդկային մարմնոյն նման երկրիս մակերեւոյթն ալ երեք ծաւալութիւն (dimension) ունի (բարձրու-

(*) Խնդիր Պատմութեան․ — Կացագիտութիւն քաղաքակրթութեանց (Statique des civilisations)։

թիւն, երկայնութիւն, լայնութիւն), ուստի մարդկային ընկերութեան շարժմունք ալ երեք տարբեր նետուղիներ (trajectoire) ունին, որոնցմէ յառաջ կու գան երեք տեսակ օրէնքներ․ բարձրութեանց օրէնք (loi des altitudes), լայնութեանց օրէնք (loi des latitudes), երկայնութեանց օրէնք (loi des longitudes)։

14․ *Բարձրութեանց օրէնքն ո՞րն է․*

Հաւանօրէն լերինք դաշտերէն յետոյ բնակուած են, որովհետեւ մարդս բնութեան առատաձիր արգաւանդ տեղերն ապրած է նախ, անկարող ըլլալով՝ գործիքէ ու փորձառութենէ զուրկ՝ սնունդն աշխատութեամբ ու մշակութեամբ հայթայթել։ Ապա երբ մարդիկ բազմացան ու մարդկային ցեղերն իրարու հետ շփման մտան, հզօրք հալածեցին տկարներն՝ որք ապաստանեցան բարձանց վրայ, ուր ապահով բնակավայր մը կրնային գտնել՝ եթէ ոչ բերրի հող։ Գետափանց վրայ ողողմանց ու ծովափանց վրայ ծովահէններու վախն եւ բարձանց վրայէն յարձակմանց դիմադրելու դիւրութիւնն ալ պատճառներ են առաջին ընկերութեանց բարձր տեղերու վրայ հաստատման։ Ահա ինչ որ օրէնք բարձրութեանց կը կոչուի։

Որովհետեւ քաղաք մը կենդանի խորհրդանշանն ու բացատրութիւնն է քաղաքակրթութեան, որովհետեւ Աթէնք ու Հռոմ ու Բիւզանդիոն եւս բլրոց վրայ կառուցեալ են, կրնանք ըսել թէ քաղաքակրթութիւնն ալ՝ քաղաքին նման՝ լեռներէն դաշտերն իջած է։ Քանի որ բիրտ զօրու-

թեան մրցումը (concurrence brutale) տեղի տայ առեւտրական մրցման (concurrence commerciale), քաղաքք ալ ծովեզերաց վրայ մանաւանդ կը հաստատուին, այնպէս որ այսօր աշխարհիս ամենէն բազմամարդ քաղաքն նաւահանգիստ մ'է։ Այսպէս, ընկերային բարեշրջութեան՝ որպէս երկրաբանական բարեշրջութեան մէջ՝ մերկացած եւ աղքատացած է լեռն. ի նպաստ դաշտին։

15. Երկայնութեանց օրէնքն ո՞րն է.

Պօսիւէօ(1) լռելեայն յայտնեց ու Հէրտէր(2) բացայայտ կերպիւ բանաձեւեց թէ քաղաքակրթութիւնն Արեւելքէն Արեւմուտք կուգայ։ Քրիստոնէութեան այս մեծ իմաստասէր պատմաբանից տեսութիւնն համաձայն կուգայ նախնական ժողովրդոց կրօնից եւ աւանդութեանց, ո՛յք արեւը կը դաւանէին մեծագոյն Աստուածն, որ ստեղծած է մարդն եւ փթթեցուցած է քաղաքակրթութիւնն։ Եւ որովհետեւ արեւն Արեւելքէն կը ծագի (հին ոճով), քաղաքակրթութեան ընթացքն ալ Արեւելքէն յԱրեւմուտս է։ Արեւմուտքը խաւարի, ցուրտի, մահուան ու բարբարոսութեան աշխարհն էր այդ ժողովրդոց համար։

Երկայնութեանց օրէնքն ալ այս է, որ սակայն Միջերկրականի ծովեզերքներէն դուրս իրողութեանց բացատրութիւնն ըլլալէ կը դադրի։ Ար-

---

(1) Տիեզերական Պատմութիւն։

(2) Իմաստասիրութիւն մարդկային ազգի պատմութեան։

դարեւ Եգիպտական քաղաքակրթութիւնը Չինականին չափ հին է, եթէ Չինականէն աւելի հին չէ· զի գիտութիւնն հնագոյն քաղաքակրթութեան բեկորներն ո՛չ Կապոյտ գետին ափանց վրայ, հապա Նեղոսի հովտին մէջ կը գտնէ։ Նոյնպէս Հնդկաստանի, Գամպոճի, Կեդրոնական Ամերիկայի ու Բերուի քաղաքակրթութիւնք յաջորդաբար ծաղկած ըլլալ կը թուին· այնպէս որ աշխարհիս այդ մասին մէջ քաղաքակրթութեան ծաւալումն Արեւմուտքէն Արեւելք եղած է, եւն։ Ուստի, ինչ որ երկայնութեանց օրէնք կ'անուանի, յարաբերական իրողութիւն մ'է։ Սա ստոյգ է թէ Եւրոպական, այսինքն Միջերկրականի եզերաց լուսաւորութիւնն Հնդկաստանէն, Ասորեստանէն եւ Եգիպտոսէն եկած է, որ ըսել է Արեւելքէն։

16· Լայնութեանց օրէնքն ո՞րն է·

Քաղաքակրթութիւնն հասարակածային երկիրներէն յառաջացած է բեւեռային երկիրները, կամ՝ ինչ որ նոյն բանն է՝ տաք գօտիներէն դէպ ի ցուրտ գօտիներն։ Եգիպտոս ու Քաղդէաստան ամենէն առաջ լուսաւորուած են· այս երկիրներէն յետոյ հետզհետէ լուսաւորուեցան Ասորեստան, Փիւնիկէ, Կարքեդոնական ափունքը, Փոքր Ասիա, Յունաստան, Սիկիլիա, Իտալիա, Սպանիա։ Միջին դարուն մէջ՝ քաղաքակրթութիւնը Միջերկրականի եզերքներէն կ'անցնի Եւրոպիոյ Հիւսիսային երկրաց· Սպանիայէն Ֆրանսա եւ Անգլիա, Իտալիայէն Գերմանիա, Պալքանեան թերակղզիէն Աւստրիա եւ Հունգարիա։ Վերջա-

պէս՝ շարունակելով միշտ դէպ ի Հիւսիս իր ընթացքն՝ Եւրոպական ցամաքերկրին ծայրագոյն մասերը կը հասնի, եւ երկու երեք դարէ ի վեր Սկանտինաւիա ու Ռուսիա սկսած են քաղաքներով ծածկուիլ։ Այս ալ լայնութեանց օրէնքն է։

Այսպէս ուրեմն, եղեղուրթեանց եւ անջրպետին միջեւ եղած վերաբերութիւնները վերլուծելով, այսինքն տեղեաց հետ դէպքերուն կապակցութիւններն ուսումնասիրելով, կրնանք երկու ճիշդ եւ անխախտ օրէնքներ բանաձեւել. բարձրութեանց օրէնքը՝ զոր կրնանք ցամաքերկրաց օրէնք անուանել (loi des continents), եւ լայնութեանց օրէնքը՝ զոր կրնանք կոչել կղիմայից օրէնք (loi des climats) ըստ Մոնդէսքիէօի(*)։

17. Լայնութեանց կամ կլիմայից մեծ օրէնքին համեմատ Եւրոպական քաղաքակրթութիւնն ի՞նչպէս սկիզբն առաւ. Այդ քաղաքակրթութիւնն Եգիպտոսի պատմութեան ո՞ր դէպքին պարտի իր ծագումը.

Մեկուսացման (isolement) հին դրութիւնն, որ հազարաւոր տարիներ Եգիպտոսի Թագաւորաց արտաքին քաղաքականութիւնն եղած էր, տապալեցաւ Պսամետիկոսի ձեռամբ՝ Քրիստոսի թուականէն առաջ 670ին։ Ցայն վայր Եգիպտոսի բնակչաց խստիւ արգիլուած էր չփման մտնել Միջերկրականի ու Եւրոպիոյ եզերաց դրացի ազգաց հետ։ Մերթ ընդ մերթ, իրարմէ հեռու ժամանակներ, անհատք ոմանք՝ որպէս Կեկրոպս

(*) Ոգի օրինաց։

ու Դանաւոս՝ թողած էին Եգիպտոսն եւ գնացած էին ուրիշ երկիրներ, իրենց հետ տանելով կրօնք, օրէնք ու քաղաքակրթութեան նախատարերքն։ Այդ դիւցազանց յիշատակին կապուած աւանդութիւնք կուգային խառնուիլ առասպելական աւանդավիպաց, որք տարածուած էին բովանդակ փոքր Ասիոյ, Յունաստանի եւ Իտալիոյ մէջ, ու բարձր կարկառ մը կուտային Նեղոսի դիւթական հովիտն երբեք երբեք գաղտագողի մտնող արկածախնդիր ծովապատակաց սքանչելախառն պատմութեանց։ Պսամետիկոս՝ Եգիպտոսի նաւահանգիստները բանալով՝ թոյլատրեց որ անոնցմէ ներս մտնեն կապուտաչուի ու խարտիշահեր բարբարոսք Հիւսիսին (Յոյնք), եւ տուաւ առաջին մեծ մղումն Եւրոպիոյ մտաւոր զարգացման։

18. Եւրոպիոյ քաղաքակրթութեան սկիզբն Եգիպտոս ի՞նչ վիճակ ունէր. Եգիպտոսէն ի՞նչ առաւ Եւրոպա։

Եւրոպական քաղաքակրթութեան արշալուսոյն, Եգիպտոս՝ որ արդէն հնգհազարամեայ քաղաքակրթութեամբ մը կը պանծար՝ կատարեալ անկման մէջ էր։ Արուեստք ու գիտութիւնք զարգացմանէ զարգացում ընթանալով՝ բարձր մակարդակ մը ստացած էին։ Նուիրագրոյն սկզբունք երկար ատենէ ի վեր հաստատուած էին. տասնորդական եւ երկոտասնեան (duodécimal) դրութիւնն արդէն ի գործադրութեան էր. Ջրաբաշխական շինութեանց արուեստը, ճարտարապետական արուեստն, հողերու

սահմանագծութեան եղանակք մինչեւ աստիճան մը կատարելութեան հասած էին։ Այսօր հաստատապէս կրնանք ըսել թէ, Եգիպտոսէն ընդունեցան Եւրոպացիք Յունական ճարտարապետութեան կարգաց նախատիպն, անոնց ձեւերն ու պայմանագրական զարդագործութիւնն (ornementation), յունական եւ ետրուրական անօթից օրինակներն, նաեւ Հոմերի հաւաքած աւանդավէպներն ըստ մեծի մասին. այսպէս մեռելոց դատաստանը, դժոխոց ահաւոր ատեանն՝ որուն առջեւ կ'ելնէին Փարաւոնէն սկսեալ մինչեւ յետին ստրուկն. Ստիւքսը, Լէթէն, Եղիւսեան դաշտը, մեռելոց դատաստանն, արեգական մաղթանքները (litanie), գունաւոր խորհրդատետրերն (missels enluminés) եւ վերջապէս երկնից դշխոյի մը գոյութիւն իսկ։ Ինչ որ կրցան բերել Պեղասգեանք Ասիական բնագաւառէն՝ կրօնք, օրէնք, բարոյք, արհեստ եւ արուեստ, եւ ինչ որ Յոյնք առին Եգիպտացիներէն եւ Ասորեստանցիներէն, ահա ինչ որ կը կազմէ Եւրոպական քաղաքակրթութեան նախատարերքը։

19. Կրօնքներն ի՞նչպէս կը զատուին. մարդկային մտաց զարգացումն ի՞նչպէս կը կատարուի. Յունական միտքն ի՞նչպէս զարգացաւ.

Ասիական, Եգիպտական ու բնիկ տարերօք կազմուած Յունաց կրօնական ընդարձակատարր գրութեան կործանումն՝ ըստ Տրէյրէրի՝ երկու մեծ պատճառներ ունի, ոյց ծանօթութիւնը կը բացատրէ միանգամայն մարդկային մտաց իմաստասիրական զարգացումն։ Այդ երկու պատճառ-

ներն են աշխարհագրական գիւտերն եւ իմաստասիրական քննադատութեան ծնունդն։ Երկու հազար տարի յետոյ սոյն կրկին իրողութիւնք պիտի կրկնուին (Ամերիկայի գիւտն ու Վերանորոգումն) ընդարձակագոյն թատրի մը վրայ (համօրէն Եւրոպիոյ մէջ)։

Ա. *Աշխարհագրական գիւտերն.*— Երբ Փիւնիկեցիք եւ ապա Յոյնք՝ Փիւնիկեցւոց հետոց վրայ ընթանալով՝ նաւարկեցին Միջերկրականի ու Սեւ ծովուն վրայ ծովապետութեան կամ վաճառականութեան համար, երբ Հերակլեան արձաններն անցնելով՝ Ատլանտեան ովկիանոսը մտան, տեսան թէ սոյն ծովուց վրայ պատմուած հրաշալի պատմութիւնք առասպելներ էին։ Այլ եւս չը հաւատային այն վհուկներուն, տիտաններուն, անդնդային հրէշներուն, որք այդ ծովուց կամ ծովափանց վրայ կը հրապուրէին կամ կ՚ահաբեկէին ուղեւորներն։ Երկիրս մակարդակ ու սահմանափակ չէր այլ եւս Յունաց համար, որք ծովերէն անդին ծով ու ցամաքներէն անդին ցամաք դեռ կը գտնէին, ուր գաղթականութիւններ կը հաստատէին ու վաճառականութիւն կ՚ընէին։

Ծովային գիւտերուն հետ առասպելական աւանդավիպաց անվարկութեան (discrédit) ու նոր գաղափարաց ներմուծման նպաստեց Մակեդոնական արշաւանքը։ Բնութեան նորանոր հրաշագան տեսարաններն՝ որոց Յոյնք հանդիսատես եղան այդ արշաւանաց ժամանակ, բոլոր այն այլագոյն այլակրօն ժողովուրդք որոց ծանօթացան, Յու-

նական մտքին վրայ խորին ու տեւական տպաւորութիւն մ'ըրին, շնորհիւ յարաբերութեանց այն անընդհատ փոխանակութեան՝ որ հաստատուած էր Յունաստանի եւ իւր գաղթականութեանց միջեւ։ Եթէ Եւրոպիոյ գաղափարք Բակտրիայէն անցնելով հասան մինչեւ անդրագոյն Արեւելք, նոյն ուղին ու դեռ ուրիշ ուղիներ Ասիոյ գաղափարաց առջեւ բացուեցան Եւրոպա հասնելու համար։

Բ. Իմաստասիրական ճշմարտութիւնը. — Աշխարհագրական գիւտերուն ազդեցութեան վրայ կ'աւելնայ իմաստասիրական քննադատութեան ներգործութիւնը։ Մարդուս միտքն երբ աստիճան մը կը զարգանայ, անցեալ իրողութեանց քննութեան կը ձեռնարկէ մարդս՝ մտքին ստացած նոր զօրութեամբք. կրաւորական հաւատքն այլ եւս չը բաւեր իրեն, եւ կը յաւակնի գտնել անցելոյն դէպքերն՝ որպէս իր աչաց տակ կատարուած դէպքերը կը դատէ։ Հանդէպ Պատմութեան չը կրնար տոկալ Դիցաբանութիւնն։ Այս սկզբանս հետեւութիւնք յարաճուն սաստկութեամբ ի յայտ կու գան Առաջին Ողիմպիականէն (776) յետոյ Յունական գրականութեան ամեն ճիւղերուն մէջ։ Յունական միտքն ահա կը չիկնի այն առասպելներէն՝ ոյք իր մանկութիւնն զմայլեցուցած էին. աւանդավէպներէն ոմանք կը կերպարանափոխուին, այլք կը նորոգուին, ուրիշներ հաստատապէս ի բաց կը մերժուին։ Մեծ ողբերգակք մի առ մի կը տարամերժեն հին դիցավէպներն (mythe) եւ միայն իրենց ամբողջու-

թեան մէջ կ'ընդունէին զայնս, մինչդեռ բանաստեղծք նոր ձեւերով կը զգեցնեն, կ'այլաբանեն եւ լոկ իբր շնորհալի զարդեր կը գործածեն այլեւս այդ դիցավէպներն։ Աստուծոյ վերընծայուած անբարոյական գործեր՝ խորհողաց ուշը գրաւած էին, եւ իմաստասէրք՝ բանին լոյսն յածեցնելով Ողիմպոսի վրայ՝ դիքերն անտի հալածեցին։ Բնական երեւութից այդ անձնաւորութեանց տեղ դրին անանձն բնութիւնը կամ տարրերքն. Արամազդայ տեղ օդն անցաւ, Պոսիդոնի տեղ ջուրը։ Պատմաբանք տեսան որ, երբ տակաւին առասպելական ու դիւցազնական շրջանին մէջ կ'ապրէին Յոյնք, մարդկային իրերն իրենց սովորական ընթացքին կը հետեւէին Նեղոսի հովտին մէջ, եւ այդ՝ անյիշատակ ժամանակներէ հետէ։

20. Բազմաստուածութիւնն ուրիշ ի՞նչ ազդեցութիւն կրեց.

Գ. Հռոմէական իշխանութիւնն. — Սոյն կրկին ազդեցութիւնք երբեք ազդու կերպիւ չը գործեցին ընկերային ստորին խաւուց վրայ։ Ժամանակն նոր ազդեցութիւն մը յառաջ բերաւ՝ որ եկաւ աւելցաւ միւսներուն վրայ, եւ ընկերութեան յետին դասուց մէջ անոնց գործը դիւրացուց. Հռոմէական իշխանութեան ազդեցութիւնն է այդ։ Սոյն եղելութեամբ Միջերկրական ծովն եւ եզերակից երկիրներ հրաշալի գործունէութեան մը թատրն հանդիսացան, եւ ամեն ուղղութեամբք յարաբերութեանց անընդհատ փոխանակութիւն մը սկսաւ։ Ուր երբեմն առանձին

ուղեւոր մը կը տեսնուէր, այժմ կային հազարաւոր լէգէոնականք, վաճառականք, Հռոմէական կառավարութեան պաշտօնեայք՝ իրենց գերիներովն հանդերձ։ Այժմ անձամբ կրնար դիտել ու դատել մարդ, մինչ յառաջագոյն պատմաբանք եւ իմաստասէրք միայն՝ իրենց խցեկին մէջ առանձնացած՝ կը բաղդատէին ինքեանց հազուածանօթ ժողովրդոց բարքերն ու հաւատալիքներն։ Այն դից ու դիցուհեաց ամբոխն՝ որ ընդունուեցաւ ի Հռոմ՝ չաստուածներն ամենքն ի միասին նոյն անվարկութեամբ ծրարելու ծառայեց։

21․ Քաղաքակրթութիւնն ուրիշ ի՞նչ բան պարտի Հռոմէական կայսրութեան․

Քրիստոնէութիւնն, իւր աստուածային նկարագրէն զատ՝ զոր իբրեւ քրիստոնեայ կը դաւանինք, արդիւնք է նաեւ մարդկային կարգին պատկանող երկու գլխաւոր պատճառաց․ մին ժխտական, միւսը դրական։ Ժխտական պատճառն է Հռոմէական զեղծ վարչութեան երեսէն ժողովրդեան կրած անհնարին տառապանքը։ Դըրական պատճառն է Հռոմէական կայսրութեան տարապայման ընդարձակմամբ՝ հայրենեաց գաղափարին յանչափս ընդլայնումն եւ այդ անսահման ընկերութեան ծոցն այլասեռ տարրերց (բազմաթիւ ժողովրդոց) կենակցութեամբ եղբայրական զգացման ծնունդն, զգացում որ կը պակսէր օտարատեաց Յունաց։ Պօղոս առաքեալ՝ քրիստոնէութեան ճշմարիտ հիմնադիրն եւ ամեն բանէ առաջ Հռոմայ քաղաքացի՝ նորածին քրիստոնէութեան մէջ կը ներկայացնէ Հռոմէական տարրն,

համաշխարհիկ (cosmopolite) գաղափարն, եղբայրութեան վարդապետութիւնն։ Այն գեղեցիկ բառը՝ մարդկութիւն (humanitatem) ստեղծուած էր արդէն։ Տերենտիոս միաբանութիւնն հռչակած էր հռչակաւոր խօսքին մէջ զոր կը յեղյեղենք միշտ․ «Մարդ եմ ես, եւ չիք ինչ մարդկային որ ինձ օտար լինի»։ Կիկերոն ու Սենեկա համազգային օրինաց եւ պատմութեան իմաստասիրութեան հիմունքը կը դնէին, երբ կը գրէին, մին՝ «Մարդս աշխարհի քաղաքացի է», եւ միւսը՝ «Մենք ամենքս միեւնոյն մարմնոյն անդամներն ենք»։ Քրիստոս իր կենսանորոգ լուսափայլ արեամբ ստորագծեց ու որբագործեց եղբայրութեան վսեմ վարդապետութիւնը։

22․ Քրիստոնէութիւնն ի՞նչ ազդեցութիւն ունեցաւ քաղաքակրթութեան վրայ․

Միեւնոյն դաւանանքն ընդունել տալով այլազան ու ցիրուցան ժողովրդոց՝ ույք դժուարաւ կրնային ենթարկուած մնալ միեւնոյն քաղաքական իշխանութեան, եկեղեցական դասուն տալով առաւել արժանապատուութիւն ու հաստատակացութիւն, ընկերային գործարանաւորութեան մէջ այդ դասուն յանձնելով բարձրագոյն պաշտօնն, այսինքն դաստիարակի պաշտօնն՝ ույր բարձրութիւն ունենալու հետամուտ եղաւ եւ զոր ի գործ կը դնէր մարդոյն վրայ մանկութենէն սկսեալ ցվախճան կենաց ուսուցման, խոստովանութեան, քարոզութեան միջոցաւ․ ի մի բան՝ բազմատուածեան դրութեան ժամանակ իշխանութեանց միջեւ չփոթութիւն յառաջ բե-

րող ազդեցութեանց տեղ դնելով ներհակ ազդեցութիւններ, քրիստոնէութիւնն ոչ միայն իրաւամբ հռչակեց, այլ եւ իրօք հաստատեց հոգեւոր իշխանութեան անկախութիւնն, այսինքն բիրտ զօրութեան ու նիւթական չափուց քաղաքականութեան վրայ իմացականութեան ու բարոյականին յաղթանակն: Իմացական կեանքն արդարեւ հոծ էր հին ընկերութեան մէջ. այլ ամեն դասերն ալ հաղորդ չէին այդ կենաց, զի մեծին ու փոքուն միջեւ խտիր կը դնէր հին օրէնքըն: Եկեղեցւոյ ծոցն ընկերութեան բոլոր դասերն ալ այժմ մասնակից պիտի լինէին կրթութեան բարեաց. եւ հաղորդութեան խորհուրդն աղքատ եւ հարուստ, մեծ ու փոքր կը հրաւիրէր միեւնոյն սեղանին:

23. Բարոյականն ի՞նչ բարեփոխում կրեց քրիստոնէութեան ազդեցութեամբ.

Բարոյականը վճռական յառաջադիմութիւն մը ըրաւ անձնական, ընտանեկան եւ ընկերական երրակի տեսակէտով:

Ա. Անձնական տեսակէտով, քրիստոնէութիւնն անձնասպանութիւնը կը դատապարտէ եւ կը պատուիրէ խոնարհութիւն ու համակերպութիւն, որք կենաց պայքարին դառնութիւնը կ՚ամոքեն: Առաքինութիւնն, որ հնոց մէջ խոհեմութեան եւ անձնական օգտակարութեան տիտղոսով կը յանձնարարուէր, քրիստոնէութեան մէջ կը համարուի մարդկային բնութեան իբրեւ գերագոյն օրէնքն՝ որ ճշմարտապէս ընկերային վախճան մ՚ունի:

Բ․ Ընտանեկան հաստատութիւնը կատարելագործուեցաւ ջնջմամբ հայրական իշխանութեան՝ որու տեղ դրուեցաւ կրօնիւք բարեխառնեալ ու նուիրագործեալ իշխանութիւն մը, եւ ամուսնութեան անքակտելի հռչակմամբ՝ որ կանանց կացութեան աւելի հաստատութիւն եւ առաւել արժանապատուութիւն կու տար։

Գ․ Վերջապէս ընկերային տեսակէտով, քրիստոնէութիւնը դատապարտեց գերութիւնը, վարդապետեց գթութիւն եւ եղբայրութիւն, հաստատեց համազգային օրինաց նախահիմունքն։ Իր ուղղութեան եւ իր ազդեցութեան ներքեւ կանգնեցան հին աշխարհիս անծանօթ բարեգործական հաստատութիւնք, յորս առաջին անգամ ծերութիւն, հիւանդութիւն, թշուառութիւն օճան եւ ապաւէն գտան — ամեն երկրէ աւելի թերեւս Հայոց երկրին մէջ։ Մեռելոց յիշատակութիւնք զարգացուց ընկերային մշտնջենաւորութեան զգացումն, որ մարդկային համերաշխութեան զգացման հարկաւոր լրումն է։

24․ Գեղեցկագիտական տեսակէտով քրիստոնէութիւնն ի՞նչ գործ ըրաւ․

Ռընանի (*) համեմատ՝ քրիստոնէութիւնն հընութեան անծանօթ գեղեցկութիւն մ'երեւան հանեց։ Երբ Ներոն՝ չարին Քրիստոսն՝ ամփիթատրոնին մէջ ձուլերուն առջեւ նետեց քրիստոնեայ կանայքն, եւ քրիստոնէական ամբծութիւնը՝ ցայն օր այնքան խնամով ծածկուած՝ յի-

(*) Նեռն։

տուն հազար հանդիսականաց ներկայութեան որպէս արձանագործի մը քանդակարանին մէջ ի յայտ եկաւ մեռնելու մօտ կուսի մը կացութեամբ, գաղտնիք մը յանկարծ յայտնուեցաւ ում կ'անգիտանար Յունաստան, նոր սկզբունք մը հռչակուեցաւ, ա՛յն թէ ամօթխածութիւնն ալ հեշտութիւն մ'է եւ ինքնին գեղեցկութիւն մ'է։ Գազանաց ճիրաններուն տակ այդ անարատ կանանց համակերպութեան մէջ Ներոն՝ գեղեցկագէտն՝ հրապոյր մը գտաւ համակ նոր։ Եւ Ներոնին անգթութիւնն ու հեշտամոլութիւնն՝ այսպէս՝ ստեղծեցին քրիստոնէական գեղեցկագիտութիւնն։

25. Ո՞յք են քրիստոնէութեան յառաջ բերած ցաւալի արդիւնքներն.

Ըստ Լիդուէի(*) քրիստոնէութիւնն երեք ցաւալի արդիւնքներ յառաջ բերաւ։ Նախ, անիմանալի վարդապետութեանց մէջ շղթայեց ու չարչարանաց դատապարտեց մարդկային բանն։ Երկրորդ, միայնակեցութիւնը՝ զոր ջատագովեց ու ծաւալեց՝ վատառողջ բան մ'էր, եւ աղիտաբեր եղան թէ՛ ճշմարիտ եւ անկեղծ միայնակեցութիւնը թէ՛ սուտ ու կեղծաւոր միայնակեցութիւնն։ Երրորդ, ա՛յն անգթութիւնն՝ որով զինուեցաւ հերետիկոսութեան դէմ՝ արդարեւ սոսկում կ'ազդէ. ԺԸ դարուն իմաստասէրք ոչինչ չափազանցեցին։

(*) Հասուածք Դուական իմաստասիրութեան եւ ժամանակակից Ընկերաբանութեան։

Սակայն օգուտն անտարակոյս աւելի մեծ եղաւ քան վնասը։ Քրիստոնէութեան շնորհիւ քաղաքակիրթ ընկերային մարմինը բազմաստուածութեան անկման վտանգաւոր անցքն անցաւ եւ նոր ժամանակաց պատրաստուեցաւ։

Աշխարհիս երկու ամենէն աւելի տարածուած եւ ամենէն աւելի միմեանց նմանող կրօնքները, պուտտայականութիւն ու քրիստոնէութիւն, նոյն արդիւնքներն ունեցած են գրեթէ։

26. Բարբարոսաց արշաւանքն ի՞նչ արդիւնքներ ունեցաւ.

Հաւասարութեան եւ ազատութեան քրիստոնէական վարդապետութեան իրացման Բարբարոսք ամենէն աւելի նպաստեցին։ Արդարեւ, ա՛յն վայրկենին ուր Բարբարոսութիւն ու Հընութիւն իրարու կը հանդիպին, գերութիւնը (esclavage) կը սկսի ստրկութեան (sarvage) փոխարկուիլ եւ նոր բարեշրջութեան մը սկզբնակեան ըլլալ։ Գերութիւնն՝ որ հին աշխարհին մէջ կը տիրէր՝ մարդո՛ւն զմարդ կ՚ենթարկէր. իսկ ստրկութիւնն՝ որ բարբարոսաց շնորհիւ յաջորդեց գերութեան՝ մարդն հողին միայն կը կապէր։ Բարբարոսաց օրէնքն ազատութեան նպաստաւոր էր. որդիք հաւասարաբաժին կը ժառանգէին հօրենական հարստութիւնն, եւ եթէ իրենց մէջէն միոյն առաւելութիւն մը տրուէր, այն ալ ամենէն փոքրին, այսինքն ամենէն տկարին էր։ Նաեւ բարբարոսաց օրէնքը մարդուս ա՛նձն աւելի քան ստացուածքը կը պաշտպանէր։ Միմիայն ձին՝ իրենց անկախութեան ընկերն ու գործին՝

մարդուս վայելած պաշտպանութենէն բաժին մը ունէր։ Մահու պատիժն հազիւ ուրեմն ի գործ կը դրուէր․ այդ կարծրասիրտ մարդիկ — կ՚ըսէ Գլանգի[1]) — մենէ աւելի կը խնայէին մարդկային կենաց։ Հռոմէական քաղաքավար այլ թալկացեալ ապականեալ ընկերութեան եւ Բարբարոսական բիրտ այլ կենսախայտ ընկերութեան միջեւ իմաստուն միջնորդ մ՚եղաւ Եկեղեցին, եւ կրկին ընկերութիւններն իրարմով զօրացնելով ու նորոգելով՝ յառաջ բերաւ արդի ընկերութիւնը[2])։ Կրօնական իշխանութիւնն՝ որ կեդրոն եղաւ նոր ընկերութեան՝ թէեւ հերետիկոսաց հետ անագորոյն կերպիւ վարուեցաւ, այլ ոչ նուազ փրկաւէտ ազդեցութիւն մ՚ունեցաւ յաւէտ՝ մեծաց ու փոքունց հաւասարապէս յիշեցնելով իրենց հոգեւորական ու բարոյական պարտիքը։ Դիւական իմաստասիրութեան հիմնադիր եւ Ընկերաբանութեան ստեղծիչ Օկիւստ Գօնդի համար՝ պատմութեան բոլոր ընթացքին մէջ առաւել հիանալի բան չը կայ քան Միջին դարուն Պապութիւնն, որ՝ հոգեւոր կամ բարոյական զօրութեան ներկայացուցիչ՝ համակրօն Եւրոպիոյ վրայ կ՚իշխէ, վարելով ընկերութիւնն ու դողացնելով թագաւորներն։

27․ Աւատականութիւնն ի՞նչ ձգտում ունէր եւ ի՞նչ տեսակ զօրութիւն եղաւ․

Կեսարաց հին իշխանութեան կործանմանէն ծնունդ առած Աւատականութիւնն՝ որ Հռոմէական կայսրութեան վախճանէն սկսեալ կը պատրաստուէր՝ իսկապէս պաշտպանողական զօրութիւն մ՚եղաւ։ Հռոմայ նման լաւ կազմակերպութիւն մը չունենալով՝ որպէս զի աշխարհակալութեան հետամուտ ըլլար, իր գործն եղաւ՝ մէկ

(1) Պատմութիւն Քաղաքական Տնտեսութեան։

(2) Կիզօ, Պատմութիւն քաղաքակրթութեան յեւրոպա։

կողմանէ՝ մարտնչիլ յԱրեւելս քրիստոնէութեան թշնամեաց դէմ (Խաչակրութիւնք), եւ՝ միւս կողմանէ՝ զսպել հիւսիսային դղրդեալ ժողովուրդներն։ Այս ձգտումն համաձայն գտնուեցաւ գերութեան բարձման, ազատ հասարակութիւններու հաստատման ու ճարտարարուեստից թեւաւորման։ Յայնժամ կը սկսի ա՛յն խորին յեղափոխութիւնն, որ հին աշխարհը նոր աշխարհէն կը բաժնէ։ Ճարտարարուեստք այժմ մեծ տեղ մը կը գրաւեն, մարդոց նպատակը կը փոխեն, զինուորական գործունէութեան ուրիշ ասպարէզի մը մէջ ճարակ կ'ընծայեն, խաղաղական զբաղումներ կը ստեղծեն եւ իրենց շահուց ծանրութիւնն ընկերութեանց կշիռքին մէջ կը նետեն։ Այն ժամանակէն են կողմնացոյցի կիրառումը նաւարկութեան մէջ, վառօդինը՝ պատերազմաց մէջ, թուղթի ու տպագրութեան գիւտերն։ Եթէ ճարտարարուեստք արգասաբեր եղան, գեղարուեստք ամուլ չմնացին. բաւ է յիշել մեծակառոյց այն մայր եկեղեցիներն՝ որոնցմով Եւրոպա դեռ ծածկուած է եւ Տանդէի քերդուածներն։ Այլ Հռոմէական (catholique) նոր արուեստն իր ծայրագոյն կատարելութեան հասած էր ա՛յն վայրկենին, ուր իրեն ծնունդ տուող ընկերութիւնը կը քայքայուէր, եւ ժողովուրդք կա՛մ ոսոխ կա՛մ անտարբեր կը լինէին ա՛յն խորհրդանշանին՝ զոր այդ արուեստը կոչուած էր տեսլականացնել։

28. Վերածութիւնն (Renaissance) ի՞նչ է.

Հնգետասաներորդ դարուն ամենամեծ եղելութեանց մին՝ Կոստանդնուպոլսոյ առումն՝ հին Յունաստանի արուեստները, գրականութիւնն եւ իմաստասիրութիւնը փոխադրեց յԵւրոպա, ուր ամեն բան այնուհետեւ տարբեր ուղղութիւն մը ստացաւ։ Վիգդոռ Գուզէն (1)՝ ընտրողական ի-

---

(1) Ընդհանուր պատմութիւն իմաստասիրութեան։

մաստասիրութեան հիմնադիրն ու Ճօն Րըսքին (1)՝ Անգլիոյ մեծ գեղեցկաբանն՝ Էմիլ Լիգուէի (2), այսինքն Դրական իմաստասիրութեան հետ կը միաբանին նկատելու միջին դարն իբրեւ ազնիւ ժամանակամիջոց մը, որ ունեցաւ իր յատուկ արտայայտութիւնը գեղարուեստից ու գեղեցիկ դպրութեանց մէջ։ Ամեն կողմանէ — կը գրէ Գուզէն — Եւրոպիոյ ընկերական վիճակէն եւ անոր հիմն եղող քրիստոնէութենէն ելած էին արուեստ մ'ու գրականութիւն մը՝ Եւրոպիոյ յատուկ, ծընունդ առած իր հաւատալիքներէն եւ իր բարքերէն, այսինքն վիպական արուեստն ու գրականութիւնը։ Թողլով գեղարուեստական ու բանաստեղծական սքանչելի գործերն ոյց ակնարկեցինք, Շէքսփիր ինքն իսկ գրեթէ ոչինչ պարտական է Կոստանդնուպոլսոյ Յունաց բերած նոր արուեստական մշակման։ Ուրեմն սխալ է ըսել թէ՝ Յունաստանին յԵւրոպա երեւմամբն յառաջ կուգան արուեստք ու դպրութիւնք. քանզի դոքա գոյութիւն ունէին արդէն։ Ճշմարիտ է միայն թէ այդ աղբիւրէն Եւրոպական երեւակայութեան մէջ հոսեց ձեւոյ գեղեցկութեան զգացումն՝ որ յատուկ էր Յունաց։ Յունաստան կախարդեց Եւրոպան, որ արուեստից թէ՛ գիտութեանց՝ որպէս ամեն բանի մէջ՝ իր ազդեցութեան ենթարկուեցաւ։

Ճօն Րըսքին ոչ միայն հիացում ունի միջին դարուն վրայ, այլ եւ Վերածնութիւնն իրեն համար անկման սկզբնաւորութիւնն է։ Վերածնութիւնը — կ'ըսէ — հեթանոս դրութեանց կը վե-

---

(1) Արդի պատկերհանք. Գեղեցիկն. — Օքսֆորտի դասախօսութիւնք գեղարուեստից վրայ։

(2) Ուսումնասիրութիւնք Միջին դարուն ու Բարբարոսաց վրայ. — Պատմութիւն ֆրանսերէն լեզուի. — Գրականութիւն ու Պատմութիւն։

բաղդանալ ո՛չ թէ զայս ընդունելու, ու մինչեւ քրիստոնէութեան բարձրացնելու համար, այլ Յունաց ետեւէն կ'երթայ իբրեւ նմանող եւ իբրեւ աշակերտ։

29. Վերանորոգումն (Réforme) ի՞նչ պատճառներ եւ ի՞նչ արդիւնքներ ունեցաւ.

Վերանորոգման պատճառք եղան՝ մէկ կողմէն՝ եռանդն ա՛յն վիճաբանութեանց զորս գրգռեցին գիտութեան յառաջադիմութիւնք, միւս կողմէն՝ պապականութեան բազմաթիւ զեղծմունք եւ Եկեղեցւոյ կալուածային հարստութիւնն՝ որ խորապէս այլայլած էր իր աւետարանական նկարագիրը։

Վերանորոգման արդիւնքն եղաւ ազդու զարկ մը տալ տնտեսական զարգացման։ Աշխատութեան աւուրց թիւն աւելնալով, հալածուած եւ ամեն պաշտօնէ եւ արուեստներէ տարամերժուած նորաղանդք ճարտարարուեստից եւ առեւտրոց հետեւելու հարկադրուելով — ինչ որ պատահած էր հալածեալ Հրէից ալ՝ ոյք ոչ նուազ նպաստեցին ճարտարարուեստից եւ առեւտրոց յառաջադիմութեան յԵւրոպա, — նիւթական մեծ բարգաւաճման շրջանի մը մէջ մտան Եւրոպիոյ ժողովուրդք։ Կալուինականութեան հաւասարաշունչ ոգին ալ օգնեց տկարացնել ազնուականութիւնն ու բարձրացնել արհեստաւոր ու վաճառական դասն։ Ազնուականութեան անկումն ու միջնականութեան (bourgeoisie) բարձրացումն սկսած էր արդէն Խաչակրութեանց ժամանակէն, երբ աւատական իշխանք՝ կրօնական եռանդեամբ վառեալ՝ վաճառեցին իրենց կալուածներն եւ արեւմուտք սլացան ի պաշտպանութիւն տէրունական գերեզմանին։

Վերանորոգումը մտաւոր գործունէութեան ալ հզօր մղում մը տուաւ, եւ գիտական հետազօ-

տութիւնք՝ ամեն արգելքներէ ազատած՝ կրցան կանոնաւոր ընթացքով մը չարունակուիլ։ Հոլանտա եւ Զուիցերիա եղան ա՛յն երկիրներն, ուր հալածեալ մատենագիրք ապաստանեցան։ Ամըստերտամ ու Ճինեվրա տպագրեցին արգիլեալ գըրքերն։ Իմաստասիրական ոգին՝ ցայն վայր անծանօթ յանդգնութեամբ մը զարգացաւ։

Սակայն Վերանորոգումը նպաստաւոր չէր գեղարուեստից, քանի որ եկեղեցւոյ մէջ պատկերն արգիլեց։

Բողոքականութիւնը՝ քրիստոնէութեան իբրեւ գործնական ու դրական ձեւն՝ անհամեմատ ծառայութիւն մը մատոյց քաղաքակրթութեան, արդի ոգին կազմելով և ժողովուրդներն երկրաւոր կենաց պայմաններուն բարւոքման յորդորելով։ Նոյնպէս կրօնական կարգաց ու կուսակրօնութեան ջնջմամբ զարգացուց քաղաքային կամ աշխարհական ոգին, որ ուր ուրեմն պիտի տիրէր ա՛յն երկրաց մէջ իսկ՝ ուր կղերն իր ազդեցութիւնը պիտի պահէր։

30. Յեղափոխութեանց շարքին մէջ քանի՞երորդն է Ֆռանսական յեղափոխութիւնն. ինչո՞ւ բողոքական ժողովուրդ մը չը պիտի կրնար կատարել զայն։

Ա՛յն երկիրներուն մէջ ուր բողոքականութիւնն յաղթանակած էր, մտքերը մտաւոր կէս-վերանորոգմամբ մը չատացած եւ Նոր Հաւատալեաց հըզօրապէս յարած էին. ուստի եւ բողոքական ժողովուրդք՝ անուանապէս միայն Հռոմէադաւան մնացած մտքերէն (Գաղղիացիներէն) նուազ պատրաստուած էին յեղափոխական վարդապետութեանց ծայրագոյն հետեւութեանց։ Ուրեմն Գերմանիայէն՝ ուր կրօնական յեղափոխութիւն մը ազատ քննութեան բացարձակ իրաւունքն հռչակած էր, Հոլանտայէն՝ ուր քաղաքական յեղա-

փոխութիւն մը Սպանիական լծոյն թօթափմամբ ուրուագրած էր ժողովրդային վեհապետութեան եւ ազգային անկախութեան վարդապետութիւնն, Անգլիայէն՝ ուր երիցական ու ռամկավարական յեղափոխութիւն մը պատրաստած էր հաւասարութեան վարդապետութիւնն՝ ազնուականութիւնը խոնարհեցնելով, մտաւորական դղրդման կեդրոնը պիտի տեղափոխուէր եւ անցնէր Ֆռանսայի։ Ֆռանսայի մէջ իմաստասիրական շարժումն, որ արդէն եօթնտասներորդ դարուն գեղագիտական թռիչովը (դասական մատենագրութեամբ) պատրաստուած էր, եռանդեամբ ընդունուեցաւ։ Այսպէս յեղափոխութեան վերջին փուլին (phase) ուղղութիւնն ստանձնեց Ֆըռանսա։ Ֆռանսական յեղափոխութեան թրթռումունք բովանդակ աշխարհի մէջ ծաւալեցան, մինչ նախորդ երեք յեղափոխութիւնք — Գերմանական, Հոլանտական, Անգլիական(1)— յաւէտ կամ նուազ սահմանափակուած մնացին փոխադարձ երկրաց մէջ։

31․ Ֆռանսական յեղափոխութեան արդիւնքն ո՞յք են․ ի՞նչ եղծեց եւ ի՞նչ ստեղծեց․

Գաղղիոյ յեղափոխութիւնն՝ ընկերական, տընտեսական ու քաղաքական կերպարանափոխութիւն յառաջ բերաւ։ Սահմանադիր ժողովն իրացուց ընկերային դասուց ձուլումն, ջնջեց աւատականութիւնն՝ եւ բանաձեւեց ընկերային հաւասարութիւնն, որպէս տնտեսական ու քաղաքական ազատութեան սկզբունքներն՝ ոյք ծանօթ են 89ի սկզբունք անուամբ։

Ֆռանսական յեղափոխութիւնը ցայսօր կը քըննադատուի։ Կ'ըսուի թէ ժխտական յառաջացու-

(1) Ամերիկեան յեղափոխութիւնն նոր սկզբունք մը բերած չէր։

թիւնը (progression négative) կամ եղծական գործն իր վերջին սահմաններուն հասցուց. բայց գործարանական յառաջատութիւնը (progression organique) բաւական կանոնաւոր ու զօրաւոր չէր՝ որպէս զի հաստատուն տեւական շէնք մը կանգնէր. ընկերային մարմնոյն գործարանք կատարելապէս չը պիտի յարմարէին բարոյական նոր միջավայրին որ արուեստաբար կը կազմուէր։ Դէնի համեմատ Յեղափոխականաց մեծ սխալն եղաւ՝ պատմական զուտ փորձառութեան սփիւռէն դուրս ելնել ու վերացեալին մէջ հաստատուիլ. նկատողութեան չառնլով արդի ընկերութեան հանգամանքներն, երազեցին նորոգել Աթէնքի ու Հռոմի հաստատութիւններն։

Այլ իրենց կատարած ա՛յն բարենորոգմունք՝ որոց պատրաստուած էր մարդկութիւնն՝ իրականացան, գործարանական եղան ընկերութեան։

32. Իննեւտասներորդ դարուն մէջ աշխարհս ի՞նչ վիճակ կը ներկայացնէ.

Մեր դարուն բոլոր խնդիրք ու պահանջմունք միակ բառի մը մէջ կ՚ամփոփուին, ընկերավարութիւն։ Ծայրայեղ մրցումը, կենաց կատաղի պայքարը զոր մեծագոյն մասն հարկադրուած է վարել՝ գիտութեանց յառաջադիմութեան շնորհիւ ճարտարարուեստից ստացած անհամեմատ զարգացման պատճառաւ, դառնացուցած է աշխատաւոր դասերն՝ ոյց իրաւունքներ այլ ոչ միջոցներ տուին յեղափոխութիւնք. իրենց տրտունջք արձագանգ կը գտնեն ընկերվարականաց գործերուն մէջ՝ ոյք հակասական են միմեանց։ Գործադուլներով ալ գործաւոր դասերն իրենց դժգոհութիւնը գործնապէս կը յայտնեն։

Միւս կողմանէ, մտաւոր չարավաստակութիւնը (surmenage intellectuel) կը տկարացնէ նոր սերունդներն եւ ծնունդ կու տայ մարմնական ու

հոգեկան այլ եւ այլ հիւանդութեանց։ Յոռետեսութիւնն, որ տարերք Պուտտայականութեան ու Քրիստոնէութեան մէջ իսկ կը գտնուին՝ ըստ իմանց, եւս քան զեւս կը զարգանայ ու կ՚ընդհանրանայ. իր գլխաւոր պատճառն՝ ըստ Ճէյմս Սըլլիի (1)՝ ընկերային խնդրոյն մէջ պէտք է փընտռուի։

Զարեաց դարմանն՝ ըստ Ժիւլ Ռօշառ անուանի բժշկին (2)՝ կրթական բարենորոգման մէջ է։ Սակայն խնդիր է թէ պէ՞տք է մաքառիլ Յոռետեսութեան դէմ, որ իր առթած բարոյական անհամեմատ չարիքին քով մտաւորական ա՛յնքան մեծ բարիք կ՚արտադրէ՝ զարգացնելով զգայնութիւնն, որպէս Սըլլի կը հաստատէ։

Ի՛նչ ալ ըլլայ, պէտք համակերպիլ — կ՚ըսէ Գուիսօն (3)— բնութեան օրէնքին, որու համեմատ՝ շարժումն, յառաջադիմութիւնը ճօճմամբք (oscillation) կը կատարուի. գործ ու հակագործութիւն։ Լաւատեսութենէն յոռետեսութեան կ՚երթանք. յոռետեսութենէ լաւատեսութեան պիտի վերադառնա՛նք։

(1) Իմացական չարավասացակութիւն։

(2) Յոռետեսութիւն։

(3) Արդի գաղափարներ։

23ﬁ

ՆՇԱՆ ՊԷՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆ

ՌԱՊՊԻ

(ՔՆԱՐԱՎԷՊ)

ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ԳՐԻԳՈՐ ԱՓԱՋԵԱՆԻ
Կարգաթիւ 23...

Գեղանկարեց ՄԵԼՔՈՆ ՔԷՊԱՊՃԵԱՆ

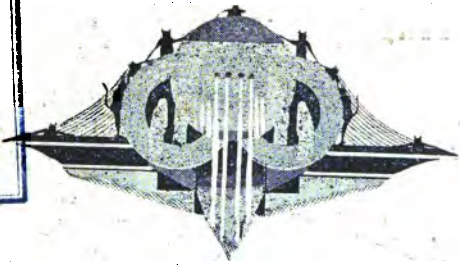

Կ. ՊՈԼԻՍ
ՏՊ. ՍԷԼԱՄԷԹ — Դ. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ
1931

Ն. ՊԷՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆԻ ԵՐԿԵՐԸ

ԸՆԿԵՐ ՇԱՀԱՋԱՐ (*սպառած*)
ՍԻԴՈՆՆԱ
ՌԱՊՊԻ

Հրատարակելի

ՄԻ ԳԼՈՒԽ — ՓԱՐԱՒՈՆ — Երգիծավէպ
ՄԵՐ ԿԱԽ ՊՈՉԵՐԸ, Ազգային Տիպեր
ԱՍՏՈՒԾՈՅ ՀԱՆԳԻՍՏԸ, Երգիծախաղ
ԲԱՆԿՆԻԲՈՒՆԿՆ, Մերօրեայ Ծիծաղներ
ԵՇՈՒԱ, Վիպասանութիւն
ՅԻՇԱՏԱԿԻ ՊԵՂՕՆՆԵՐ, Արձակ էջեր
ՄԵՂՔԵՐՍ, Քերթուածներ

Ն Ա Ր Դ Ո Ս

Մելքոն Քէպապճեան

Նշան Պէօժիքբաշլեան

Ա. ԳԼՈՒԽ

ՆԱՐԴՈՍ

«Երբ թագաւորը սեղանն էր, Նարդոսս իր հոտը բուրեց»:

ԵՐԳ ԵՐԳՈՑ (11-12)

— Շալոմ Լէքհա, ունկն դիր:
— Շալոմ Լէքհա, դուն որ կը պաշտես գաղափար ու գեղեցկութիւն:
— Շալոմ Լէքհա, ունկն դիր:
Հին պատմութիւն՝ որ նոր կը պատմուի:
Քնար Ասափի ու հանճար Դաւթի:
Բոլորեցէ՛ք զիս,
Ինչպէս կը բոլորէք աղբիւր, աւազան ու մերկ կնոջ նմանող շատրուան:

*
* *

ԱՐՇԱԼՈՅՍԻՆ

Գեննեսարէթի լիճը այնքան կապոյտ էր ու այնքան զուլալ, որ իր մէջ կը ցոլային լուսազգեստ ծառերն իրենց խրթին ճիւղերով, խիտ տերեւներով եւ խատուտիկ ծաղիկներով ու թռչնիկներով: Գեննեսարէթի լիճին մէջ կը ցոլար նաեւ Աստուծոյ Արքայութիւնը, վասնզի անոր երկնքին մէջ էր Տիրոջ թագաւորութեան գահանիստ ոստանը:

ՎԵՐՋԱԼՈՅՍԻՆ

Գեննեսարէթի լիճը նման էր ծաղկեպսակներով լիցուն աւազանի: Անոր ջուրերուն վրայ տեսանելի կ՚ըլլար սերմանող կոյս մը, որ բռնկած գոհարներ կը ցանէր, լայնալիճ շարժումներով: Ու մոգական խարոյկահանդէս մը իր գոյները կը բանար պատմուճաններու նման, որոնք բանուած էին ոսկի արծաթով ու նախշուն մետաքսով: Հեռո՜ւն, անհուն խորը լիճին տեսանելի կ՚ըլլար երփներանգ տաճար մը, ամբողջ վառ խճանկար, որ կ՚այրէր ջուրերուն մէջ, լիճին մէջ հոսեցնելով գոյներու արու եւ էգ երակներ:

ԼՈՒՍՆԻ ԼՈՅՍԻՆ

Գեննեսարէթի ծովուն շուրջը հրեշտակներ, սպիտակ հագած, բոլորապար կը դառնային, մինչ լճափնեայ Մակտալա քաղաքին մէկ բարձունքին վրայ՝ գիրար կը համբուրէին երկու լուսեղէն էակներ: Ու գիշերը կը ճերմկնար հրեշտակներուն սպիտակութենէն, սիրահարներուն լոյսէն: Ու Փիւնիկէէն մինչեւ Ասորիք եւ Հրէաստանէն մինչեւ Բեթրա՝ գիշերը կը նմանէր ծիւնադաշտի մը, որուն վրայէն կը քալխիրէր լուսնեակը:

ԱՐԵԽՈՒ ԼՈՅՍԻՆ

Գեննեսարէթի լիճին շուրջը իրենց շղարշները կը բանային ափնածիր քաղաքները՝ Թալմանութա, Տիբերիա, Գերգեսա, Քորազին, Բերսայիթա, Քէնէրէթ, Կափառնայում եւ Մակտալա: Անոնք նման էին թեւերնին իրար ուսի նետած արծանախումբի:

*
* *

Եւ ամէնքն ալ այդ քաղաքներէն՝ հանդիսացան նշանաւոր, իրենց զաւակներով: Սակայն, ոչ ոք հաւասարեցաւ Մակտալա քաղաքի փառքին: Քանզի այնտեղ ծնաւ, ու տարիներ յետոյ, եկաւ այնտեղ ապրեցաւ կին մը՝

ՄԵՐԵՋՄ...

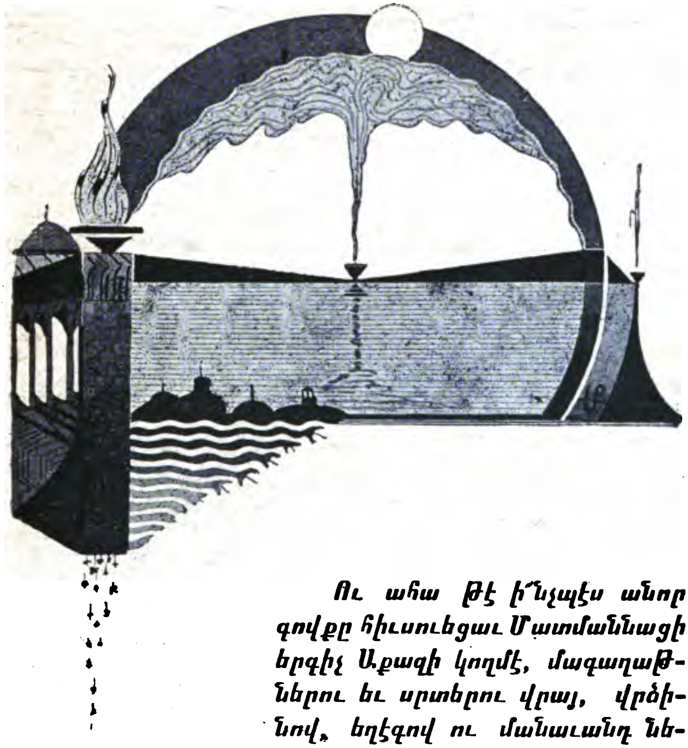

Ու ահա թէ ի՛նչպէս անոր զովքը հիւսուեցաւ Մատմաննացի երգիչ Աքազի կողմէ, մագաղաթներու եւ սրտերու վրայ, վրձինով, եղէգով ու մանաւանդ նետով:

— Գիրք Ծննդեան Մակտալացի Մերեջմի՝ Ափրիայի աղջկան, Ծարուհեայի աղջկան:

Ելոհիմ ծնաւ լոյսը. լոյսը ծնաւ Գեղեցկութիւնը, Գեղեցկութիւնը ծնաւ աղջիկ մը, ու անոր անունը Մեր-եէմ դրաւ։

Անոր հասակը Աքայեայի սիւնարձաններուն պէս էր։

Անոր վարսերը նման էին զառքաշի ու կրնային ծածկել իր մերկութիւնը, իբրեւ վերմակ։

Անոր դէմքին դաշնակութիւնը նման էր Երուսա-ղէմի տաճարէն դէպի երկինք բարձրացող երգի։

Անոր յօնքերը երկու փոքր ու սեւ փետուրներու պէս էին։ Սիրող մարդոց ճակատագիրը այդ փետուր-ներով գրուեցաւ։

Անոր աչքերը աստղերու պատուհաններ էին։ Այդ պատուհաններուն ետեւ նետածիգ հոգիներ կային։

Անոր սեւ թարթիչները այնքան երկար էին որ՝ իրենց ծայրերով կրնային սիրտ մը նետահարել ու ծած-կել այդ սրտէն հոսող արիւնը։

Անոր շրթունքը թառ մըն էր, որուն վրայ թառե-լու համար շատ մը թռչուններ Մակտալա գաղթեցին։

Անոր լուսագեղ ստինքներուն ստուերին տակ երի-տասարդներ մանկացան ու մանուկներ յանկարծօրէն հասունցան։

Անոր գեղեցկութեան ջերմութիւնը այրեց զիս ու անապատները քշեց։

Գիշեր մը միայն իր աչքերն ու ծոցը կարենայի բաց պահել ու յետոյ յաւիտեան բորոտութիւնը զար վրաս։ Կամ կապէին զիս մեռելի մը ու նետէին քաղա-քէն դուրս։

Աքազի առաջին երգը կ'աւարտի։

* * *

Մենք տակաւին Լիբանանէն կը լսենք հետեւեալ համբաւները.

— Իմ պատանութեան օրերուս ամէն ոք կը խօսէր Մերեէմ անուն կնոջ մը մասին, որ նոր աշխարհակալութեան մը ելած էր երկրէ երկիր ու քաղաքէ քաղաք: Անոր կին Ալեքսանդր կ՚ըսէին: Անիկա շրջած էր խոր Ասորիքը, Փիւնիկէն, Մեսրայիմը, Կիւրենական Լիբիան, Մելիտա կղզին, Նումանտիան, Լուսիտանեան: Անիկա իր անցած քաղաքները վերածած էր Սեբոյիմի եւ Ադմայի: Անոր համար կ՚ըսէին թէ պարզ ծագումով երիտասարդ կին մըն է, ծնած Գալիլիոյ Մակտալա քաղաքը: Ակրոպոլի մէջ տեսայ զինքը, Բաքոսի թատրոնին մէջ: Գեղեցիկ էր ու քաղաքներու մարդերը բռնուած էին յարատեւ փոթորիկի: Դերասանները կարծես իր դէմքին վրայ կը ներկայացնէին ողբերգութիւնը. ամէն ոք իրեն կը նայէր ու դերասանները իրենք ալ խաղը դադրեցուցին ու նայիլ սկսան: Այն ժամանակ Մերեէմ յառաջացաւ դէպի կրկէսին միջաքեմը ու ուժեղ շարժումով մը մերկացաւ: Հիացումի մրրիկ մը մինչեւ ամպերը բարձրացաւ: Մերեէմ կը դառնար կանգնած տեղը: Անիկա իր բոլոր կողմերով ու բոլոր կողմերէ դիտուած գեղեցիկ էր ու կատարեալ: Ու ահա անիկա, մե՛րկ, բարձրացաւ Ակրոպոլի մարմարիոն բազրոտներէն, ամբոխը իր ետեւէն կանչելով: Մտաւ Ափրոդիթէի տաճարէն ներս: Ու յանկարծ աստուածուհիին արձանը երեսանկեալ տապալեցաւ, վերածուելով երեք կտորներու: Երկու թեւերը փշրուեցան: Ժողովուրդը թեւատ աստուածուհին դուրս նետեց տաճարէն ու քուրմերը սիրով ու սարսափով մերկ Մերեէմը բարձրացուցին բագինին վրայ, ու քրմուհիները սկսան պարել ու երգել քնարով, սրինգով, տաւիղով եւ այլ նուագարաններով: Հիրիկներով լեցաւ տաճարը: Ժողո–

վուրդը լեցուեցաւ կռատան մէջ, բռնուած հեշտութեան ջերմէն ու տուայտանքէն: Կը հեծկլտային, կը հառաչէին, կը գալարուէին: Երեք օրեր անցան այսպէս: Ջիներն հասան: Ոչ դուրս կ'ելնէր ժողովուրդը եւ ոչ ալ թոյլ կուտար որ դուրս հանեն Մերեէմը: Տաճարը հետզհետէ գերեզմանի կը փոխուէր: Տեսարանը սոսկալի էր: Մերեէմ վերջապէս փախաւ ու քաղաքէն դուրս, գերեզմանատուն մը ապաստանեցաւ: Կը պատմեն թէ իր ոտքերուն ու բարեկերպ սրունքներուն զգլխանքին տակ մեռելները շարժեցան, որդնոտեցան ու օձերով բռնուեցան:

Օրեր վերջը քաղաք վերադարձաւ ան ու կ'ապրէր աստուածուհիի նման: Ամէն օր աւելի կը գեղեցկանար: Քաղաքին պարուհիները կը դադրեցնէին իրենց պարը՝ երբ ան քալէր, կը դադրեցնէին նուագարանները՝ երբ ան խօսէր: Ու օր մըն ալ ան թողուց Աթէնքը ու հեռացաւ: Հազարաւոր խելագարներ անոր ետեւէն քաշքշուած գացին:

Սոսկալի, տասն անգամ սոսկալի ու հազար անգամ գեղեցիկ էր այդ կինը՝ որ կը կոչուէր Մերեէմ, ծնած Գալիլիոյ Մակտալայի մէջ:

Այստեղ կ'աւարտի Լուսանիազի համբաւագրութիւնը:

* * *

Ու Մերեէմ՝ փառքերու ծովերուն վրայ պարզած իր գեղեցկութեան առագաստները, հասաւ իր ծննդավայրը՝ Մակտալա:

Քիչ ատեններուան մէջ այդ փոքրիկ քաղաքը եղաւ մեծ ոստան:

Մերեէմ իր գեղեցկութեան հուրհրացող զօրքով՝ ացուց բանակ մը մարդեր ու իր տունը բրաւ

երկիրներու մայրաքաղաք: Աստուածարեալ Թագուհի մը եղած էր: Անոր ապարանքը տաճար: Այնտեղ նուագիլ կուգային աստիճանաւոր գերիներ, մեծահարուստ խելագարներ եւ շուայտ ուխտաւորներ:

Ատենը անգամ մը Մերեէմի գեղեցկութեան ի պատիւ տօնակատարութիւն կը սարքուէր: Հեռաւոր տեղերէ մարդիկ կուգային այդ սիրանոցը, իբրեւ ամարանոց: Գեղեցիկ երիտասարդներով կը լեցուէին տուները: Մակտալային ախոռներն անգամ մեծագին կը դառնային, ուր կը գիշերէին ուշ մնացած մեծահարուստ պարմաններ: Եօթը օր, եօթը գիշեր, ամբողջ քաղաքը ջահավառ կը հեշտանար։

Մերեէմի տան մէջ տեղի կ'ունենար կեդրոնական հանդիսութիւնը: Այնտեղ կը հաւաքուէին իրենց սրտին մէջ միեւնոյն զգացումը ունեցող մեծ հակառակորդներ:

Անոր տունը նման էր փոքրիկ պարսպաքաղաքի: Կամարակապ ու շեղ մուտք: Քառակուսի պարտէզով բոլորուած փայտահիւս պատշգամներ ունեցող շէնքերով: Խորը կամարուղի՝ տանող նման պարտէզի մը, յարակից շէնքերով: Աջ ու ձախ դուռներ, նոյնպէս նոր թիւերով: Խորը կը սկսէր երկար պարտէզ մը, լճակով ու ծառերով: Նեղ ու երկար լիճ մը մարմար սալաքարերով, սիւներով ու մերթ տերեւախիտ տաղաւարներով: Ընդհանուր շէնքը նման էր հսկայ քարախաչի:

Գիշերուան կէսին Մերեէմ կը կանգնէր լճակին մէջ գտնուող սիւնազարդ խորանին մէջ ու դրօշակի նման կը բանար իր կարմիր քօղը, տեսանելի ընծայելու համար իր մարմնին լուսեղէն ճարտարապետութիւնը, պարտէզներէն լճակին շուրջն հաւաքուող տարփաւորներուն: Ջահերը կը վառէին, նուագարանները կը զարնէին ու տառապանքը դաշոյն ու թոյն կը բաժնէր ներկաներուն: Եւ իրաւ շատեր կը մեռնէին այդ գեղե-

ցիկ պահը ունենալով իրենց աչքերուն եւ հոգիին մէջ: Ու հարստութիւնը հեղեղի նման կը վազէր: Այդ հեղեղը կը կազմուէր Մեսրայիմէ, Թաթմորէ, Թարսիսէ, Ապողոնիայէ, Սուհինէ ու Սաբայէ հոսող գանձագետերով: Լայիսէն մինչեւ Բերսաբէէի միջեւ գտնուող երկիրներուն վրայ կ'իշխէին երկու չորրորդապետներ՝ Հերովդէս Անդիպաս ու Փիլիպոս, եւ մէկ ազգապետ՝ Բիլատոս. մինչ Թարսիսէն մինչեւ Սաբա կը տիրապետէր Գեղեցկութիւնը՝ աշխարհակալ կին Ալեքսանդրը՝ Մերեէմը:

Ու քաղաքի մը գինը իրենց ափերուն մէջ, կը պաղատէին Մերեէմի ոտքերուն տակ, շատ մարդեր:

Անիկա քիչ, շատ քիչ անգամ միայն կը բանար իր դրախտը այցելուի:

Իր գիշերներուն մտերմութենէն մաս մը գնելու համար իշխանազուններ իրենց հարստութեամբ ծառայի պաշտօն վարած էին:

Իր տնախումբին մէջ ունէր նուագածուներու, պարուհիներու եւ աղախիններու բազմութիւններ, որոնք կ'ապրէին ու կը մսխէին իշխանուհիներու նման: Ու աղբիւրի նման ոսկի ու ջրվէժի նման արծաթ պէտք էր չխանգարելու համար ներդաշնակութիւնը այդ կենցաղին: Իր թեւաբաց եսը նման էր արծուեդրօշի, պարզուող իր բերդին վերեւ: Հռոմէական արծիւներն այդ տունին զօրութեան ներքեւ կը կոխկռտուէին: Անիկա կ'ուրանար աշխարհը եւ իր Հռոմը, Հռոմը եւ իր Կեսարները: Աշխարհը Մակտալան, մայրաքաղաքը իր տունը ու թագուհին ինք: Տարածութիւն, ոյժ, հարստութիւն կը սմքէին իր նայուածքին ներքեւ: Նոյն այդ նայուածքը կրնար անապատները երկինքներու հրաշափոխել ու աւազները աստղերու վերածել: Դեռ երկ-
դը չէր կատարած: Ժամանակը չէր եկած կարծես:

Ու դեռ ո՛չ մէկ մեծատուն, ո՛չ մէկ իմաստուն, ո՛չ մէկ գեղեցիկ տղամարդ չէր կրցած աստուածարութեան այդ մարմինը սիրոյ տրոփով մը տապալել:

Բայց երկրին մէջ կար ՄԷԿԸ, որ կը քալէր ջուրերու, հոգիներու, երազներու, ծաղիկներու եւ փուշերու վրայէն ու կ՚առաջանար դէպի Մերեէմի սիրտը:

Անիկա, իբրեւ գերագոյն Սիրոյ մարդ, գալոց էր նովին մարմնով:

Անիկա աղքատ ու բոպիկ վարդապետ մըն էր:

Աղքատ ու բոպիկ՝ բայց գեղեցիկ ու հրաշալի:

Ամէն անգամ որ Մերեէմ կը լսէր անոր մասին, տարօրինակ այլափոխութիւն մը կ՚ունենար: Իր հոգին կը լուսափոխուէր ասուպներու ճառագայթով:

Եւ օր մը անոր հոգիին լուսափոխութիւնը հասունցաւ, երբ իր ծերունի Սալպաստ բարեկամը վաւերացուց այդ աղքատ վարդապետին վրայ հիւսուող զովքը:

*
* *

Մերեէմ մէկ մտերիմ բարեկամ ունէր: Անիկա Սալպաստ կը կոչուէր: Ազդեցիկ սադուկեցի: Կ՚ապրէր Երուսաղէմի մէջ ու մաքսաւորներուն ընդհանուր պետն էր: Այդ իսկ պատճառով իբրեւ Հռոմի ծախուած մարդ չէր սիրուած իր ազգակից ամբոխէն: Ինք սակայն չէր դադրած իր խորքին մէջ բուռն հայրենասէր ու ազգասէր մը ըլլալէ: Տարին քանի մը հեղ կ՚այցելէր Մերեէմի ու կը խօսէր անոր հետ հօր մը ու մենտորի մը ման: Այն օրերուն Ռապպի մը երեւցած էր, բոլորուած աշակերտներու խումբով ու նորօրինակ քարոզութիւններ կ՚ընէր անապատներուն մէջ, լեռներուն վրայ ու երկրին հեռաւոր անկիւնները: Սալպաստ ծըպտուած գացած ունկնդրած էր անոր բանքը: Հակա-

ռակ որ անոր վարդապետութիւնը խոտոր կը համեմատէր սադուկեցիներուն եւ փարիսեցիներուն աղանդներուն հետ, Սալպաատ սակայն համակրանք ու մեծ համարում կրցած էր ունենալ այդ Ռապպիին վրայ:

Սկսած էր հաւատալ թէ երկիրը հռոմէական լուծէն կարելի է փրկել այդ մարդով: Անիկա սրբութիւն էր, հրէաներուն նախընտրած պաշտելի առաքինութիւնը: Սալպաատի համար, սակայն, երեք մեծ ազգեր կային, զատ առաքինութիւններով, — հրէաները՝ սրբապաշտութեամբ, յոյները՝ գեղեցկապաշտութեամբ ու հռովմայեցիները՝ զօրապաշտութեամբ: Այս երեք առաքինութիւնները պէտք էին յեղափոխութեան մը համար: Ռապպին ունէր սրբութիւնը, Մերեէմ գեղեցկութեւնը, իսկ ինքը՝ Սալպաատ՝ զօրութիւնը: Հարկ էր փրկել Հրէաստանը: Սալպաատ ճամբայ ելաւ դէպի Մակտալա՝ որսալու համար Մերեէմը եւ ղրկելու Մերեէմը իբրեւ որսորդ որս՝ Ռապպիին քով: Ծերունի Սալպաատ թէեւ իսկական սադուկեցի մըն էր եւ սակայն չէր մոլեռանդ ու իր աղանդէն վեր կը դասէր իր հայրենիքը: Անիկա չէր հաւատար Թագաւոր-Մեսիայի գալստեան: Եւ սակայն կ'ուզէր Ռապպին ներկայացնել իբրեւ Թագաւոր-Մեսիան, փրկելու համար ժողովուրդն ու հայրենիքը Հռոմի արծիւին ճիրաններէն: Անիկա չէր հաւատար ո՛չ մէկ աւանդութեան եւ անգիր օրէնքի: Ս. Գիրքը իրեն համար պարզապէս հրէական կրօնի կանոնագիրքն էր: Կը ծաղրէր փարիսեցիներուն դիւահաւատութիւնը եւ ապրող մարդոցմէ դուրս բարի եւ չար ոգիներու, հրեշտակներու եւ սատանաներու գոյութիւնը չէր ընդուներ: Անիկա կ'ըսէր թէ հոգին կը մեռնի մարմնոյն հետ ու չկայ հանդերձեալ կեանք, պատիժ ու վարձատրութիւն: Ան չէր հաւատար նաեւ փարիսե-

ներու ճակատագրապաշտութեան եւ ոչ ալ Մովսի-

սականներու ատտուածային տնօրինութեան: Ամէն դիպուած ու գործ կախում ունէր մարդոց կամքէն ու աշխատանքէն:

Սալպաատ խիստ ազատախոհ էր եւ իր ժամանակի մտաւորականները իր միջոցաւ յարած էին Սադովկոսի աղանդին, որ երեք դարու հնութիւն ունէր այն ժամանակ:

Սալպաատ շատ կը ցաւէր սակայն որ յաջողութիւն չէր կրցած ունենալ Մովսիսական ժողովուրդին մէջ, մինչ փարիսեցիները այնքան կը զօրանային քանակով: Սալպաատ կրցած էր սակայն Սադովկոսի բարձր վարդապետութիւնը առաջ տանիլ Եսսենեաններու եւ Հերովդիանոսեաններու աղանդէն: Այս անգամ կ՚ուզէր փայլուն ցոյց մը կազմակերպել իր մարդոցմով, գլխաւորութեամբ Թապպիին ու Մերեէմին: Ան կ՚ուզէր որ Թապպին աւանակի վրայ նստած մտնէր Երուսաղէմ, իբրեւ Թագաւոր-Մեսիա, ու նախ՝ յարանուանական ներքին յեղափոխութեամբ մը տապալել քահանայապետներն ու դպիրները, ու յետոյ՝ ծառանալ Հռոմի դէմ:

Առանց Մերեէմի անկարելի էր այս ծրագրին գործադրութիւնը: Հարկ էր Մերեէմը սիրաշահիլ ու շլացնել, ապագայ թագուհիի խոստումով:

Սալպաատ խոհեմ մարդ էր՝ հակառակ իր յանդուգն ծրագիրներուն: Ան կը խօսէր ու կը գործէր նման քաջ ու իմաստուն երիտասարդի:

Ու ահա թէ ի՛նչ խօսեցաւ Մերեէմի, անոր ոսկի սենեակին մէջ:

— Թագուհի աղջիկս Մերեէմ, աւետիս քեզի, քանզի եկած է Թագաւոր-Մեսիան: Ու հիմակ ժամանակ է որ դուն ալ արթննաս ու բաւ համարես այս կենցաղը: Եկած է Թագաւոր- Մեսիան ու դուն կը նիրհես: Անոր թագուհի մը պէտք է: Մեր ժողովին մէջ քեզ

նշանեցինք Թագուհի, իբրեւ Հրէաստանի ամէնէն գեղեցիկը, ամէնէն իմաստունը աղջիկներուն: Մեր Թագաւորը աղքատ է ու հեզ եւ այնքան գեղեցիկ: Ան ոչինչ գիտէ քու մասիդ: Դուն քեզ կը տանիս իրեն: Քու տեսքդ բաւական է: Ճարժէ՛, զի կիներով բոլորուած է ան:

— Կիներո՞վ, կիներո՞վ... արդէ՞ն... եւ որո՞նք են այդ կիները, հարցուց Մերեէմ յուզումով...

— Հանդարտ, Մերեէմ... անոնց ամիսներու յաղթանակը դուն կրնաս մէկ վայրկեանի մէջ պարտութեան փոխել: Ամօթ է որ կասկածիս ուժիդ վրայ: Այդ կիներն են Ճուշան տիկինը, Լազարէ կոչուող մէկու մը քոյրերը՝ Մերեէմ ու Մարթա եւ գեղեցիկն Սոլոմէ, հազարապետ Քուզայի կինը, ու տակաւին մեծատուն կիներ, որոնք իրենց ստացուածքով ծառայութիւն կ'ընեն Թագաւոր-Մեսիային, որ դեռ Ռապպի կը կոչուի:

— Օ՛, Ռա՛պպի, Ռապպի, Ճալոմ Լէքհա, աղաղակեց Մերեէմ ինքզինքէն դուրս Թռիչք մը կատարելով:

— Լսէ՛, Մերեէմ: Ես տեսայ Ռապպին:

— Գեղեցի՞կ է, հայր իմ Սալպաատ:

— Անիկա այնքան գեղեցիկ է որ արժանի է քու տունիդ, քու անկողնիդ, ու քու սրտիդ մէջ բնակելու: Եւ սակայն ան մեր Թագաւորն է: Մարգարէներէն գուշակուած Մեսիան է: Դո՛ւն պիտի երթաս քու տեղդ շինել անոր տունին մէջ՝ որ Հրէաստանն է, անոր անկողնին մէջ՝ որ Երուսաղէմն է, ու անոր սրտին մէջ՝ որ մեր տաճարն է:

— Անիկա բարի՞ է, հա՛յր իմ Սալպաատ:

— Անիկա շատ գեղեցիկ ու շատ բարի է: Անիկա ՍԷՐ է համակ: Անիկա համբոյր է բոլոր հեզերուն, հիւանդներուն, յաղթուածներուն համար ու բռունցք է բոլոր իշխանաւորներուն, քահանաներուն ու գէշ ուստներուն համար: Անիկա հիմակ քարոզութիւն-

ներ կ՚ընէ, շրջապատուած իր մարդոցմով, Գալիլիոյ երկրին քաղաքներուն ու գիւղերուն մէջ ու ծովակին եզերքը։ Իր շուրջը կ՚ակմբէ ժողովուրդներ, իր ետեւէն կը քաշէ բազմութիւններ ու փրկութեան ժամը կ՚աւետէ։ Գնա՛ իր մօտ ընծաներով ու իբր գերագոյն ընծայ։ Գնա՛ իր մօտ իբրեւ աղախին ու շատ պիտի բարձրանաս իր մօտ։ Ով որ իբրեւ թագուհի կ՚երթայ իրեն, չի կրնար սորկուհի իսկ ըլլալ։ Ով որ իբրեւ ծառայ կ՚երթայ իրեն, կ՚արժանանայ թագերու։ Խոնարհողը կը կանգնի իր մօտ։ Գնա՛։

Սալպատի խօսքերը մեղեդիներու, խռովիչ մեղեդիներու նման մը հոսէին Մերեէմի հոգիին մէջ, ստեղծելով պատկեր մը՝ որուն առջեւ կը յափշտակուէր, կը քնարանար, կ՚երազանար Մերեէմ։ Ու անիկա որոշեց.

— Կ՚երթամ, հա՛յր իմ Սալպատ։ Հեզ աղախին կ՚ըլլամ։ Գանձերուս հետ ինքզինքս կը դնեմ իր ոտքերուն տակ։

*
* *

Սալպատ՝ Երուսաղէմ դառնալէ առաջ, կարգ մը մանրամասնութիւններու մասին խօսած էր Մերեէմի հետ։ Ու հեռացած էր Մակտալայէն՝ այդ քաղաքին մէջ թողած հրդեհին բոցերը դիտելով հեռուէն, այնքան գոհունակութեամբ։ Այդ հրդեհը կը վառէր գեղեցիկ Մերեէմի սրտին մէջ։

Եւ իրաւ Մերեէմ ալեկոծուած էր։

Այլեւս Մերեէմ մէկ բանի կը սպասէր՝ վազելու համար Ռապպիին ետեւէն։ Սալպատ տեղեկութիւն ունէր որ Ռապպին Զատիկը պիտի անցընէր Երուսալէմի մէջ։ Ան պիտի իջնէր հարաւ ու Երիքովի, Բեթանիոյ մէջ քանի մը օրեր մնալէ վերջ պիտի մտնէր Երուսա-

Ելոհիմ ծնաւ լոյսը. լոյսը ծնաւ Գեղեցկութիւնը, Գեղեցկութիւնը ծնաւ աղջիկ մը, ու անոր անունը Մեր-եէմ դրաւ:

Անոր հասակը Աքայեայի սիւնարձաններուն պէս էր:

Անոր վարսերը նման էին զառքաշի ու կրնային ծածկել իր մերկութիւնը, իբրեւ վերմակ:

Անոր դէմքին դաշնակութիւնը նման էր Երուսա-ղէմի տաճարէն դէպի երկինք բարձրացող երգի:

Անոր յօնքերը երկու փոքր ու սեւ փետուրներու պէս էին: Սիրող մարդոց ճակատագիրը այդ փետուր-ներով գրուեցաւ:

Անոր աչքերը աստղերու պատուհաններ էին: Այդ պատուհաններուն ետեւ նետածիգ հոգիներ կային:

Անոր սեւ թարթիչները այնքան երկար էին որ՝ իրենց ծայրերով կրնային սիրտ մը նետահարել ու ծած-կել այդ սրտէն հոսող արիւնը:

Անոր շրթունքը թառ մըն էր, որուն վրայ թառե-լու համար շատ մը թռչուններ Մակտալա գաղթեցին:

Անոր լուսագեղ ստինքներուն ստուերին տակ երի-տասարդներ մանկացան ու մանուկներ յանկարծօրէն հասունացան:

Անոր գեղեցկութեան ջերմութիւնը այրեց զիս ու անապատները քշեց:

Գիշեր մը միայն իր աչքերն ու ծոցը կարենայի բաց պահել ու յետոյ յաւիտեան բորոտութիւնը գար վրաս: Կամ կապէին զիս մեռելի մը ու նետէին քաղա-քէն դուրս:

Աքազի առաջին երգը կ'աւարտի:

* * *

Մենք սակայն Լիւսանիայէ կը լսենք հետեւեալ համբաւները.

— Իմ պատանութեան օրերուս ամէն ոք կը խօսէր Մերեէմ անուն կնոջ մը մասին, որ նոր աշխարհակալութեան մը ելած էր երկրէ երկիր ու քաղաքէ քաղաք: Անոր կին Ալեքսանդր կ՚ըսէին: Անիկա գրջած էր խոր Ասորիքը, Փիւնիկէն, Մեսրայիմը, կիւրենական Լիբիան, Մելիտա կղզին, Նումանտիան, Լուսիտանեան: Անիկա իր անցած քաղաքները վերածած էր Սեքոյիմի եւ Աղմայի: Անոր համար կ՚ըսէին թէ պարզ ծագումով երիտասարդ կին մըն է, ծնած Գալիլիոյ Մակտալա քաղաքը: Ակրոպոլի մէջ տեսայ զինքը, Բաքոսի թատրոնին մէջ: Գեղեցիկ էր ու քաղաքներու մարդերը բռնուած էին յարատեւ փոթորիկի: Դերասանները կարծես իր դէմքին վրայ կը ներկայացնէին ողբերգութիւնը. ամէն ոք իրեն կը նայէր ու դերասանները իրենք ալ խաղը դադրեցուցին ու նայիլ սկսան: Այն ժամանակ Մերեէմ յառաջացաւ դէպի կրկէսին միջաքեմը ու ուժեղ շարժումով մը մերկացաւ: Հիացումի մրրիկ մը մինչեւ ամպերը բարձրացաւ: Մերեէմ կը դառնար կանգնած տեղը: Անիկա իր բոլոր կողմերով ու բոլոր կողմերէ դիտուած գեղեցիկ էր ու կատարեալ: Ու ահա անիկա, մե՛րկ, բարձրացաւ Ակրոպոլի մարմարիոն բազրոտներէն, ամբոխը իր ետեւէն կանչելով: Մտաւ Ափրոդիթէի տաճարէն ներս: Ու յանկարծ աստուածուհիին արձանը երեսանկեալ տապալեցաւ, վերածուելով երեք կտորներու: Երկու թեւերը փշրուեցան: Ժողովուրդը թեւատ աստուածուհին դուրս նետեց տաճարէն ու քուրմերը սիրով ու սարսափով մերկ Մերեէմը բարձրացուցին բագինին վրայ, ու քրմուհիները սկսան պարել ու երգել քնարով, սրինգով, տաւիղով եւ այլ նուագարաններով: Հիրիկներով լեցաւ տաճարը: Ժողո-

վուրդը լեցուեցաւ կռատան մէջ, բռնուած հեշտութեան ջերմէն ու տուայտանքէն: Կը հեծկլտային, կը հառաչէին, կը գալարուէին: Երեք օրեր անցան այսպէս: Ձիւնուորներ հասան: Ոչ դուրս կ'ելնէր ժողովուրդը եւ ոչ ալ թոյլ կուտար որ դուրս հանեն Մերեէմը: Տաճարը հետզհետէ գերեզմանի կը փոխուէր: Տեսարանը սոսկալի էր: Մերեէմ վերջապէս փախաւ ու քաղաքէն դուրս, գերեզմանատուն մը ապաստանեցաւ: Կը պատմեն թէ իր ոտքերուն ու բարեկերպ սրունքներուն զգլխանքին տակ մեռելները շարժեցան, որդնոտեցան ու օձերով բռնուեցան:

Օրեր վերջը քաղաք վերադարձաւ ան ու կ'ապրէր աստուածուհիի նման: Ամէն օր աւելի կը գեղեցկանար: Քաղաքին պարուհիները կը դադրեցնէին իրենց պարը՝ երբ ան քալէր, կը դադրեցնէին նուագարանները՝ երբ ան խօսէր: Ու օր մըն ալ ան թողուց Աթէնքը ու հեռացաւ: Հազարաւոր խելագարներ անոր ետեւէն քաշքշուած գացին:

Սոսկալի, տասն անգամ սոսկալի ու հազար անգամ գեղեցիկ էր այդ կինը՝ որ կը կոչուէր Մերեէմ, ծնած Գալիլիոյ Մակտալայի մէջ:

Այստեղ կ'աւարտի Լուսանիազի համբաւագրութիւնը:

* * *

Ու Մերեէմ՝ փառքերու ծովերուն վրայ պարզած իր գեղեցկութեան առագաստները, հասաւ իր ծննդավայրը՝ Մակտալա:

Քիչ ատեններուան մէջ այդ փոքրիկ քաղաքը եղաւ մեծ ոստան:

Մերեէմ իր գեղեցկութեան հուրհրացող զօրքով՝ սարկացուց բանակ մը մարդեր ու իր տունը ըլլաւ

երկիրներու մայրաքաղաք: Աստուածարեալ թագուհի մը եղած էր: Անոր ապարանքը տաճար: Այնտեղ նուագին կուգային ստրիճանաւոր գերիներ, մեծահարուստ խելագարներ եւ շուայտ ուխտաւորներ:

Առենը անգամ մը Մերեէմի գեղեցկութեան ի պատիւ տօնակատարութիւն կը սարքուէր: Հեռաւոր տեղերէ մարդիկ կուգային այդ սիրանոցը, իբրեւ ամարանոց: Գեղեցիկ երիտասարդներով կը լեցուէին տուները: Մակտալային ախոռներն անգամ մեծագին կը դառնային, ուր կը գիշերէին ուշ մնացած մեծահարուստ պարմաններ: Եօթը օր, եօթը գիշեր, ամբողջ քաղաքը ջահավառ կը ճեշտանար:

Մերեէմի տան մէջ տեղի կ'ունենար կեդրոնական հանդիսութիւնը: Այնտեղ կը հաւաքուէին իրենց սրտին մէջ միեւնոյն զգացումը ունեցող մեծ հակառակորդներ:

Անոր տունը նման էր փոքրիկ պարսպաքաղաքի: Կամարակապ ու շեղ մուտք: Բառակուսի պարտէզով բոլորուած փայտահիւս պատշգամներ ունեցող շէնքերով: Խորը կամարուղի՝ տանող նման պարտէզի մը, յարակից շէնքերով: Աջ ու ձախ դուռներ, նոյնպէս նոր թեւերով: Խորը կը սկսէր երկար պարտէզ մը, լճակով ու ծառերով: Նեղ ու երկար լիճ մը մարմար սալաքարերով, սիւներով ու մերթ տերեւախիտ տաղաւարներով: Ընդհանուր շէնքը նման էր հսկայ քարախաչի:

Գիշերուան կէսին Մերեէմ կը կանգնէր լճակին մէջ գտնուող սիւնազարդ խորանին մէջ ու դրօշակի նման կը բանար իր կարմիր քօղը, տեսանելի ընծայելու համար իր մարմնին լուսեղէն ճարտարապետութիւնը, պարտէզներէն լճակին շուրջն հաւաքուող տարփաւորներուն: Ջահերը կը վառէին, նուագարանները կը զարնէին ու տառապանքը դաշոյն ու թոյն կը բաժնէր ներկաներուն: Եւ իրաւ շատեր կը մեռնէին այդ գեղե-

ցիկ պահը ունենալով իրենց աչքերուն եւ հոգիին մէջ: Ու հարստութիւնը հեղեղի նման կը վազէր: Այդ հեղեղը կը կազմուէր Մեսրայիմէ, Թաթմորէ, Թարսիսէ, Ապողոնիայէ, Սուհինէ ու Սաբայէ հոսող գանձագետերով: Լայիսէն մինչեւ Բերսաբէէի միջեւ գտնուող երկիրներուն վրայ կ'իշխէին երկու չորրորդապետներ՝ Հերովդէս Անդիպաս ու Փիլիպոս, եւ մէկ ազգապետ՝ Բիլատոս. մինչ Թարսիսէն մինչեւ Սաբա կը տիրապետէր Գեղեցկութիւնը՝ աշխարհակալ կին Ալեքսանդրը՝ Մերեէմը:

Ու քաղաքի մը գինը իրենց ափերուն մէջ, կը պաղատէին Մերեէմի ոտքերուն տակ, շատ մարդեր:

Անիկա քիչ, շատ քիչ անգամ միայն կը բանար իր դրախտը այցելուի:

Իր գիշերներուն մտերմութենէն մաս մը գնելու համար իշխանազուններ իրենց հարստութեամբ ծառայի պաշտօն վարծած էին:

Իր տնախումբին մէջ ունէր նուագածուներու, պարուհիներու եւ աղախիններու բազմութիւններ, որոնք կ'ապրէին ու կը մսխէին իշխանուհիներու նման: Ու աղբիւրի նման ոսկի ու ջրվէժի նման արծաթ պէտք էր չխանգարելու համար ներդաշնակութիւնը այդ կենցաղին: Իր թեւաբաց եսը նման էր արծուեդրօշի, պարզուող իր բերդին վերեւ: Հռոմէական արծիւներն այդ տունին զօրութեան ներքեւ կը կոխկռտուէին: Անիկա կ'ուրանար աշխարհը եւ իր Հռոմը, Հռոմը եւ իր կեսարները: Աշխարհը Մակտալան, մայրաքաղաքը իր տունը ու թագուհին ինք: Տարածութիւն, ոյժ, հարստութիւն կը սմքէին իր նայուածքին ներքեւ: Նոյն այդ նայուածքը կրնար անապատները երկինքներու հրաշափոխել ու աւազները աստղերու վերածել: Դեռ երկրորդը չէր կատարած: Ժամանակը չէր եկած կարծես:

Ու դեռ ո՛չ մէկ մեծատուն, ո՛չ մէկ իմաստուն, ո՛չ մէկ գեղեցիկ տղամարդ չէր կրցած աստուածարուեստ այդ մարմինը սիրոյ տրոփով մը տապալել:

Բայց երկրին մէջ կար ՄԷԿԸ, որ կը քալէր ջուրերու, հոգիներու, երազներու, ծաղիկներու եւ փուշերու վրայէն ու կ'առաջանար դէպի Մերեէմի սիրտը:

Անիկա, իբրեւ գերագոյն Սիրոյ մարդ, գալոց էր նովին մարմնով։

Անիկա աղքատ ու բոպիկ վարդապետ մըն էր:

Աղքատ ու բոպիկ՝ բայց գեղեցիկ ու հրաշալի:

Ամէն անգամ որ Մերեէմ կը լսէր անոր մասին, տարօրինակ այլափոխութիւն մը կ'ունենար։ Իր հոգին կը լուսափոխուէր ասուպներու ճառագայթով:

Եւ օր մը անոր հոգիին լուսափոխութիւնը հասունցաւ, երբ իր ծերունի Սալպաստ բարեկամը վարեւացուց այդ աղքատ վարդապետին վրայ հիւսուող գովքը։

* * *

Մերեէմ մէկ մտերիմ բարեկամ ունէր: Անիկա Սալպաաթ կը կոչուէր: Ազդեցիկ սադուկեցի: Կ'ապրէր Երուսաղէմի մէջ ու մաքսաւորներուն ընդհանուր պետն էր: Այդ իսկ պատճառով իբրեւ Հռոմի ծախուած մարդ չէր սիրուած իր ազգակից ամբոխէն։ Ինք սակայն չէր դադրած իր խորքին մէջ բուռն հայրենասէր ու ազգասէր մը ըլլալէ։ Տարին քանի մը հեղ կ'այցելէր Մերեէմի ու կը խօսէր անոր հետ հօր մը ու մենտորի մը ձեւ։ Այն օրերուն Ռապպի մը երեւցած էր, բոլորուած աշակերտներու խումբով ու նորօրինակ քարոզութիւններ կ'ընէր անապատներուն մէջ, լեռներուն վրայ ու երկրին հեռաւոր անկիւնները։ Սալպաստ ծըպտուած գացած ունկնդրած էր անոր քանքը: Հակա-

ուակ որ անոր վարդապետութիւնը խոտոր կը համեմատէր սադուկեցիներուն եւ փարիսեցիներուն աղանդներուն հետ, Սալպաատ սակայն համակրանք ու մեծ համարում կրցած էր ունենալ այդ Ռապպիին վրայ:

Սկսած էր հաւատալ թէ երկիրը հռոմէական լուծէն կարելի է փրկել այդ մարդով: Անիկա սրբութիւն էր, հրէաներուն նախընտրած պաշտելի առաքինութիւնը: Սալպաատի համար, սակայն, երեք մեծ ազգեր կային, զատ առաքինութիւններով, — հրէաները՝ սրբապաշտութեամբ, յոյները՝ գեղեցկապաշտութեամբ ու հռովմայեցիները՝ զօրապաշտութեամբ: Այս երեք առաքինութիւնները պէտք էին յեղափոխութեան մը համար: Ռապպին ունէր սրբութիւնը, Մերեէմ գեղեցկութեւնը, իսկ ինքը՝ Սալպաատ՝ զօրութիւնը: Հարկ էր փրկել Հրէաստանը: Սալպաատ ճամբայ ելաւ դէպի Մակտալա՝ որսալու համար Մերեէմը եւ ղրկելու Մերեէմը իբրեւ որսորդ որս՝ Ռապպիին քով: Ծերունի Սալպաատ թէեւ իսկական սադուկեցի մըն էր եւ սակայն չէր մոլեռանդ ու իր աղանդէն վեր կը դասէր իր հայրենիքը: Անիկա չէր հաւատար Թագաւոր-Մեսիայի գալստեան: Եւ սակայն կ'ուզէր Ռապպին ներկայացնել իբրեւ Թագաւոր-Մեսիան, փրկելու համար ժողովուրդն ու հայրենիքը Հռոմի արծիւին ճիրաններէն: Անիկա չէր հաւատար ո'չ մէկ աւանդութեան եւ անգիր օրէնքի: Ս. Գիրքը իրեն համար պարզապէս հրէական կրօնի կանոնագիրքն էր: Կը ծաղրէր փարիսեցիներուն դիւահաւատութիւնը եւ ապրող մարդոցմէ դուրս բարի եւ չար ոգիներու, հրեշտակներու եւ սատանաներու գոյութիւնը չէր ընդուներ: Անիկա կ'ըսէր թէ հոգին կը մեռնի մարմնոյն հետ ու չկայ հանդերձեալ կեանք, պատիժ ու վարձատրութիւն: Ան չէր հաւատար նաեւ փարիսեցիներու ճակատագրապաշտութեան եւ ոչ ալ Մովսի-

սականներու աստուածային տնօրինութեան: Ամէն դիպուած ու գործ կախում ունէր մարդոց կամքէն ու աշխատանքէն:

Սալպաստ խիստ ազատախոհ էր եւ իր ժամանակի մտաւորականները իր միջոցաւ յարած էին Սադովկոսի աղանդին, որ երբեք դարու հնութիւն ունէր այն ժամանակ:

Սալպաստ շատ կը ցաւէր սակայն որ յաջողութիւն չէր կրցած ունենալ Մովսիսական ժողովուրդին մէջ, մինչ փարիսեցիները այնքան կը զօրանային քանակով: Սալպաստ կրցած էր սակայն Սադովկոսի բարձր վարդապետութիւնը առաջ տանիլ Եսսենեաններու եւ Հերովդիանոսեաններու աղանդէն: Այս անգամ կ՚ուզէր փայլուն ցոյց մը կազմակերպել իր մարդոցմով, գլխաւորութեամբ Թապպիին ու Մերեէմին: Ան կ՚ուզէր որ Թապպին աւանակի վրայ նստած մտնէր Երուսաղէմ, իբրեւ Թագաւոր-Մեսիա, ու նախ՝ յարանուանական ներքին յեղափոխութեամբ մը տապալել քահանայապետներն ու դպիրները, ու յետոյ՝ ծառանալ Հռոմի դէմ:

Առանց Մերեէմի անկարելի էր այս ծրագրին գործադրութիւնը: Հարկ էր Մերեէմը սիրաշահիլ ու շլացնել, ապագայ թագուհիի խոստումով:

Սալպաստ խոհեմ մարդ էր՝ հակառակ իր յանդուգն ծրագիրներուն: Ան կը խօսէր ու կը գործէր նման քաջ ու իմաստուն երիտասարդի:

Ու ահա թէ ի՛նչ խօսեցաւ Մերեէմի, անոր ոսկի սենեակին մէջ:

— Թագուհի աղջիկս Մերեէմ, աւետիս քեզի, քանզի եկած է Թագաւոր-Մեսիան: Ու հիմակ ժամանակ է որ դուն ալ արթննաս ու բաւ համարես այս կենցաղը: Եկած է Թագաւոր- Մեսիան ու դուն կը ներհես: Անոր թագուհի մը պէտք է: Մեր ժողովին մէջ քեզ

նշանեցինք Թագուհի, իբրեւ Հրէաստանի ամէնէն գեղեցիկը, ամէնէն իմաստունը աղջիկներուն: Մեր Թագաւորը աղքատ է ու հեզ եւ այնքան գեղեցիկ: Ան ոչինչ գիտէ քու մասիդ: Դուն քեզ կը տանիս իրեն: Քու տեսքդ բաւական է: Ճարժէ՛, զի կիներով բոլորուած է ան:

— Կիներո՞վ, կիներո՞վ... արդէ՞ն... եւ որո՞նք են այդ կիները, հարցուց Մերեէմ յուզումով...

— Հանդարտ, Մերեէմ... անոնց ամիսներու յաղթանակը դուն կրնաս մէկ վայրկեանի մէջ պարտութեան փոխել: Ամօթ է որ կասկածիս ուժիդ վրայ: Այդ կիներն են Շուշան տիկինը, Ղազարէ կոչուող մէկու մը քոյրերը՝ Մերեէմ ու Մարթա եւ գեղեցիկն Սոլոմէ, հազարապետ Քուզայի կինը, ու տակաւին մեծատուն կիներ, որոնք իրենց ստացուածքով ծառայութիւն կ՚ընեն Թագաւոր-Մեսիային, որ դեռ Ռապպի կը կոչուի:

— Օ՛, Ռա՛պպի, Ռապպի, Ճալոմ Լէքհա, աղաղակեց Մերեէմ ինքզինքէն դուրս Թռիչք մը կատարելով:

— Լսէ՛, Մերեէմ: Ես տեսայ Ռապպին:

— Գեղեցի՞կ է, հայր իմ Սալպատա:

— Անիկա այնքան գեղեցիկ է որ արժանի է քու տունիդ, քու անկողնիդ, ու քու սրտիդ մէջ բնակելու: Եւ սակայն ան մեր Թագաւորն է: Մարգարէներէն գուշակուած Մեսիան է: Դո՛ւն պիտի երթաս քու տեղդ չինել անոր տունին մէջ՝ որ Հրէաստանն է, անոր անկողնին մէջ՝ որ Երուսաղէմն է, ու անոր սրտին մէջ՝ որ մեր տաճարն է:

— Անիկա բարի՞ է, հա՛յր իմ Սալպատա:

— Անիկա շատ գեղեցիկ ու շատ բարի է: Անիկա ՍԷՐ է համակ: Անիկա համբոյր է բոլոր հեզերուն, հիւանդներուն, յաղթուածներուն համար ու բռունցք է բոլոր իշխանաւորներուն, քահանաներուն ու գէշ հարուստներուն համար: Անիկա հիմակ քարոզութիւն-

ներ կ՚ընէ, շրջապատուած իր մարդոցմով, Գալիլիոյ երկրին քաղաքներուն ու գիւղերուն մէջ ու ծովակին եզերքը։ Իր շուրջը կ՚ակմբէ ժողովուրդներ, իր ետեւէն կը քաշէ բազմութիւններ ու փրկութեան ժամը կ՚աւետէ։ Գնա՛ իր մօտ ընծաներով ու իբր գերագոյն ընծայ։ Գնա՛ իր մօտ իբրեւ աղախին ու շատ պիտի բարձրանաս իր մօտ։ Ով որ իբրեւ թագուհի կ՚երթայ իրեն, չի կրնար սորկուհի իսկ ըլլալ։ Ով որ իբրեւ ծառայ կ՚երթայ իրեն, կ՚արժանանայ թագերու։ Խոնարհողը կը կանգնի իր մօտ։ Գնա՛։

Սալպաատի խօսքերը մեղեդիներու, խառնիչ մեղեդիներու նման մը հոսէին Մերեէմի հոգիին մէջ, ստեղծելով պատկեր մը՝ որուն առջեւ կը յափշտակուէր, կը քնարանար, կ՚երազանար Մերեէմ։ Ու անիկա որոշեց.

— Կ՚երթամ, հա՛յր իմ Սալպաատ։ Հեզ աղախին կ՚ըլլամ։ Գանձերուս հետ ինքզինքս կը դնեմ իր ոտքերուն տակ։

* * *

Սալպաատ՝ Երուսաղէմ դառնալէ առաջ, կարգ մը մանրամասնութիւններու մասին խօսած էր Մերեէմի հետ։ Ու հեռացած էր Մակտալայէն՝ այդ քաղաքին մէջ թողած հրդեհին բոցերը դիտելով հեռուէն, այնքան գոհունակութեամբ։ Այդ հրդեհը կը վառէր գեղեցիկ Մերեէմի սրտին մէջ։

Եւ իրաւ Մերեէմ այեկոծուած էր։

Այլեւս Մերեէմ մէկ բանի կը սպասէր՝ վազելու համար Ռապպիին ետեւէն։ Սալպաատ տեղեկութիւն ունէր որ Ռապպին Զատիկը պիտի անցընէր Երուսալէմի մէջ։ Ան պիտի իջնէր հարաւ ու Երիքովի, Բեթանիոյ մէջ քանի մը օրեր մնալէ վերջ պիտի մտնէր Երուսա-

լէմ: Պատուիրած էր Մերեէմի՝ որ Երուսաղէմ մտնելէ օրեր առաջ հասնի Ռապպիին ու միասին ճամբայ ելնէ Բեթանիայէն դէպի տաճար, իբրեւ թագուհի իր Թագաւոր-Մեսիային հետ, հեծնելով էշի եւ աւանակի վրայ, ըստ գուշակութեանց մարգարէներուն: Մնացեալը Սալպատատ յանձն առած էր կարգադրել իր մարդոցմով: Մերեէմ սակայն Սալպատատի ծրագիրներէն աւելի, բռնուած էր սիրոյ ծովուն մէջ ու հոսանքին կ'ուզէր յանձնել ինքզինքը ոչ այնքան Հրէաստանի թագուհի ըլլալու իղձէն, որքան Ռապպիին սիրուհին ըլլալու տենչանքէն:

Ու Մերեէմ կը սպասէր տանջալից անհամբերութեամբ, որ Ռապպին հեռանար իր Կափառնայում քաղաքէն ու ամբողջ Գալիլիայէն: Ռապպիին պատահիլ անծանօթ վայրի մը մէջ, ինչպէս էր Երիքովը կամ Բեթանիան, յարմար էր իրեն համար: Չի ամէն սկըզբնաւորութիւն կը փափաքէր որ հեռու ըլլար ծանօթներու աչքերէն: Իր հպարտութենէն այսքան մաս մնացած էր իր մէջ: Եւ բարեբաստիկ օր մը լսեց վերջապէս ցանկալի համբաւը: Ռապպին կը գտնուէր իր սիրական քաղաքը՝ Բեթանիա: Մերեէմ իր ոսկեսենեակին մէջ, մեծ պատուհանին առջեւ պահ մը կեցաւ մտամոլոր: Իր աչքերը մեղուներու նման կը թռչէին դէպի պարտէզ: Երազանքի փեթակներ կը կախուէին օդին մէջէն: Փեթակները պայթեցան ու լուսեղէն մեղրերը հոսեցան եւ լեցուցին ամբողջ պարտէզը: Արեւին լոյսը կ'եփէր այդ մեղրերը: Սպիտակ փրփուր մը ծնաւ ու պարտէզին մեծ բաժակը յորդեցաւ: Փրփուրը լոյսի նման էր ու կը դառնար: Ցանկարծ կարմիր աստղ մը նշմարեց կապոյտ ու լուսավառ անհունի մը մէջ: Գոյներու քաղցրութեան մէջ նուաղեցան ու փակուեցան իր մեղու աչքերը: Ու Մերեէմ գոց աչքերով տեսաւ

աստղին բացուիլը: Լուսաթեր էակ մը իրեն կը նայէր: Նիհար էր, հասակագեղ; Անոր գլուխը նման էր կէս մը մարդկային կէս մը հրեշտակային գլուխի: Անոր աչքերուն քաղցր տկարութիւնը զօրաւոր էր արեւուն պէս: Իր վարսերը մեծ հատիկներով Լիբանանի ողկոյզներուն նման էին: Մերեէմ կը դողար ու կը խենթենար: Բացաւ աչքերը եւ շարժում մը ըրաւ օդին մէջ: Անմիջապէս մերկացաւ իր զարդազգեստներէն ու ծածկուեցաւ սեւերու մէջ: Մերեէմ իր սեւ հանդերձներուն մէջ փայլատացաւ: Իր լուսեղէն մարմինը այդ խաւար հագուստին մեջ նման էր սեւ ամպերու մէջ ինկած լուսասիւնի: Ան իր հետ առաւ ոսկիով, արծաթով ու գոհարներով լեցուն քսակներ: Իր կուրծքին տակ զետեղեց կիպրական ծաղիկներ ու Նրբօրէն հինայուեցաւ: Թամքել տուաւ հինգ վազերածի: Երեք ծառայով ու մէկ աղախինով ճամբայ ելաւ մութին, դէպի հարաւ: Խումբը անցաւ Թալմանութայէն ու երկու ժամէն հասաւ Տիբերիա: Արշալոյսը մօտ էր: Նոր քաղաքին աղբերակներուն մօտ ծառաները նախաճաշեցին կաթ ու մեղրախորիսխ: Մերեէմ ոչինչ կերաւ. ան շատ դժբախտ ու շատ երջանիկ էր: Քիչ վերջ քառասմբակ դէպի Յորդանան արշաւեցին, արեւէն արծակուած ճառագայթներու նման: Երկու ժամ վերջ հասան գետափ, ուրկէ անդադար սուրացին դէպի հարաւ: Մերեէմ իր առջեւ կը տեսնէր կայծակներ, որոնք ամէն ուղղութեամբ վար կը վազվզէին: Երբեմն հսկայ հրդեհ մը ծառերուն աղիւնը մը թափէր: Երկինքը կ՚որոտար ու կը շարժէր ամպերու աշխարհը: Հովը կը քշէր ոչխարներու հոտերը եւ անտառները կը թափէր գետին մէջ: Անձրեւ մը կու գար ծեծել ամբողջ հողը ու կղզիները ծով կը շինէր: Միջոցին մէջ կար բան մը, որ երկիրն ու երկինքը իրար կը խառնէր: Մերեէմ կը տառապէր՝

քանզի կը զգար թէ իր հոգին չկար ա՛լ իրեն համար եւ իր մարմինն ալ կրնար մեռնիլ հոգիին բացակայութենէն: Հինգ ժամ վերջ մօտեցան Սկիւթուպոլսի: Եստրելոնի դաշտին մէջ մթնոլորտը պայծառ էր եւ Ցեզրայէլի հովիտը այնքան խաղաղ: Կ՚երեւէին քաղաքին պարիսպները: Խումբը անցաւ պղնձապատ դռներէն, որոնց քով աշտարակները նման էին տխտան պահապաններու: Դռնէն ներս հրապարակն էր՝ ուր վաճառորդներ ու յաճախորդներ կը պռռչտային: Ծրջող ու գետնին վրայ պառկող դատարկապորտներ ալ կային: Մերեմ անսահման գութ զգաց բոլոր այդ բազմութեան հանդէպ: Անոնց մէջ գտնուող ամէնէն բախտաւորն իսկ եղկելի էր: Անոնք կ՚ապրէին առանց սիրոյ խանդավառութեան ու տառապանքին: Կային որ անասուններէն ալ դժբախտ էին, ապրելով մեռելներու հետ, գերեզմաններու մէջ: Մերեմ անսահման երջանիկ զգաց ինքզինք ու Նոյնիսկ վախցաւ իր երջանկութենէն: Զգաց թէ մարդու մը աննիւթական պատկերը իր մէջ փոխած է ներքին դաշնակութիւններ: Իր հոգին չկար, իր սիրտը չկար, կրնար իր միտքն ալ չքանալ: Մերեմ նման էր յոգնած հիւանդի: Երեսուն մղոն ճամբայ էր կտրած եւ խոնջ էր իր մարմինը: Իր աչքերը տեսիլներով պարտասած էին, ու Ռապպի մը՝ որուն համար սէր է, բարի է կ՚ըսէին, այո՛, Ռապպի մը կը խռովէր ու կը տանջէր զինքը: Այդ Ռապպին իր տեսողութեան սահմանի ծառն էր եղած, սպիտակ ծաղիկներով: Ռապպին մերթ կը մօտենար իրեն ու կը մտնէր իր մէջ: Այնքան նուրբ ու այնքան ծանր էր: Հասած էին օթեւանի մը առջեւ: Մաքուր ակաստան, ուր Մերեմ լաւագոյն սենեակը վարձեց ու իր լուսեղէն մերկութիւնը տարածեց մահիճին վրայ: Մերեմ երկար ատեն չկրցաւ քնանալ: Այնտեղ էր Ռապպին, վարագոյրներու մէջ, սիրո՛վ վառ-

ուած իր աչքերը կը նայէին կնոջ մը մերկութեան: Վարագոյրները շարժեցան ու երեւցաւ Ռապպին մե՛րկ՝ լոյսի նման ու առաջացաւ ու բարձրացաւ մահիճին սանդուխներէն: Աջ ոտքը դրաւ Մերեէմի ձախ ստինքին վրայ ու ձախ ոտքը աջին վրայ: Մերեէմ իր թեւերով գրկեց Ռապպիի սրունքները, որոնք սահեցան իր սրունքներուն վրայ: Մերեէմ ժամերով հեծկլտաց ու խօսեցաւ: Ցայգալոյսին միայն ստացաւ խոնջ խաղաղութիւն մը, որուն վրայ տարածուեցաւ քունը: Կէս օրին ճամբայ ելաւ: Անոնք անցան Գալալայագու լեռնէն ու Դեկապոլիսի օտարաբնակ քաղաքներէն: Ճամբաներուն վրայ հրէշներու նման կը վխտային խոզերու երամակներ: Քսան մղոն ճամբայէ վերջ հասան Թէքէս ու փոխելով ձիերը՝ գնացքը շարունակեցին մինչեւ լեռնապարիսպ Սալիմ քաղաքը, ուր գիշերեցին: Աղամամութին կրկին ճամբայ ելան ու ժամէ մը հասան Ակրաբբի, ուրկէ քսանըհինգ մղոն դէպի հարաւ, Երիքովի ճամբուն վրայ, պատահեցան բոքերով միրգեր կրող երկու կիներու, որոնք Բէթէլ կ՚երթային: Մերեէմ անոնց հարցումներ ուղղեց՝ Ռապպիին վերաբերող: Կիներէն մին պատմեց թէ մարդ մը, որուն համար օծեալ թագաւոր է կ՚ըսէին, կը հրամայէ կենդանիներուն եւ մեռելներուն: Մեռելահիմայ մը՝ որ գերեզմանէն դուրս կը հանէ քառասուն օրուան մեռելը ու զայն ամէնուն պչքին առջեւ իր տունը կը ղրկէ: Կախարդ մը՝ որ մարդոց փորէն դեւեր կը հանէ ու կիներուն արգանդէն քահանաներ:

Երկրորդ կինը խօսեցաւ ու ըսաւ.

— Անիկա սակայն սուրբ ու գեղեցիկ է, նման թագաւոր մարգարէի: Օտարական հարիւրապետ մը անոր համար կ՚ըսէր թէ՝ Մօիզ, Տավիտ ու Սոլոմոն, երեքը մէկ, հազիւ իր արժէքին պիտի կրնային մօտենալ: Օ՛,

աչքերուս առջեւէն չի հեռանար անոր գեղեցիկ աչքերուն քաղցր զօրութիւնը: Ես զայն տեսայ ու երջանիկ եմ: Ես զայն տեսայ ու հիմայ ճառագայթ ունիմ հոգիիս մէջ ու աչքերուս, եւ ամէն բան զուարթ գոյնով կը տեսնեմ:

— Եկո՛ւր, քո՛յր իմ, եկո՛ւր համբուրեմ քու աչքերդ՝ որոնք իր աչքերը տեսան, ըսաւ Մերեէմ ու գրկեց կինը, ու համբուրեց արտասուագին աչքերով: Ու անմիջապէս Մերեէմ խանդավառ եւ առատաձեռն, վարձատրեց Բէթէլցի կիները՝ մէյմէկ քսակ արծաթով: Կիները նման էին զանձ գտնողներու ու բոլորովին հաւատացած որ Թապպին իրա՛ւ պիտի փրկէր իրենց աշխարհը:

Մերեէմ գիշերեց Երեքովի մէջ: Առաւօտուն արթնցաւ կանուխ անկողնին մէջէն, նման շուշանի, ու մտաւ աւազանի լոգնալու: Բոյրեր հոսեցնել տուաւ աւազանին մէջ: Երբ դուրս ելաւ լոգարանէն, իր մարմնէն լոյս ու բոյր կը հոսէր: Իր աղախինը պալսամոնով օծանեց իր մարմինը: Իր ոտիկներուն քսեց վարդի եւ նօնօֆարի անուշահոտութիւններ եւ իր մազերուն խաւար գետին մէջ լուսնի հոյզ կոչուող իւղէն թափեց: Աչքերուն քսեց ծարիր, նրբոսկի շիշով ու կրկին հագուեցաւ իր սեւ մետաքսէ հանդերձը, իր ոտիկներուն ներքեւ զետեղելով Նարդոսի տուփ մը ու կիպրական ծաղիկներ: Աւազանին մէջ դիտեց իր դէմքն ու կերպարանքը: Անիկա նման էր Աստուծոյ մը հարս գացող գեղեցկագոյն քրմանուշի: Անիկա մարմնացած Գարունն էր: Իր շքախումբով գնաց այցելեց Երիքովի նշանաւոր բանտը ու ափերով դենար բաժնեց բանտարկեալներուն: Մխիթարութեան համար անոնց հետ գրկուեցաւ ու համբուրուեցաւ: Հրաշալի հրեշտակութիւն մըն է այս՝ զրկուածներուն համար: Ու վերջապէս Մերեէմ իր համհարզներով ճամբայ ելաւ: Արեւը եր-

կնքի կեդրոնին մօտեցած էր, երբ նշմարեց քաղաքը, կիսովին կորսուած արմաւենիներու մէջ: Անիկա առաջանալով կը թուէր թէ կը մօտենայ սիրելիի ու սրբավայրի: Կապուած կը զգար ինքզինքը անծանօթ Ռապիին: Կապուած ու քաշուած անկէ: Անոր համակրանքին արժանանալու համար՝ պատրաստ էր հոլանել իր թեւերը, ինչպէս քոյր, ինչպէս աղախին: Կոյր հոսանքի մը մէջ ինկած էր ու այդ յանկարծական տուայտանքին կը հանդուրժէր հեշտութեան յոյսերով: Իր հեթանոսութիւնը սանձահարուած էր ու ամփոփուած անհուն թեւածումի մը մէջ: Անիկա առանց աչքի, միմիայն հոտառու երեւակայութեամբ սիրահար էր անծանօթ ու անսովոր մարդուն, որուն համար կ'ըսէին թէ՝ զօրութիւն է, սրբութիւն է ու գեղեցկութիւն: Անոր համար կ'ըսէին թէ՝ ՍԷՐ է: Կը սիրէ մանուկները, մամիկները, մեղաւորներն ու մաքսաւորները ու դեռ բոլոր մոլորած հոգիները: Այդ մարդը որ իր սիրով լեցուն թեւերը բաց կը պահէր ամէնուն համար, անշուշտ ինքն ալ կարօտ էր սիրոյ: Մերեէմ կ'երթար իբրեւ սիրոյ գեղեցիկ բաժակ: Վախ մը, կասկած մը, նախանձ մը սակայն մուխի նման կ'ամպոտէր իր հրճուանքին ու յոյսին լոյսը: Սալպաատ ըսած էր թէ Շուշան տիկինը, Ղազարէի քոյրերը՝ Մերեէմ ու Մարթա, եւ մանաւանդ Սոլոմէ՝ հազարապետ Քուզայի կինը ու տակաւին ուրիշ մեծատուն կիներ իրենց ստացուածքներով ծառայութիւն կ'ընէին, կը մեծարէին, կը դարպասէին Ռապ...հին... Օ՛, այդ պատուաւոր կիները՝ որոնք իրենց արանոցներուն վրայ ոսկիէ մահիկներ կը դնէին եւ ենց ամուսիններուն պարանոցին վրայ պղինձէ սան-ր.,. Տանտիկիններ, որոնք հասարակաց յարգանքը վայելեն եւ օտարական պոռնիկի մը չափ ամչնալ գիտեր... Կրնար չափուիլ սակայն անոնց հետ:

ինքնավստահութիւնը բարեբախտաբար շատ անգամ կը լեցնէր իր միտքը: Իր յուսահատութեան նոպաներուն իր արծաթ հայելիին մէջ կը դիտէր իր գեղեցիկ դէմքը ու հոգիին մէջ ույժի աղբիւր մը կը բացուէր: Ինք աւելի գեղեցիկ, աւելի հարուստ, աւելի ազատ ու կրնար աւելի անձնուէր ըլլալ:

Երբոր քաղաքին դուռը երեւցաւ, Մերեէմի մէջ ամէն խոհ ցնդեցաւ ու դող մը, տրոփ մը պատեց իր մարմինը: Իր ծառաներէն բաժակ մը համեմուած Լիբանանի գինի ուզեց: Կուշտ ու կուռ խմեց այդ գինիէն երեք բաժակ ու արբեցաւ ինքնավստահութեամբ: Քաղաքին դրան մօտ գտան ծերունի մը, որ գիտէր Ռապպիին ո՛ր յարկին ներքեւ գտնուիլը այդ ժամուն, որ միջօրէ էր: Ծառաները ծիերով հրապարակը սպասեցին: Մերեէմ հետեւեցաւ ծերունիին: Քաղաքը ամայի էր: Պահ մը կարծեց թէ ամէն ոք բոլորուած է Ռապպիին շուրջը: Առատ արեւ մը ինկած էր հրապարակին, փողոցներուն եւ տանիքներուն վրայ: Լոյսին ու լռութեան մէջ կը յառաջանար: Արմաւենիները խորհուրդներու նման էին: Ամբողջ ճամբու ընթացքին մանուկ մը եւ հաւ մը տեսաւ՝ իբրեւ կենդանութեան նշան: Մերեէմ երեք փողոց անցնելէ վերջ առաջնորդուեցաւ, ծերունիին կողմէ դրան մը առջեւ:

— Այստեղ, Սիմոնի տան մէջ է Ռապպին, ճաշի:

Մերեէմ քսակ մը յանձնեց ծերունիին, որ գրեթէ փախաւ, վախնալով որ ետ կը կանչուի՝ դրամները վերադարձնելու համար:

Մերեէմ գեղեցիկ նահատակուհիի նման անցաւ տանը անդաստակէն ու դրան մը առջեւ հասնելով լսեց ժխոր: Ամբողջովին աչանալով նայեցաւ դռնէն ներս: Ճաշասրահ էր: Երակմբանոց սեղան՝ որուն շուրջը ռաստեռուկնքի վրայ, ընկողմանած կը ճաշէին կոչնա-

կաններ: Մեղաւորներն ու մաքսաւորները մեծամասնութիւն: Ահա՛,

ՌԱՊՊԻ՛Ն...

Ճանչցա՛ւ: Անմիջապէ՛ս: Ու առանց երբեք տեսած ըլլալու: Ահա՛,

ՌԱՊՊԻ՛Ն...

Անիկա ճաշասեղանին մէջտեղն էր: Շրջապատուած իր աշակերտներով: Ահա՛,

ՌԱՊՊԻ՛Ն...

Դիտեց անոր հոգեգոյն աչքերը ու վարսերուն կիսախոպոպները: Իր սիրտը նման էր փոթորիկի մէջ ինկած աղաւնիի: Մերկացաւ իր հողաթափներէն ու գաղտագողի առաջացաւ սեղանակիցներու ետեւէն, աղախնի նման, ու հասնելով Ռապպիին՝ անոր ոտքերուն ետին ծունկի վրայ նստաւ: Ծածկաբար դիտեց ու ականջեց՝ երբ կը խօսէր Ռապպին: Ուժասպառ անոր դէմքին ու խօսքերուն տիրապետութենէն՝ կծկուեցաւ ինքն իր վրայ ու փղձկելով սկսաւ հեկեկուն արտասուել: Ռապպին ետին դարձաւ ու կոչնականները շարժում ունեցան:

Մերեէմ փարեցաւ Ռապպիին ոտքերուն ու օծեց զանոնք իր արտասուքներով: Ան խօսեցաւ ու ըսաւ իր լացին մէջէն.

— Ռա՛պպի, Ռա՛պպի, ահա իմ հոգիս, մեղքի աղբանոց...

Ռա՛պպի, Ռա՛պպի, ահա իմ մարմինս, պղծութեան տախտակ...

Սրբէ՛ զիս:

Արգանդս գերեզման ու ցայլքս անապատ:

Ծաղկեցո՛ւր զիս:

Խոզի նման կեղտոտ եմ ու մէջս վաթսուն դեւ ունիմ:

Բժշկէ՛ զիս:

Ստինքներս մեղքի տոպրակներ, ահա ոտքերուդ տակ: Ճզմէ՛ զանոնք: Անոնք լեցուն են կաթերով ու օծերով: Փրկէ՛ զիս:

Քուկդ եմ, միմիայն քուկդ, ո՛վ Ռապպի, իմ Ռա՛պպի:

Սիրէ՛ զիս:

Ռապպի իր ձեռքը դրաւ Մերեէմի գլխուն:

Մերեէմ բացաւ իր ծոցը: Հանեց մարմարիոն տըփիկ մը: ՆԱՐԴՈՍ: Իւղ մեծագին: Քակեց կնիքը եւ տըփիկին պարունակութիւնը թափեց Ռապպիին շնորհալի սրունքներուն ու նահատակ ոտքերուն վրայ: Լաւ օծելէ վերջ իր մազերով սրբեց:

Նարդո՛ս...

Այդ պատուական իւղին հոտով լեցուեցաւ ամբողջ սրահը:

Տունը՝ նման Թարսիս նաւուն, ընկղմեցաւ բոյրի ծովուն մէջ:

Մոգութեան շառայլներ արձակուեցան ու ինկան հոգիի կահոյրներու մէջ:

Օդը ծաղկեցաւ եւ լոյսերու մէջ ծաղիկներ կախուեցան:

Սարոնի դաշտին բոլոր ծաղիկները ալեկոծուած էին ու անուշահոտութեան ալիքներուն մէջ կը տատանէին հանդիսականները:

Ամբողջ շէնքը թեւ բացած ու փոխադրուած ըլլալ կը թուէր Սոլոմոնի ծաղկաստաններուն մէջ:

Ու տեսիլներ կը քօղազերծուէին պերճազեղ կիներու նման:

Ռապպիի աշակերտներէն Եուտա, Կարիովթ քաղաքէն, որ խումբին գանձապահն էր, նախանձով, չա

բուլթեամբ ու անազնիւ գաղափարով լեցուած խօսեցաւ ու ըսաւ.

— Ռաբբունի, մեղք է սա ու ամբարշտութիւն ու մսխում… Այդ իւղը կ՚արժէր չորս հարիւր դենար. կրնայինք երեք հարիւրի ծախել ու դրամը բաժնել աղքատներուն…

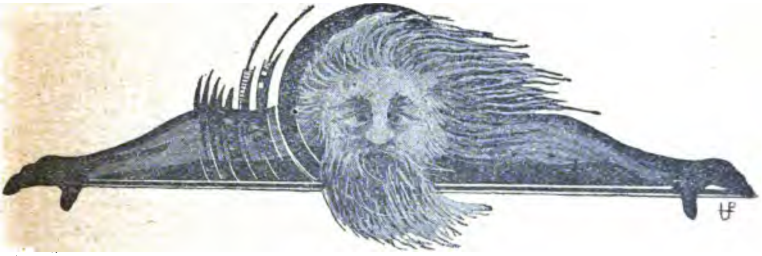

Ռապպի հանդարտութիւնով պատասխանեց.

— Եո՛ւտա, մի՛ խանգարեր այս գեղեցիկ պատարագը: Ու թոյլ տուր կինը գոհունակ: Այսօր հարսանիքի օր է ու փեսային համար շատ չէ տուփ մը իւղը: Աղքատները միշտ ձեզի հետ ունիք, բայց զիս միշտ ձեզի հետ չունիք: Ճշմարի՛տ կ՚ըսեմ ձեզի թէ՝ տուփ մը նարդոսը շատ չէ հոգի մը շահելու համար: Եթէ կարելի ըլլար իւրաքանչիւր տուփով անձ մը փրկել, ես ձեզի կ՚ըսէի որ ցամաքները նարդոսի ծով շինէք ու ծովերուն վրայ նարդոս վաճառէք:

Ու նոյնքան հանդարտ՝ ան դարձաւ Մերեէմին.

— Տալիթա կումի, օրհնեալ ես դու ի կանայս: ուն իմ թաղմանս համար մարմինս օծեցիր: Ե՛լ, կին ու: Ներուած ես, սրբուած ու սիրուած:

Եւ ոտքի կանգնելով բռնեց կնոջ թեւերէն ու զայն ւլ վեր հանեց:

Մերճէմ հանեց իր քառամանեակը, մատանիները, օղերը, ապարանջանները եւ քսակ մը ոսկիի հետ զանոնք լեցուց Ռապպիի գինիին բաժակին մէջ ու ըսաւ քաղցրութեամբ.

— Աս ալ… աղքատներուն համար:

Եուտա երկարեց իր թեւը ու քաշեց գոհարներով եւ ոսկիներով լի գունավառ բաժակը: Իրեն կը թուէր թէ ուռկանի մը մէջ բռնած է երկնքի աստղերը:

Մերճէմ հոլանեց իր թեւերը ու պարմանուհիի մը անմեղ համարձակութեամբ արձանացաւ Ռապպիին դիմաց: Իր սեւ շղարշը կիսովին անկում ունեցաւ ու իր կուրծքէն սպիտակ լոյս մը ժայթքեց: Անոնք աչք աչքի զիրար խենթեցուցին: Ու յամրաքար, անդիմադրելիօրէն քաշուեցան իրարմէ: Բոյրի ալիք մը եկաւ պայթիլ իրենց վրայ: Անոնք նետուեցան իրարու գիրկ: Խաչուեցան իրարու վրայ:

Համբոյրը մեխակ, մանիշակ, նանա, նօնօֆար, շուշան, շահոքրամ, յասպիս ու յամպար կը թաթէր անոնց շրթներէն:

Ու սրահը կը փոխուէր ծաղկալճի, որուն վրայ կը նաւարկէին Ռապպիի աշակերտները, իւրաքանչիւրը իր ուղղութեամբ, իր գինովութեամբ ու երազով:

Կոչնականները իրենց ամբողջ մարմնով ուղղուեցան դէպի համբուրուող զոյգը, ինչպէս օձերը կ՚երկարին դէպի դեռակիթ կաթով դարալիր թակոյկը:

Եուտա անկարող տանելու այդ բուրումնահեղձ մթնոլորտը դուրս նետուեցաւ:

Տանը պարտէզին աւազանին վրայ աղաւնիները գմբէթ մը կազմած էին: Կամարներուն վրայ սիրամարգներ պարզած էին իրենց տուտններուն կիտուածաղրօշները:

Նարդոսի հոտը ամբողջ տունն էր բռներ:
Պարտէզըն ալ փախաւ Եուտա ու ինկաւ փողոց:
Նարդոսի հոտը ամբողջ փողոցն էր բռներ:
Հեռացաւ ու մտաւ քաղաքին խորերը:
Քաղաքը լեցուած էր Նարդոսի բոյրով:

*
* *

Գանձապահ Եուտա՝ իր ծոցին մէջ գանձ ու տառապանք սեղմած՝ ինկած էր գիշերին մէջ ու ցաւագար եւ գինով քայլերով կ'առաջանար դէպի Երուսալէմ: Անոր դէմքը հետզհետէ կը գազանանար: Մարդկային գիծերը թռած էին իր դէմքին վրայէն ու սատանայ մը եթէ իր քով կանգնէր՝ գեղեցիկ պիտի երեւէր: Վախով ու խենթի քաջութիւնով միանգամայն լեցուած էր: Կ'երթար ափ առնել դռները Ռապպիին մեծ հակառակորդներուն՝ քահանաներուն, դպիրներուն, փարիսեցիներուն, սադուկեցիներուն, եսսենեաններուն, հերովդիանոսեաններուն եւ բոլոր մեծատուններուն, կ'երթար արթնցնել Հռոմի ներկայացուցիչները: Պոռա՜լ անոնց Թագաւոր-Մեսիային գործերն ու գաղափարները, պատմե՜լ անոնց իւղաբեր կնոջ պատահարը, պոռալ իր տառապանքն ու նախանձը որ արջասպի նման կ'եռայ իր ներսիդին ու կը խոշտանգէ իր միտքը, դէմքը, սիրտը, թոքերը:

Մատնութի՜ւն:

Փրկութի՜ւն:

Փոթորիկ մը. Թող Ռապպին անդունդ գլորի: Խաւա՛ր, խաւա՛ր, խաւա՛ր: Ու շուտով լոյսը, երջանկութիւնը: Քիչ մը ժամանակ: Գաղտնիք: Ամէն ինչ կը թաղուի: Մոռացում: Իր ճակատագիրը լուսատառ: Հարստութիւն, կին, ազատութիւն:

Բաժակ մը գոհար ու ոսկի:

Եօթն անգամ երեսուն սիկղ արծաթ:
Իւղաբեր կինը գեղեցիկ:
Մատնութի՛ւն:

*
* *

Բեթանիա:
Կէս գիշեր:
Լուսանուշ խաւար:

Լուսինը կը լողայ ամպէ ամպ: Փոքրիկ վերջալոյսներ: Վարդի ճակներ որոնց մէջ կ'ընկղմի լուսնի նաւակը: Նարդոսի ջրվէժ: Երազ կը տեղայ, երկնքի խաղաղութեան ճամբաներէն:

Բեթանեա:

Աղբիւրներու փողոց:

Նուագածու մը մե՛ղմ կը քնարէ ու կ'երգէ քալելով:

Աղբիւրները կ'ունկնդրեն:

Նուազին կռնակէն զոյգ մը, կիսովին զիրկընդխառն:

Պսակաւորներ: Սպիտակազգեստ: Երազաքայլ:

Ռա՛պպի ու Մե՛րեէմ:

Մին նման երջանկութենէ տառապողի, միւսը նման երկինք հարս գացող կոյսի:

Ու զոյգին կռնակէն արբեցած աղախին մը, որ ոսկի, արծաթ, զոհար ու ծաղիկ կը սփռէ ճամբաներուն վրայ, բոլոր կանուխ արթնցողներուն համար:

Կը շրջին, կը շրջին, կը շրջին:

Հաւախօս:

Ռա՛պպի ու Մերեէմ բաց դաշտերուն վրայ, դէպ Արշալոյս:

Հեռո՛ւ, արմաւենիներու խումբի մը մէջ տնակ կը մտնեն: Ամայութիւն: Բնարաւոր ու աղախին տա նիքին վրայ կը բարձրանան: Մին կը քնարէ, միւս

արմաւենիի ճիւղերով կը ծածկէ տանիքը: Ու կը համբուրուին:

Խորանին մէջ են Ռապպի ու Մերեէմ:

Ռապպի քաղցր յոգնութիւն կը զգար ու նստաւ բազմոցի վրայ: Մերեէմ ծունկի եկաւ անոր առջեւ աչքերը աչքերուն ու սիրով եւ տոփանքով լեցուած երգեց ու խօսեցաւ.

— Էփսիփա՛ Ռապպի, ես գեղեցիկ եմ ու մեղաւոր, դուն գեղեցիկ ես ու սուրբ: Այս ժամը մինչեւ կրկնուի՝ փակուէ ինծի հետ այս խորանին մէջ ու երջանկացուր ու տառապեցուր զիս: Դուն այդ երկու իշխանութիւններն ալ ունիս:

Նէեմա՛ն Ռապպի, նայուածքդ լեցուր աչքերուս մէջ, ու թող իմ աչքերուս բիբերը խեղդուին ուրախութեան արցունքներով: Համբոյրովդ բանէ շունչս ու ճաշակել տուր ինծի մահուան արբեցութիւնը։ Քու նշխարի նման սուրբ ու հեշտութեան նման ցանկալի մարմինովդ մարմինս ամբողջացուր եւ թող իմ հոգիս ճնշուի երջանիկ բեռի տակ։

Բարսաբա՛, Նէեմա՛ն Ռապպի, Էփսիփա՛...

— Մերեէ՛մ... Բեթսամի՛ւս, Բեթհեզղա՛... Մերեէ՛մ, Մերեէ՛մ... Ելի՛ր, ո՛վ իմ սիւնս, ու ճակատս դնեմ քու սպիտակութեանդ վրայ: Ո՛վ իմ խոյակազեղ սիւնս, առակներով, առածներով ու վարդապետութիւնով յոգնած գլուխս դնեմ զգացող մարմինիդ վրայ ու հանգչիմ մինչեւ միջօրէ: Եկո՛ւր, ո՛վ տաճարի սիւն, քեզ պատմուճանեմ ու շրթունքներովս քեզ ստեղծողին անունը քանդակեմ քու վրադ: Ու գրեմ այս տասը մատներով քու անունդ, քու իմաստդ, քու տիտղոսներդ... Բեթսամիւս, Բեթհեզղա... Մերեէ՛մ, Մերեէ՛մ, Մերեէ՛մ... Եհովէ՛...

— Ռա՛պպի, Ռա՛պպի, Ռա՛պպի, Նոեմի։

—Մե՛րեէմ. Եւողիա, յարուցեալ հարսս որ եկար ու վերագտար զիս նման քոյր սիրուհիի: Ճշմարիտ է քու մարմինդ, անհամ են քու ոսկորներդ եւ արիւնդ քաղցր է եւ ուժեղ, նման մեղրի ու գինիի: Քու սէրդ վարդապետութեան մը չափ իմաստուն է եւ դէմքդ կը պատմէ Աստուծոյ փառքը:

— Աստուած իր տունին պէս գեղեցիկ ստեղծեց զիս: Ան քանի անգամ եկաւ իմ մէջս բնակիլ: Ես կործանեցի, Անոր զօրութիւնով, հեթանոսներու կուռքերը, եւ տապալեցի հռոմէական արձիւնները: Բայց երբ ան ինծմէ կ՛ելլէ, դեւերով կը լեցուիմ ես: Ռա՛պպի, դո՛ւն Աստուծոյ փոխանորդ, դո՛ւն Թագաւոր-Մեսիա, դո՛ւն բնակէ իմ մէջս երբ ան կը հեռանայ ինծմէ ու ես պիտի կործանեմ փարիսեցիններն ու քահանաները, որոնք կ՛ատեն քու արեւու լոյսդ:

— Մե՛րեէմ, Թագուհի քոյրս, Մե՛րեէմ, Թագուհի հարսս, դո՛ւն մարմնի սիրուհի, Դո՛ւն սրտի սիրուհի, դո՛ւն մտքի սիրուհի, դո՛ւն սիրուհիներու կատարելութիւն: Գեղեցկութիւնը քու շուշանազգեստդ է, ազնուութիւնը քու սնունդդ եւ իմաստութիւնը քու զէն ու զարդդ: Ես պակաս էի առանց քեզի, ես կէս էի առանց քեզի. ես լեցուած եմ քեզմով ու կէսս աւելի քան կենդանացած է:

— Եկո՛ւր, Ռա՛պպի, եկո՛ւր խորանին խորը, եկո՛ւր այնտեղ ամբողջանանք: Եկո՛ւր ամբողջացնենք մեր շրթունքները, լեցնենք մեր բերանները, եկո՛ւր ծառերու նման պատուաստուինք ու մեր ճիւղերը խառնենք: Եկո՛ւր լիանանք անուշահոտութեան աւազանին մէջ, եկո՛ւր միանանք ցնծութեան կաթնալիճերուն վրայ, եկո՛ւր թիավարենք շուշաններու ալիքներուն վրան: Եկո՛ւր ամբողջանանք ու կատարելագործուինք: Ռա՛պպի, եկո՛ւր, եկո՛ւր, եկո՛ւր . . .

Ու Մերեէմ, որ կը մնար ծունկի, իր բազուկներով գրկեց Թապլիի վիզը, որուն գլուխը խոնարհեցաւ ու հասաւ Մերեէմի շրթունքներուն: Ու անոնց համբոյրը հրաշքի պէս էր: Ու անոնց համբոյրը օդը փոխեց բոյրերու, ջուրը՝ գինիի ու գինին՝ արիւնի: Անոնց համբոյրը դաշտի խոտերը փոխեց ծաղիկներու ու դաշտի ծաղիկները՝ պտուղներու: Հեռուի ապառաժները մարմարիոնացան ու քարերը գոհարացան: Ու այդ համբոյրը Թագաւոր-Մեսիան սիրող տղամարդ ըրաւ ու Մերեէմը մուսա: Ու համբոյրը մեղր ու գինի կը հոսեցնէր Մերեէմի երակներուն մէջ ու նէ քաղցրութեամբ յորդած ու ծանրացած փռուեցաւ գետին, իր հետ, իր վրայ ունենալով Թապլիի գլուխը, որ միշտ բռնուած էր իր մերկ, հարուստ թեւերով:

Մերեէմ կրքերու անուշ ջերմութենէ բռնուած էր ու կը հառաչէր գետնի գորգերուն վրայ: Թապլի կը զգուէր անոր ճակատը ու ծունկերը դրած էր անոր երկու կողմերուն վրայ հոսող սեւ մազերուն վրայ: Մերեէմ բացաւ իր հանդերձը, հովանալու համար: Ու կիսամութ սենեակին ու մազերու առատ խաւարին մէջ Մերեէմի մարմինը լոյսի, կաթի ու վարդի գանձի նման էր: Անոնք հասունցած էին՝ կորսուելու համար իրարու մէջ, որպէս զի ամբողջովին կարենան գտնել զիրար: Թապլիի մէջ հրեշտակ մը կը սկսէր խոր ու անուշ քունով նիրհել եւ սատանայ մը՝ արթննալ:

Մերեէմին անորոշ ու հատուկտոր մրմունջներուն մէջ կը լսուէին մեղեդիի մասեր.

— Դուն Սէր ես, Սէր իմ, ու ողողէ՛ զիս... Ահա դուն մարմինիս հնձանին մէջն ես, ահա ողկոյզներս ոտքերուդ ու ձեռքերուդ տակ են, ճզմէ՛ զիս որպէս զի գինիս հոսի: Բոլոր բաժակներդ պիտի լեցնեմ, բոլոր խաղողներուս հոյզերով: Թափէ գետին բոլոր հանդերձ-

ներդ նման թզենիի տերեւներուն: Տերեւներ հարկ չեն եթէ թուղը պատրաստ է: Տե՛ս, սենեակին մէջ ծիթե-նիներ կը ծաղկին ու տանիքը կը հարստանայ արմա-ւենիներով: Երբ որ ասկէ մեկնինք, դրան առջեւ մերկ մանուկ մը մեզի դափնեճիւղեր պիտի ընծայէ: Գրկէ զիս ու փոխադրէ մահիճ: Ես անկողինը ծածկել տուած եմ հնդիկ քրքումներով, մակեդոն այծտերեւներով ու կիպրական ծաղիկներով: Եկո՛ւր, աւելի եկո՛ւր, մի՛շտ եկո՛ւր, իմ մէջս քալէ, իմ մէջս տարածուէ. իմ մէջս ընկղմէ: Գրկէ՛ զիս, տա՛ր զիս, սիրակա՛նս, գեղեցի՛կս, ծո՛ցս մտիր...

— Մերբէ՛մ...

Ու Ռապպի իր թեւերուն մէջ առնելով լուսեղէն մարմինը Մերբէմի, բացաւ վարագոյրը ու խորանին անկողնին վրայ դրաւ զայն, անոր բերնէն, անոր հո-գիէն հոսող խօսքերը փակելով իր շրթունքներով: Մե-րբէմ ուժով բռնեց անոր ծեռքերէն ու Ռապպին իրեն քաշեց անհուն սիրով ու նուաղուն քաղցրութիւններով:

Անոնց սրտերը միեւնոյն ուղղութեան վրայ էին, նման իրենց շրթունքներուն:

Աշխարհը իր իմաստին կ՚երթար:

Համբոյրի թռչունը աստղերու մէջ զոհար կը կտցէր:

Ռապպի կը լեցուէր Մերբէմով: Մերբէմ կը յորդէր Ռապպիով: Ու դեռ անոնք չէին մտած հիթերեա: Խո-րանազարդ նաւակի մը մէջ էին: Կարապներ կը քաշէին նաւակը: Նաւակին կտուցին վրայ աղուոր աղջնակ մը կը նուագէր: Նաւակին քաղցրութենէն իրենց կը մօտե-նար կղզին: Կղզին ծառերու բլուր մըն էր ու ծաղիկ-ներու հսկայ փունջ մը: Այնտեղ արեւ էր: Աղբիւրներ կ՚երգէին ու կը պարէին: Ամէն ոք յաւերժահարս ու իրահար: Սիրանոց տնակներ: Դղեակի մը մէջ էր

կղզիին դշխոն՝ Երջանկութիւնը: Նաւակը միշտ իրեն կը քաշէր կղզին: Կղզին դրախտ կրող նաւու պէս էր: Կղզին կը սահէր ջուրերուն վրայ:

Երգի պէս ձայն մը լսուեցաւ:

— Աւելի, աւելի, աւելի . . .

Ծոցս եկուր...

Ծոցս քեզի համար է...

Անիկա տաք է ողջակէզի սեղանին նման, բաղնիքի մարմարին նման, լոյսի աւազանին նման...

Ծոցս քուկդ է...

Ծոցս եկուր...

Աւելի, աւելի, աւելի...

Այնտեղ հանգչելով աշխարհը կրնաս պտտիլ, կրնաս տեսնել տաճարներու կամարները, պալատներու սիւները, ծովերուն կղզիները ու երկինքներուն բոլոր աստղերը:

Ծոցս բաց է...

Փակէ՛ քու մարմինովդ, քու շունչովդ ու հեշտութիւնովդ...

Լացի պէս ձայն մը լսուեցաւ:

— Խունկ, կնդրուկ եւ զմուռս...

Երկնքի հաց ես դուն...

Լոյսի ջուր...

Արքայութեան աղն ես դուն...

Դուն աստղերու մէջ շինուած գինի ես, դուն խորանի մատեան ես...

Քու անունդ Մերեէմ է, քու անունդ Մերեէմ է. իմ անունս Եշուա է, իմ անունովս կանչէ զիս, իմ անունս քաղցրացուր շրթներուդ մեղրին վրայ... Ծանր է ըլլալ միշտ Ռապպի: Զիս Ռաբբունի կը կոչեն: Դուն իմ անունովս կանչէ զիս: Իմ անունս Եշուա է:

Ու Մերեէմ իր ձայնին հոգիին մէջ ու իր բառսն

իւրաքանչիւր տառին մէջ դնելով բոլոր գեղեցիկ ածականներն ու բոլոր կեանքի քաղցրութիւնները՝ երգեց.

— Եշուա՛, Եշուա՛...

Ու անոնք համբոյրներու երաժշտութեամբ կը պարէին պառկած:

— Օ՛, օ՛, Եշուա...

— Մերե՛էմ...

Տանը բոլոր կողմերէն նարդոսի աղբիւրներ կը հոսէին:

Ու նարդոսի հոտը աշխարհք էր բոներ:

*
* *

Արմաւենիներու տնակին մէջ լռութիւնը փեթակ էր շինած:

Տնակին խորանին մէջ խաղաղութիւնը բջիջ էր շինած:

Եշուա եւ Մերեէմ դադրած էին ուրոյն գոյութիւններ ըլլալէ: Անոնց սրտերը նոյնացած էին: Ու միեւնոյն արիւնն էր որ կը հոսէր իրենց երակներուն մէջ: Անոնք այլեւս անջատ զգայնութիւններ չունէին: Միացած էին:

Տանիքին վրայ, նուազածու եւ աղախին, արմաւ կերած ու քնացած էին։

Լռութիւնը փեթակներ շինած էր:

Խաղաղութիւնը շինած էր բջիջներ:

Ու Բոյնը՝ մեղրեր:

*
* *

Խմբական ձայն մը բարձրացաւ:

Մարդիկ կ'երգէին ու բոլորապար կը դառնային տնակին շուրջ:

Աղախինը արթնցաւ եւ ըսաւ իր նուագածու ընկերոջ.

— Ե՛լ նայէ. Հանդէս ունինք: Ե՛լ ու քնարէ: Հանդէս ունինք: Պարի հանդէս: Հոն տե՛ս, վարը: Ո՞ւր է քնարը: Ահա կ'երգեն ու կը դառնան: Ե՛լ ու քնարէ:

Նուագածուն կարծեց տեսնել անուշ երազ: Տնակին բոլորտիքը շուրջպար կը դառնային Ռաբբունիի աշակերտները ու կ'երգէին: Քնարը միացաւ անոնց ձայնին: Աղախինը անոնց վրայ կը թափէր արմաւենիի ճիւղեր ու ինք ալ խանդավառ կը պարէր:

Երեկոյ էր:

Ամբողջ հորիզոնին վրայ թափած ու տարածուած էր վերջալոյսը նման արմաւենիի, նարինջի, նուռի, թուզի, թութի ու վարդի անուշներուն։ Երազի եւ դիւթութեան նրբերանգ քօղեր առկախուած էին երկնքէն: Գոյնզգոյն ողկոյզներ կը վառէին: Պարը կը շարունակուէր աւելի ուրախ ու աւելի ձայնաւոր:

Եշուա ու Մերեէմ փոքրիկ պատշգամը ելած էին:

Աշակերտները կը պարէին, կը դառնային, կ'երգէին ու կ'ըսէին:

— Ռա՛բբունի, աւետիս:

— Ռա՛բբունի, աւետիս:

— Ռա՛բբունի, աւետիս:

Ու տասնեւմէկ անգամ կը կրկնէին այս խօսքը ու կ'երգէին:

Երբ Եշուա ու Մերեէմ դրան առջեւ ելան, աշակերտները պատանիներու նման վազեցին իրենց վարդապետին վրայ:Անոնցմէ Պետրոս խօսեցաւ ու ըսաւ.

— Ռա՛բբունի, Երուսալէմէն հրեշտակներ եկան ու քեզ կը փնտռեն: Ահագին թիւով հրեշտակներ: Անոնք կ'ըսեն թէ Իսրայէլը վաղը կը սպասէ իր օծեալ թագա-

ւորին: Վաղը Ցուղայի Թագաւորութեան մայրաքաղաքը, Դաւթի քաղաքը, Երուսաղէմը իր Թագաւորին կը սպասէ: Անոնք սպիտակ աւանակ մըն են բերած ու գորգեր ու նուագներ ու պարող աղջիկներ: Մեծ հանդէսով վաղը կը մտնենք Երուսաղէմ: Հազարաւոր երգայրներ ողջոյն են ղրկած մեզի:

Ցովհաննէս խօսեցաւ ու ըսաւ.

— Իմ սիրելի՛ Ռաբբունի, երէկ գիշեր երազ տեսայ: Տեսիլքի նման էր: Ամպերը կը ծփային Երուսաղէմի ճամբաներուն վրայ ու դուն անոնց մէջէն կ՛անցնէիր կառքով: Մենք քու շուրջդ կը լողայինք: Ծառերը լեցուն էին աստղերու ողկոյզներով: Ու դուն անոնց տակ Թագաւորի պէս էիր: Տաճարը արեւի նման էր: Ցանկարծ տաճարէն գոհարներով բռնուած կամուրջ մը իջաւ դէպի մեզ: Մենք անցանք անոր վրայէն ու ժողովուրդները կ՛երգէին ու կը փառաբանէին քեզ:

Թովմաս խօսեցաւ եւ ըսաւ.

— Ռա՛բբունի, լաւ է որ երթանք տեսնենք հրեշտակները եւ խօսինք անոնց հետ:

Եշուա գրկեց իր աշակերտները եւ օրհնեց զիրենք: Մերեէմ զանոնք համբուրեց իբրեւ քոյր: Խումբը ճամբայ ելաւ դէպի Բեթանիա: Անոնք կ՛անցնէին ծաղկազարդ դաշտի մը մէջէն:

Վերջալոյսը նման էր Ցովհաննէսի տեսիլին:

Հեռուներէն լսելի կ՛ըլլար բոժոժներու համերգը:

Եշուա ու Մերեէմ քով քովի էին ու արբեցած:

Անոնք բաւական քալեցին: Բնութիւնը լեցուած էր ծառերու, պտուղներու եւ ծաղիկներու բոյրերով:

Բլուրներէ վար կ՛իջնէին ոչխարներու հօտեր: Ոչխարներու մեծ հօտ մը վարդապետին խումբը եկաւ խառնուեցնել իր մէջ: Մերեէմ կը գգուէր ու կը սիրէր զանոնք:

Անոնք անցան արտի մը մէջէն:

Ճամբու մը դարձին անկիւնը նստան ծառերու ներքեւ եւ Թաթըունի խօսեցաւ ու ըսաւ:

— Աստուծոյ Թագաւորութեան ժամը հնչած է:

Դաշտի շուշանները անգամ իրենց բաժակները կը բանան ճշմարտութեան: Ու մեղուները ճշմարտութեան մեղր կը պատրաստեն:

Անհաւասիկ խոտերը՝ որոնք խոնարհ են, եւ անհաւասիկ ոչխարները՝ որոնք կուշտ են անմեղութեամբ:

Թռչունները իրենց բոյներուն մէջ եղեմ կը հիւսեն ու աստղերէն կը ծորի ճշմարտութեան նարդոսը:

Սիրոյ Թագաւորութեան ժամը հնչած է:

Դեռ երկիրը շատ փոթորիկներ պիտի ճանչնայ:

Շատ ջրհեղեղներ պիտի ըլլան ու շատ կրակ պիտի թափի երկնքէն:

Այս գեղեցիկ պարտէզը՝ որ իմ հայրս ստեղծեց, շատ Սոդոմներու պիտի նմանի:

Սիրոյ Թագաւորութիւնը շատեր կործանած պիտի կարծեն:

Մարդոց ուղեղէն հրէշներ պիտի ծնին ու պիտի տապալեն Սիրոյ Թագաւորութեան տաճարները:

Ճշմարիտ կ'ըսեմ, սակայն, ձեզի, որ Սիրոյ Թագաւորութիւնը իր գերեզմանէն պիտի ելլէ: Անիկա լոյսի պէս պիտի ըլլայ ու մայրերը անոր պիտի ըսեն.— Ովսաննա՛...

Ու աղջիկները անոր պիտի ըսեն. — Ո՛վսաննա...

Ու մանուկները անոր պիտի ըսեն. — Ո՛վսաննա. .

Սիրոյ Թագաւորութիւնը լոյսի պէս պիտի ըլլայ, ման ու կարմիր լոյսի պէս:

Լոյսը իր արիւնը պիտի թափէ ու ագարակներ տի ծաղկին արեւուն տակ:

Մարդոց նայուածքը սիրով պիտի լեցուի ու սէրը նարդոս պիտի բուրէ:

Բոլոր մարդիկ զինուոր պիտի ըլլան Սիրոյ Թագաւորութեան ու խաղաղութիւնը ա՛լ թեթեւցած երկիրը վեր պիտի հանէ: Ու երկիրը պիտի մտնէ Աստուծոյ արքայութեան սահմաններուն մէջ:

Երանութիւնը Թշուառներուն օթեւան պիտի ըլլայ:

Բոլոր վշտակիրները առատ մխիթարութիւն պիտի հնձեն:

Աշակերտները յափշտակուած ու լռած էին:

Յովհաննէս խօսեցաւ եւ ըսաւ.

— Ռա՛բբունի, ըսէ՛ մեզի, ե՞րբ պիտի ըլլայ այդ հրաշքը...

— Այն ժամանակ՝ երբ մարդիկ ուզեն միայն, պատասխանեց Եշուա:

— Ես կ՛ուզեմ, ըսաւ Պետրոս:

— Ե՛ս ալ, ե՛ս ալ, կրկնեցին միւսները:

— Սիրոյ Թագաւորութիւնը սկսած է արդէն, ըսաւ Մերեէմ:

— Վաղը յայտնի կ՛ըլլայ, ըսաւ Թովմաս:

Եշուա ոտքի ելաւ, նոյնպէս Մերեէմ: Ու անոնք գրկեցին զիրար:

Աշակերտները զիրար կը համբուրէին:

Սիրոյ բանակը կազմուած էր:

Ծառերէն, ամպերէն ու աստղերէն նարդոս կը տեղար:

ՁԻԹԵՆԻ

Բ. ԳԼՈՒԽ

ՁԻԹԵՆԻ

I

— Շալոմ լէքհա, գեղեցիկ աղջիկ,
— Շալոմ լէքհա, գեղեցիկ տղայ.
Գինի խմեցէք եւ համբուրուեցէք:
Ցետոյ եկէք հաղորդուելու պատմութիւնովս:

Իրիկունը այն պահն է, երբ Աստուած իր խաղաղութեան թեւերը կը տարածէ երկրի վրայ: Երբ կը մօտենայ երկինքը մեզի: Երբ լռութիւնը կը խորանայ

Այս իրիկունին մէջ պիտի արձակեմ հոգիէս մը շատրուան։

Պիտի զովանաք մխիթարութիւնով եւ պիտի ըլլաք կենսուրախ աստուածաբնակ խանդավառութիւնով:

Դեռ պիտի երջանկանաք գեղեցկութեան տեսիլներով:

Եկէ՛ք, ձիթենիին տակ:

Ես պիտի պատմեմ ձեզի: Պիտի պատմեմ աստուածային Եշուային պատմութենէն նոր մի գիրք: Անոր համար շատ բան է գրուած եւ ըսուած: Բայց վարդապետը դժգոհ է այդ գովքէն, քանզի անոնք գեղեցկութիւնով չեն: Իր դժգոհութիւնը անձէս գիտեմ: Քանզի, ճշմարիտ, քանզի ճշմարիտ էի Եշուա ես: Անոր յարութիւնը ճշմարիտ է, այնպէս ինչպէս ճշմարտութիւնն է անոր բանքը: Եւ ի վեր քան զամենայն ինչ անիկա գեղեցկութիւն է:

— Ծալում լէքհա, ո՛վ տղեկ,
— Ծալում լէքհա, աղջնակ,
Գոոսխումէ...։

Բոլորեցէ՛ք զիս, ո՛վ շուշաններ դաշտի, ո՛վ սպիտակ վարդեր հրեշտակաց բնակարանի, ո՛վ պյծառերեւփներ Արքայութեան ցանկապատի:

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ

Քաղաք Եհովայի եւ որդւոց Աբրահամու։
Սալէմ, Յերուս, Երուսաղէմ, քաղաք Դաւթի,
Արեւուն տակ մեծ ապարանք հնգագմբէթ՝ Տեառն մերոյ:

Քաղաք թագաւորաց, մարգարէից, հրէից, յունաց, հռովմայեցւոց:

Քաղաք հնգաբլուր.— Սիոն, Ակրա, Մորիա, Օփազ ու Բեզեթաս:

Սպիտակ քաղաք: Շուշանաւան։ Աղաւնետուն։

Քաղաք լեռնապատ, պարսպապատ, կամարակապ, կամրջակապ: Եւ քաղա՛ք՝ սանդուխներով կապուած երկնքին, թագաւորութեան դրան:

Քաղաք Գեհոնի, Սելովամի աղբիւրներուն Ենովմի, Տիւրոպէոնի եւ Յովսափատու ձորերուն, Արքունի եւ Գեթսեմանի պարտէզներուն, Հիպպիկոսի եւ Անտոնեան աշտարակներուն, Ձիթենեաց լեռներուն ու աշտարակներուն, Ձիթենեաց լեռներուն ու վիմափոր գերեզմաններուն:

Ու քաղաք հրաշակերտ տաճարին Սոլոմոնի:

Եւ հուսկ քաղաք փառաց՝ զահաժառանգ աշխարհի ու «թագաւոր հրէից» Նազովրեցի Եշուային։

— Ովսաննա՛...։

Ձիթենի։

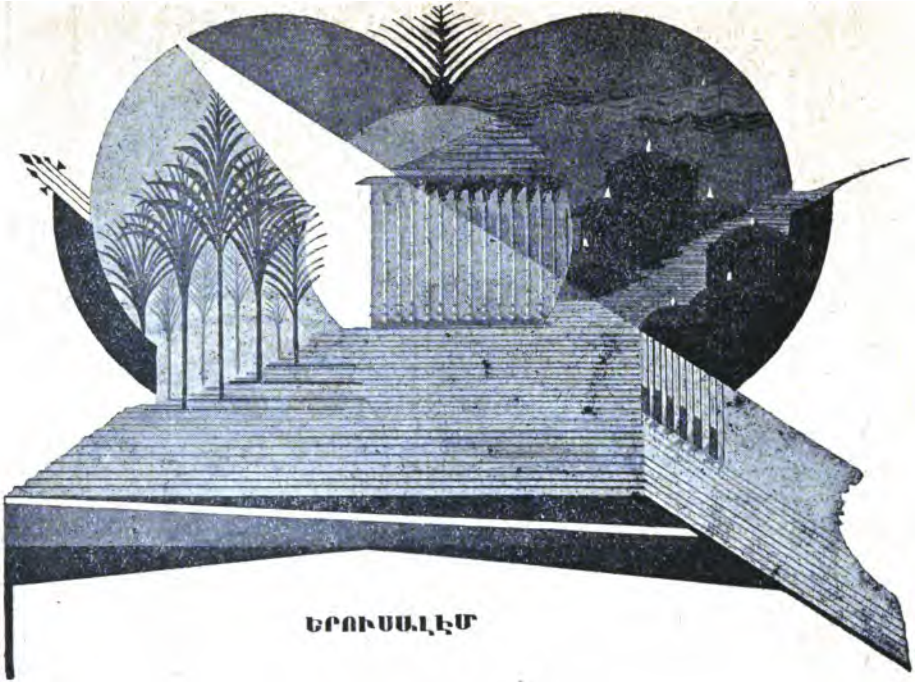
ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ

ՎԵՐՋԱԼՈՅՍԻՆ

Վերջալոյսը այնտեղ, Երուսաղէ՛մ, նման էր ներքնամասին տաճարի, ժամանակ արարողութեան։ Եւ արեգակը, Սի՛րտ, ողջակիզման սեղանին վրայ: Կը սահին բուրումնաւէտ ամպերը կամարներու տակ, սիւներու մէջէ։ Կը նուաղի երանգներու ծնծղաներուն մահերգը: Մեռած է քահանայապետը: Անոր վրայ կը վառին ջահերու նման տասներկու տեսակ գոհարներ։ Հանգուցեալը կը հանգչի իր կրօնական զէն ու զարդին մէջ։ Հորիզոնին վրայ ուղտերու կարաւան: Ցուղարկաւորներ։ Պատկերը կ'իջնէ Ենովմայ ձորը, գերեզմատուն հրէից։ Կ'իջնէ, կը փակուի վարագոյրը, ի՜նչ թանձր, ի՛նչքան մութ, սրբարանին...։

Սրբազան քաղաքին վրայ, սրբազան քաղաքին մէջ, աջ ու ձախ եւ ամէն դի լռութի՛ւն...:

Եհովա,
Աբրահամ, Աբիսողոմ, Աբիմելէք...
Եհովա, -
Արիսթատ, Աբիբոն, Աբիգիա...
Աղօթք հանդերձ ծնրադրութեամբ:

ԼՈՒՍՆԻ ԼՈՅՍԻՆ

Լուսնի նաւակը շուշա՛ն, շուշա՛ն կը թափէ քաղաքին խորհուրդին մէջ: Լուսնի լոյսը կը թառի նման աղաւնեխումբի՝ տաճարին վրայ։ Մորիա ու Սիոն կը հագնին սպիտակ եւ արծաթահիւս գիշերազգեստներ։ Կ'իջնեն երկնքէն երազներ, կը մեկնին երկրէն երազներ: Երազ, երազանք ու տեսիլ:

Լուսինը կը նայի մարգարէի մը խանձարուրին: Կը յորդի լուսնի ջուրով՝ աղբիւրը Սելովամի: Ման կու գան զբօսաշրջիկ հրեշտակներ մէջ կեդրոնի հեղեղատին եւ պարտէզին Գեթսեմանի: Ու անձրեւը հարսնուկներու 'յամուրջին վրայ, Մորիայէն Պանրագործաց ձորը իջնող:

Սիոնի պարիսպները, կախեր են մինչեւ գետին, հաշտութեան դրօշակներ։

Հով մը...

Աքեններ, Աքեսսան. Աքեսսա...

Աքքայ, ո՜վ Աքքայ...

Աղօթք հանդերձ զիրկընդխառնութեամբ։

Եհովա...

Աստուած կ'անցնի Երուսաղէմի վրայէն...

Ձիւն կը տեղայ...

Կը տեղայ ձիւնը նման շաղի, նման հացի, նման մանանայի։

ԱՐՇԱԼՈՅՍԻՆ

Սոլոմոն թագաւորին պէս է արեգակը։ Անոր պատմուճանը բանուած գոհար է։ Անոր հարճերուն թիւը երեք անգամ հարիւր է։ Ան իր ձեռքերը իր հարճերուն կուրծքերուն վրայ դնելով կը բարձրանայ։ Ձիթենեաց լերան իւրաքանչիւր բարի ձիթենի ի տես Սոլոմոնի՝ ինքզինքը կը հրդեհէ ու կը վառի նման մորենիին Մովսէսին։ Սոլոմոն իր սափիւրա աչքերով կը նայի Մորիայի վրայ հանգչող տաճարին։ Կ'անցնի Բեզեզթայէն, կ'երթայ Մորիա, տաճար։ Կը մտնէ «Շուշան» դռնէն։ Կը լեցնէ իր ներկայութիւնով իր անունին նուիրուած սրահները աջի ու ձախի։ Կ'անցնի հեթանոսներու մեծ բոլորագաւիթէն ու կը հասնի «Գեղեցիկ» դրան։ Ցետոյ կանանց գաւիթը եւ դուռը՝ «Նիկանորի»։ Իսրայէլի գաւիթ։ Սեղան ողջակէզներու եւ պղնձածոյլ աւազան։ Կը պարէ քահանաներու գաւիթին մէջ ու կը հասնի Սրբատուն։

Վարագոյր։

(Սրբութիւն սրբոց)

Կը նուաղի Սոլոմոն։

Արեւը իր տան մէջ է, Աստուծոյ տան մէջ, Սողոմոնի տաճարին մէջ։

Կը խելագարի Սողոմոն, արեւ արքան։ Սիւները, վանդակակողմերը բռնելով կը վազէ գաւիթէ գաւիթ ու սենեակներէն, օթեւաններէն, անցքերէն բարձրանալով դուրս կը յորդի տաճարին բարձրադիր պատուհաններէն: Երուսաղէմ կ'ըլլայ ծով լոյսի։ Արեւը կը քալէ տանիքներու վրայէն։

Գալուստը բարի եւ խաղաղաբեր.—Շալոմ լէքհա՛

ԱՐԵՒՈՒ ԼՈՅՍԻՆ

Պատմութեան մեծ մատեանի նման է քաղաքը։ Այնտեղ է աստուածաշունչ անցեալը աստուածընտիր ցեղին։ Մարգարէները եւ Յուդայի թագաւորները իրենց ոտքերուն հետքերով կնքած են փողոցները։ Քաղաքը, ան օրհնեալ է եւ փառաւորեալ Աբրահամու փորձութիւնով, Յուդայի եւ Դաւթի քաջութիւնով, Սողոմոնի սիրով եւ մանաւանդ «միմիայն կենդանին ու ճշմարիտ Աստուծոյ» բնակութեամբ։

Իր դռներով, պարիսպներով, աշտարակներով, կամարներով, տաճարներով, ժողովարաններով եւ գերեզմաններով մեծազոյն ազգին արձանախումբն է։ Անոր վրայ կը կարդացուին փառքի, անկումի, սրբութեան անառակութեան ու մանաւանդ հանճարեղ խօսքեր։

Երուսաղէմ նման է բացուած աղահանքի։ Աշխարհը իր համը գտաւ այնտեղէն։

Ու Երուսաղէմ միանգամայն նման է հնգափեթակ մեղուանոցի։

Մեղր պատրաստուեցաւ Եշուայով ու Մերեէմով։
Ողողուեցաւ աշխարհը այդ մեղրով։
Փա՛ռք ի բարձունս:

* * *

Դէպի Երուսաղէմ…

Երգերով, պարերով, դրօշներով, ծաղիկներով, կանանչներով (արմաւենի եւ ձիթենի) դէպի Երուսաղէմ…

Գունաւոր թափօր մըն էր։

Բեթանիայէն Երուսաղէմ։

Թափօրին՝ թագաւոր՝ Եշուան։

Թափօրին՝ թագուհի՝ Մէրեէմը։

Ճոխանալով կը քալէր խումբին առջեւէն թափօրապետը՝ Մաքսաւոր Սիմոն։ Անիկա իր ձեռքը ունէր ձիթենիի ճիւղ մը ու կը շարժէր համաչափութիւնով։

Մաքսաւոր Սիմոնին կը հետեւէին Երուսաղէմէն առաքուած երաժիշտներ։ Անոնք կը նուագէին ցնծութեան քայլերգը։ Անոնք ունէին երկփող սրինգներ, նշանափողեր, ձեռքի եւ մատի ծնծղաներ, զանգակներ, քշոցներ ու թմբուկներ։ Անոնք զինուորեալ հրեշտակներու դիւցազնախաղը կը նուագէին անդադար, զոյգ միօրինակութիւնով։ Եղանակը երկու մաս էր։ Ոյժի եւ քաղցրութեան առաքինութիւններով։ Երգը իր առաջին մասին մէջ ունէր զօրականի գնացք եւ անցք կամարներէ յաղթականի։ Երգը իր երկրորդ մասին մէջ ունէր սիրահարներու երազաքայլ պտոյտներ ջուրերու մօտիկ։ Երգը ազնիւ ու հին գինիի նման էր։ Նման էր նաեւ կաթի՝ խառնուած մեղրով։

Ճամբաներէն հեռու, մարդեր եւ օձեր խմեցին այդ համեմուած գինիէն եւ մեղրախառն կաթէն։

Երաժշտախումբին կը յաջորդէր հոյլը պարուհիներու։ Անոնք կը պարէին ցնծութեան գնացքը։ Համաչափ եւ հանդիսաւոր անոնք կը բարձրացնէին իրենց ծունկերը եւ իրենց տափագիծ սրունքները կը նետէին երաժշտութեան մէջ։ Անոնց ոտքերը մերթ կը գծէին

կիսաքոլորներ։ Կը կրթնցնէին իրենց գլուխները հովին վրայ ու իրենց ստինքները կը սահէին քաղցրացած ալիքներու վրայէն։

Ցետոյ կու գային արմաւենիի եւ ձիթենիի ճիւղերը կրող այրերը։

Ու արմաւենիի եւ ձիթենիի ճիւղեր կրող կիները։

Ու Եշուան ու Մերեէմը։

Անոնք նստած էին աւանակներու վրայ եւ շրջապատուած առաքեալներով։

Եշուան իր ճակտին վրայ ունէր ձիթենիէ պսակ ու Մերեէմ արմաւենի։ Անոնք աստուածընտիր սիրահարներ, փառաւորեալ թագակիրներ էին։ Եւ անոնք էին նաեւ նժարները ներդաշնակութեան։ Սէրը արդար էր կշռուած անոնց վրայ։

Եւ հուսկ անոնք էին գեղեցկութեան լուսատառ վերջակէտները։ Անհուն սէրը իր սահմանը գտած էր անոնց շրթներուն վրայ։

Օ՜, Եհովէ…

Ի՜նչ գեղեցիկ էր Եշուան։ Ան լոյս էր լոյսի մէջ գրուած։ Ան երկնային հոգիի նման մարմին ունէր։ Ջրոյց մը կ՚ըսէր թէ՝ ան ծնունդն էր հրեշտակի մը եւ սրբագեղ կնոջ մը մերձաւորութեան։ Անոր աչքերը գիշերային երկնքի կաթիլներ էին, որոնց մէջ տեսանելի էր քաղցրութեան երկու աստղեր։ Ու հիմակ մանաւանդ երբ Եշուային գեղեցկութիւնը յղկուած էր Մերեէմի համբոյրներով, զգուանքներով, սիրով։

Օ՜, Եհովէ…։

Ու գեղեցիկ էր նոյնպէս Մերեէմ։ Անոր գեղեցկութիւնը իմաստաւորուած էր Եշուայի ներկայութեան լոյսով։ Մարդիկ աշխարհի եւ երեւակայութեան մէջ ոչինչ ունէին Մերեէմէն աւելի կամ անոր չափ գեղեցիկ որպէս զի կարենային նմանութիւն ընել։

Առաքեալները կ՚երգէին։ Անոնց կը ձայնակցէին այրեր։ Այրերու կը հետեւէին կիներ։ Բոլորը ունէին ձիթենիի եւ արմաւենիի ճիւղեր,

Ու ժողովուրդներ կանանչներով կու գային ստուարացնել թափօրը որ կը սահէր երգի նման դէպի Երուսալէմ, դէպի տաճար։

Թափօրը բարձրացաւ Ձիթենեաց լեռը եւ ուղղուեցաւ դէպի արեւմուտք։ Անցաւ ձառախիտ ճամբաներէ ու հասաւ Բեզեդայի դրան։ Նոր քաղաքին դրան առջեւ ահագին բազմութիւն շրջապատեց թափօրը։

Կային մասնաւոր առաքուածներ: Կային հետաքրքրքիրներ ու հաւատաւորներ: Կային հիւանդներ ու ցաւագարներ: Ամէն ոք կը խուժէր մօտէն տեսնելու Եշուան: Իրար կը հրմշտկէին Մեսեէմի գեղեցկութիւնը տեսնելու համար: Առաքեալնե՛րը եւ կը վանէին հասարակութիւնը: Փողոց բանալ անհնարին էր: Բազմութիւնը հետզհետէ աւելի ու աւելի ստուարացած էր:

Ցանկարծ ուժեղ ձայն մը լսուեցաւ:

Ծերունի մըն էր որ տիրականօրէն կը խօսէր.

— Սալպաատն է, Սալպաատը.

Լռութիւն...:

— Ժողովուրդ Իսրայէլի, կ՚աւետեմ քեզ Արշալոյսը: Ելի՛ր մահիճէդ, սրբուէ՛ եւ հագի՛ր նոր հանդերձներդ: Այսօր ցնծութեան տօն է: Ձիթենիի եւ արմաւենիի տերեւներով տաճար ուխտի եկուր: Տե՛ս, ամպերէն, երկինքներէն ու արեւէն վար կ՚իջնեն ու կուգան Երուսալէմ մեր նախահայրերը, մեր մարգարէներն ու թագաւորները: Աբրահամ, Ցակոբ, Իսահակ, Երեմիա, Եղիա, Դաւիթ, Սոլոմոն: Այսօր թագաւորութեան օր է: Զի, Իսրայէլ, ահա թագաւորդ եկած է իր հարս թագուհիով: Ահա քու փրկութեանդ եւ ազատութեանդ սիւները: Այսօր երեկոյ չեղած փախցո՛ւր Երուսալէմի վրայէն

քոնութեան արծիւները: Երուսաղէմը քուկդ է իր տաճարով, տաճարը քուկդ է եւ իր Աստուածը քեզ հետ է:

Իսրայէլ, ահա հասած է Թագաւորդ: Անիկա ոչ Դաւթի նման է եւ ո՛չ Սողոմոնի, անիկա ո՛չ մէկ սուրբ ու անսուրբ Թագաւորի նման չէ: Ո՛չ նման օտար եւ ո՛չ նման Իսրայէլի Թագաւորներուն: Անիկա պարտութիւնը պիտի չճանչնայ, քանզի անիկա քու Մեսիա Թագաւորդ է: Մտի՛ր անոր հետ տաճար: Գրաւէ՛ տաճարը եւ մի՛ խնայեր քու ազգակիցներուդ եթէ անոնք քեզ հակառակին: Քաջութիւնդ, ոյժդ ցուցադրէ Թագաւորիդ եւ քու վարձդ շատ պիտի ըլլայ:

Ուրեմն փողոց բացէք, փողո՛ց՝
Ու երգեցէք — Ովսաննա՛...:
«Ովսաննա՛», գոռաց ժողովուրդը:
Սալպաատ շարունակեց.

— Թագաւոր հրէից Նազովրեցի Եշուային, Ովսաննա՛...:

«Ովսաննա՛»...:

— Թագուհի հրէից Մակտալացի Մերեէմին, Ովսաննա՛...:

«Ովսաննա՛, ովսաննա՛, ովսաննա՛»...:
Թափօրը շարժեցաւ:
«Ովսաննա՛, ովսաննա՛»...:
Ձիթենիի դրօշները բազմացան:
«Ովսաննա՛»...:
Սալպաատ միացաւ Թագաւորական ամոլին:
«Ովսաննա՛»,..:

Ու բազմագոյն ամբոխ մը ինկաւ Թափօրին ետեւ: Երկար մօրուքներով ծերունիներ, անտուն տղաք, շունատներ, պտղավաճառներ, անգործ աղջիկներ եւ խանվառ երիտասարդներ:

Նուագախումբը կը ձայնէր աւելի ոգեւոր եւ աւելի քաղցր:

Պարուհիներու խումբը իր շարժումներուն մէջ դրած էր խենթութեան գեղեցկութիւնը:

Խումբը աւելի ու աւելի կը ստուարանար:

Գիտցողներ չգիտցողներուն կը բացատրէին օրուան եւ թափօրին մեծ իմաստութիւնը:

Սալպատատ հրամաններ արձակելով կը քալէր Եշուայի եւ Մերեէմի մէջտեղէն: Մերեէմ կ'ընթանար կարծես արբեցութեան գետի մը մէջէն: Փառքը հեղեղի նման կ'իջնէր իր վրայ եւ կ'օծէր իր հոգին: Եշուան հեզ էր ու հանդարտ, եւ քիչ մը մխիթարուած ու զարմացած: Անիկա բազմութեան ամպերուն մէջ լուսեղէն նուրբ տեսիլ մըն էր: Երբ բարձրացան տաճարին առջեւ, ժողովուրդը իր հանդերձները հանեց եւ գետին փռեց, որպէս զի Թագաւորն ու Թագուհին անցնէին վրայէն:

Եւ անգամ մը եւս լսելի եղան ժողովրդական կանչեր.

— «Ովսաննա՜ որդւոյ Դաւթի, օրհնեալ է ան որ Տիրոջ անունովը կուգայ: Ովսաննա՜ ի բարձունս...: Օրհնեալ է մեր Դաւիթ հօր թագաւորութիւնը, որ կու գայ: Ովսաննա՜, ովսաննա՜ ի բարձունս...: Օրհնեալ է մեր թագաւորութիւնը որ Տիրոջ անունով կու գայ, խաղաղութիւն երկնքում եւ փառք բարձրութեան մէջ: Ովսաննա՜»...:

Եւ բազմութեան մէջէն քանի մը փարիսեցիներ մօտեցան Եշուային ու ըսին անոր.

— Վարդապե՛տ, վարդապե՛տ յանդիմանէ՛ աշակերտներդ ու ժողովուրդդ, տե՛ս, ինչեր կ'ըսեն...:

Ու Եշուա պատասխան տուաւ եւ ըսաւ անոնց.

— Ձեզի կ'ըսեմ՝ թէ՛ որ անոնք լուռ կենան, քարերը պիտի աղաղակեն:

Եւ յետոյ քաղաքին նայելով ողբաց ու ըսաւ.

— Երուսաղէմ, Երուսաղէմ, գոնէ աս քու օրուանդ մէջ գիտնայիր քու խաղաղութիւնդ, բայց հիմա ծածկուեցաւ քու աչքերէդ: Ճշմարի՛տ, ճշմարի՛տ կ՚ըսեմ քեզի, օրեր պիտի գան՝ քու վրադ, որ թշնամիներդ քու բոլորտիքդ պատնէշ պիտի շինեն, ու քեզ պիտի պաշարեն, եւ ամէն կողմէ քեզ նեղը պիտի ծգեն: Եւ հիմնայատակ պիտի ընեն քեզ ու քու մէջդ եղած զաւակները, եւ քար քարի վրայ պիտի չթողուն մէջդ, անոր համար որ չճանչցար քու այցելութեան ժամանակդ:

Եւ Եշուա իջնելով աւանակէն մտաւ տաճար: Անոր հետեւեցան Մերեէմ, Սալպաատ եւ ամբողջ ժողովուրդը:

Տաճարին կամարները բաղնիքի գմբէթներու նման կը թնդային բազմութեան հանած ժխորէն:

Հրեայ պատանիներ Եշուայի շուրջ համախմբուած էին ու անդադար կը պոռային «Ովսաննա՛ որդւոյ Դաւթի»...

Ժողովուրդը հեղեղի պէս տարածուած էր բոլոր գաւիթներուն մէջ: Տաճարին մէջ հինգ վեց համերգ կար կարծես: Ու լսելով բոլոր այս կանչերը քահանայապետներն ու դպիրները դէպի հեթանոսաց գաւիթը իջան: Կոպտօրէն հրմշտկելով հասարակութիւնը, փողոց բացին, մօտեցան Եշուայի ու ըսին.

— Կը լսե՞ս, կը լսե՞ս թէ ի՛նչ կ՚ըսեն այս մոլորեալ տղաքը:

Եշուա ըսաւ անոնց.

— Այո՛, բնաւ չէ՞ք կարդացեր թէ՝ մանկանց ու կաթնկեր տղայոց բերնէն գովութիւն կատարեցիր:

Հրեայ տղաքը բարկանալով դպիրներուն ու քահանայապետներուն՝ կրկին սկսան պոռալ, զանոնք զայրացնելու համար. «Ովսաննա՛ որդւոյ Դաւթի»...:

Այն ժամանակ դպիր մը ձպտակեց պոռացող

տողոցմէ մին: Միւս տղաքը յարձակեցան դպիրին վրայ: Միւս դպիրները նետուեցան իրենց ընկերը ազատելու: Տղաներէն մաս մըն ալ յարձակեցաւ քահանայապետներուն վրայ: Սալպաատ սաստեց ու զսպեց տղաքը: Անոնք դպիրները գետին տապալած էին: Մէկ քանի դպիրներ փախան: Ժողովուրդը ինկաւ անոնց ետեւէն: Փարիսեցիները հայհոյեցին: Ժողովուրդէն քանի մը հոգի յարձակեցան անոնց վրայ: Կռիւը վեց, եօթը, ութը թեւերու բաժնուած էր: Սալպաատի մարդիկը գործի վրայ էին․ Ծիչեր, սպառնալիքներ, հայհոյանքներ: Տաճարը կը թնդար յիմարանոցի նման: Քահանայապետներուն հագուստները պատռտեցին: Իրարու մօրուքէ քաշեցին: Կային մայրեր: Անոնք ալ մտան ռազմին մէջ: Տեղ տեղ համախոհները իրար ծեծեցին: Սալպաատ զօրականի նման էր: Տեղէ տեղ կը վազէր: Հրամաններ, խրախոյսներ: Փարիսեցիները վտանգաւոր կացութեան մէջ էին: Անոնցմէ երկուքը մտան տաճարին ստորերկրեայ դռնէն ներս ու անյայտացան: Կը յաղթէր ժողովուրդը: Քահանայապետներ, դպիրներ ու փարիսեցիներ կը քաշկռտուէին ժողովուրդին կողմէ: Հասան մինչեւ հեթանոսաց գաւիթը: Մերեէմ Եշուայի թեւերուն մէջ էր մտած: Լումայափոխներն ու աղաւնի ծախողները յարձակեցան ժողովրդին վրայ, փրկելու համար փարիսեցիներն ու քահանայապետները: Սկսաւ նոր կռիւ: Ժողովուրդը նահանջելու մօտ էր: Եշուա կանգնած էր գունաթափ ու կը դողար, կը դողար: Եւ անոր արիւնը շատրուանի նման խուժեց իր գանկին մէջ: Ան հրացաւ եւ գետին ինկած խարազան մը տեսնելով առաւ զայն ու յարձակեցաւ աղաւնի ծախողներուն եւ լումայափոխներուն վրայ: Շաչեցուց խարազանը: Անոնք կարծես ըլլային հսկայի մը դէմ: Քաշուեցան ու կծկուեցան պատերուն տակ, Ե-

շուա տապալեց լումայափոխներուն սեղանները եւ աղաւնեվաճառներուն աթոռները: Աղաւնիներու խումբը թռաւ ու լեցուց հեթանոսաց գաւիթը:

Յանկարծ տաճարին ստորերկրեայ դռնէն դուրս թափեցան հռովմայեցի զինուորներ իրենց պետին հետ: Անոնք կուզային Անտոնեան աշտարակէն: Քահանայապետները սրտապնդուեցան: Մերեէմ վազեց հռովմայեցիներուն առջեւ եւ ամբաստանեց ամբաստանողները: Սալպաատ առանձին տեսնուեցաւ հռովմայեցի պետին հետ: Զինուորները ցրուեցին բազմութիւնը:

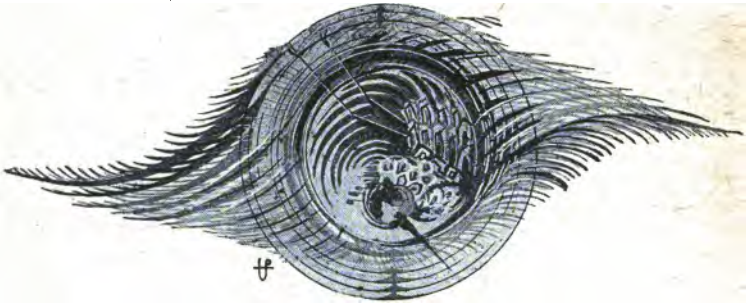

կարգը վերահաստատուած էր:

Գետինը լեցուած էր ծիթենիներով: Օդին մէջ դեռ կը թռչէին աղաւնիները:

Հրեայ տղեկ մը, որուն երեսէն կը վազէր կարմիր արիւնը, պոռաց վերջին անգամ.

— Ովսաննա՛ որդւոյ Դաւթի...:

Ժողովուրդը ցրուեցաւ: Ցրուեցաւ նաեւ Սալպաատի երազը:

Եշուա մռայլ էր ու խռովուած: Մերեէմ գտած էր իր խաղաղ հեշտութիւնը:

Երեքը միասին հետիոտն կը քալէին: Դեռ ժողո-

վուրդ կար անոնց առջեւ ու ետեւ: Քանի մը զինուորներ կը հետեւէին:

Ո՛չ ոք կը խօսէր:

Եշուա իր ետեւ դարձաւ ու փնտռեց իր աշակերտները: Անոնք մօտեցան: Տասներկու էին: Բոլորեցին իրենց տէրը: Կրկին լուռ ու մունջ սկսան քալել ու իջնել զառիվարէն:

Ճամբուն ստորոտը քանի մը հելլէններ մօտեցան աշակերտ Փիլիպոսին եւ աղաչեցին ու ըսին.

— Տէ՛ր, կ՚ուզենք Եշուան տեսնել...

Փիլիպոս գնաց եւ աշակերտ Անդրէասին ըսաւ: Եւ Փիլիպոս ու Անդրէաս գացին Եշուային ըսին հելլէններուն խնդիրքը: Պատասխան տուաւ եւ ըսաւ Եշուա.

— Ժամանակը հասաւ որ փառաւորուի Որդին մարդոյ: Ճշմարի՛տ, ճշմարի՛տ, կ՚ըսեմ ձեզի, Թէ որ ցորենին հատը հողին մէջ իյնալով չմեռնի, ինքը մինակ կը մնայ, հապա Թէ որ մեռնի շատ արդիւնք կը բերէ: Ան որ իր անձը կը սիրէ պիտի կորսնցնէ զանիկա, եւ ան որ իր անձը այս աշխարհի մէջ կ՚ատէ, յաւիտեան կենաց համար պիտի պահէ զանիկա: Հիմա իմ հոգիս շատ խռոված է, եւ ի՞նչ ըսեմ...: Հա՛յր զիս ազատէ այս ժամէն... բայց ես ասոր համար եկայ այս ժամին: Հա՛յր, հա՛յր, փառաւորէ քու անունդ...

Այն ժամանակ երկինքէն, կարծես լսելի եղաւ ահաւոր քաղցրուԹեամբ լի ձայն մը:

Ժողովուրդը խօսիլ սկսաւ.

— Որոտում կ՚ըլլայ...:

— Կայծակ մը փշրուեցաւ իր ոտքերուն տակ...:

— Գլխուն վրայ լուսապսակ ինկաւ...:

— Հրեշտակ խօսեցաւ իրեն հետ...:

— Թաւալող ամպեր կան իր շուրջը...:

Ու լռութիւն տիրեց:

Նորէն լսուեցաւ Եշուայի խռով ու քաղցրազօր ձայնը.

—Հիմա է աս աշխարհիս դատաստանը... Հիմա է աս աշխարհիս իշխանին դուրս ձգուիլը...: Ու երբոր երկրէս ելեմ շատեր ինծ հետ պիտի քաշեմ...:

Ու հեղէններուն դառնալով ըսաւ.

— Քիչ մըատեն ալ ու լոյսը ձեր հետն է: Քանի որ լոյսը ունիք քալեցէ՛ք, որ չըլլայ թէ մութը ձեր վրայ հասնի, ինչու որ խաւարի մէջ քալողը չի գիտեր թէ ո՛ւր կ'երթայ: Քանի որ լոյսը ունիք, հաւատացէ՛ք ան լոյսին՝ որ կոչուիք լոյսի որդիներ:

Հեղէնները յուզուած էին ու խոնարհեցին իրենց գլուխները գոհութեամբ: Եշուա քալել սկսաւ: Անիկա ամէնէն առաջէն կ'երթար: Մտքերու մէջ էր ու դեռ խռովուած: Անոր ետեւէն կ'երթային Մերեէմ ու Սալպատտ: Վերջինը անախորժութիւնով էր ունկնդրած Եշուայի խօսքերուն՝ ուղղուած հեղէններուն։ Խօսեցաւ ու ըսաւ Մերեէմին.

— Ի՞նչպէս է, Եշուան...:

— Ինչո՞ւ տխուր ես, դուն...:

— Իր ցեղը շատ չի սիրեր ան...:

— Ես քեզի շնորհակալ եմ...:

— Ո՞ւր կ'երթաք այսպէս...:

— Անոր համար բոլոր մարդիկը նոյնն են, եւ հաւասար են...:

— Բացի քենէ թերեւս...:

— Օ՛, զիս սիրեց ան...:

— Արդէ՞ն...:

— Եւ ես քեզի շնորհակալ եմ...:

— Փա՛ռք Եհովային, որ յուսախաբութիւն չկայ մէջդ...:

— Ինչո՞ւ կ՚ըսես այդ…։
— Ես թագաւորութեան մասին խօսեցայ…։
— Դուն զիս պիտի ճանչնաս դեռ…։
— Դուն զայն կը սիրե՞ս…։
— Ահա անոր եռեւէն կը քալեմ…։
— Ինչո՞ւ ան քեզ չի նայիր…։
— Ես անոր աչքին առջեւն եմ…։
— Անոր սիրելու ձեւը տարօրինակ է…։ Ան հեղէն-ները շատ կը սիրէ…։
— Ու միւս ժողովուրդներն ալ… Ինչո՞ւ չես խօսիր անոր հետ…։
— Ան ինծի ծանօթ չէ… դուն ի՞նչ խօսած ես իրեն հետ…։
— Ես միայն սիրոյ մասին կը խօսիմ, իսկ երբ ան իմաստութեամբ կը ճառէ ես հիացումով մտիկ կ՚ընեմ։ Ան գեղեցիկ է երբ լուռ է, ճշմարիտ է, երբ կը խօսի, սուրբ է երբ կը սիրէ։
— Հրէաստանը փրկելու կոչուած չէ ան…
— Ան զիս փրկեց։ Թող բոլոր մարդիկը ընդօրի-նակեն զայն եւ հրէաները կը փրկուին. .
— Անոր մօտ տար զիս…։
Ու անոնք մօտեցան Եշուային։ Ձիթենեաց լեռնէն կը բարձրանային։ Աշակերտները խառնիխուռն կը հե-տեւէին։ Մաս մը ժողովուրդ ու փարիսեցիներ ալ կային։
Եշուա նստաւ ձիթենիի մը ներքեւ։ Ներկաները բոլորուեցան իր շուրջը։
Լռութիւն էր։
Եշուա նայեցաւ Սալպաստի աչքերուն մէջ, խո-րունկ ու երկար, եւ ըսաւ.
— Առակ մը պատմեմ ու լսեցէ՛ք։ Ժողովուրդը սեղ-մուեցաւ հետաքրքրութեամբ, նման մանուկներու։ Ու ան պատմեց. «Կար մէկ տանուտէր մարդ, որ տնկե-

այգի մը ու պատեց ցանկով զանիկա, եւ անոր մէջ փորեց հնձան ու շինեց աշտարակ ու յանձնեց մշակներուն զանիկա, ու ինքը գնաց օտար երկիր:

«Երբոր պտուղի ժամանակը մօտեցաւ՝ իր ծառաները մշակներուն ղրկեց, որ անոր պտուղները առնէին: Եւ մշակները բռնեցին անոր ծառաները, մէկը ծեծեցին, մէկը քարկոծեցին, մէկ ուրիշն ալ սպաննեցին: Տանուտէրը նորէն ուրիշ ծառաներ ղրկեց, առաջիններէն շատ, ու մշակները անոնց ալ անանկ ըրին:

«Վերջը իր որդին ղրկեց անոնց ըսելով, գուցէ ամչնան իմ որդիէս: Բայց մշակները երբոր տեսան որդին, ըսին իրարու — Անիկա է ժառանգորդը. եկէ՛ք սպաննենք զայն ու տիրենք անոր ժառանգութեան: Եւ առին զանիկա, տարին այգիէն դուրս եւ սպաննեցին: Հիմակ, ըսէ՛ք, երբոր ան այգիին տէրը գայ, ի՞նչ պիտի ընէ ան մշակներուն»...:

Ժողովուրդէն ոմանք ըսին իրեն.

— Ան պիտի կորսնցնէ չարերը չարաչար...:

— Այգին պիտի յանձնէ ուրիշ մշակներու...:

— Որպէս զի պտուղները իրենց ժամանակին տան իրեն...:

Ըսաւ անոնց Եշուա, նայելով փարիսեցիններուն, եւ մանաւանդ Սալպատին.

— Ըսէ՛ք ինծի, բնաւ չէ՞ք կարդացեր Գրքին մէջ. «Ան քարը որ անարգեցին շինողները, անիկա եղաւ անկիւնին գլուխը». ասիկա Տիրոջմէ եղաւ եւ զարմանալի է մեր աչքերուն: Ասոր համար կ'ըսեմ ձեզի, որ Աստուծոյ թագաւորութիւնը ձեզմէ պիտի առնուի, ու անանկ ազգի մը պիտի տրուի, որ պտուղները բերէ:

Եւ ո՛վ որ աս քարին վրայ իյնայ՝ պիտի կոտրտի, որուն վրայ որ իյնայ պիտի փշրէ զանիկա:

Սալպատ տխուր ու անչար զայրոյթով կը նայէր Եշուային: Ժողովուրդը յայտնապէս յուզուած էր:

— Վարդապե՛տ, մարդը յոյսով կը սնանի, ցեղը աւելի քան: Մենք ունէինք մեր յոյսը. դուն զայն խորտակեցիր: Ու հիմա կը մանրես, կ'աղաս, կ'ոչնչացնես: Մի՛ դպիր ցեղին յոյսին: Մ'անարգեր զայն...: Եթէ կ'ուզես քեզի նաւ մը վարձեմ մինչեւ Եյլադա...:

Եշուա ըսաւ — Ուրիշ առակ մըն ալ լսեցէք.

«Երկնից արքայութիւնը կը նմանի թագաւոր մարդու, որ հարսանիք ըրաւ իր որդւոյն համար: Իր ծառաները ղրկեց, որ կանչեն հարսանիքի հրաւիրուածները եւ անոնք չուզեցին գալ: Նորէն ուրիշ ծառաներ ղրկեց ու ըսաւ — Ըսէ՛ք հրաւիրուածներուն որ ճաշս պատրաստեցի, զուարակներս ու գէր կենդանիներս մորթուած են, ու ամէն բան պատրաստ է. հարսանիք եկէք: Բայց անոնք անհոգութիւն ընելով գացին, մէկը իր արտը, ու միւսը իր առուտուրին, եւ ուրիշները անոր ծառաները նախատեցին: Թագաւորը այս անգամ իր որդին ղրկեց որ ըսէ հրաւիրուածներուն — Հայրս զիս կը փեսայացնէ, ճաշը պատրաստեց, իր զուարակները եւ գէր կենդանիները մորթուած են, եւ ամէն բան պատրաստ է. հարսանիք եկէք: Բայց անոնք որդւոյն վրայ յարձակեցան փայտերով ու քարերով: Զայն մեռած կարծելով թողուցին: Վիրաւոր որդին ելաւ գնաց իր հօրը մօտ, եւ ամէն բան պատմեց: Թագաւորն ալ երբոր այս լսեց՝ բարկացաւ եւ իր զօրքերը ղրկեց ու ան չարերը սատ՚կեցուց ու անոնց տեղը այրեց: Ան ատենը իր ծառաներուն ըսաւ. — Հարսանիքը պատրաստ է, բայց հրաւիրուածները արժանի չեն: Ուստի գացէք ճամբու գլուխները, եւ ո՛վ որ գտնելու ըլլաք՝ հարսանիքի հրաւիրեցէք: Եւ ան ծառաները ելան, ելա՛ն բոլո՛ր ճամբաներուն վրայ, ու ո՛վ որ գտան, թէ՛ չա·

թէ քարի, ո՛վ որ զտան, ճամբաներուն վրայ, ամէնն ալ ժողվեցին, ու հարսնետունը հարսնեւորներով լեցուեցաւ։

«Եւ թագաւորը երբոր մտաւ տեսնելու հարսնեւորները, այնտեղ մարդ մը տեսաւ, որ հարսնիքի հանդերձ չէր հագած: Ըսաւ անոր. — Ընկե՛ր, ինչո՞ւ այստեղ մտար առանց ունենալու հանդերձ հարսանեաց: Եւ մարդը պապանձեցաւ։ Այն ժամանակ արքան ըսաւ սպասաւորներուն. —Կապեցէ՛ք ասոր ոտքերը ու ձեռքերը, ու առէք հանեցէք զանիկա խաւարը դուրսի, ուր պիտի ըլլայ լալ եւ կրճտել ակռաներ: Քանզի կանչուածները բազմաթիւ են, այլ սակաւ են ընտրեալները»:

Բոլորը լռեցին, նոյնիսկ փարիսեցիները: Միայն սադուկեցիներն էին որ քաջալերուած՝ Սալպաստի ընդդիմախօսութենէն՝ կ'տի հարցումներ ըրին: Եշուա անոնց ալ պատասխանեց, չընդունելով Սալպաստի պաշտպանութիւնը:

Եշուա ելաւ նստած տեղէն ու սկսաւ յամրաքար բարձրանալ Ձիթենեաց լերան գագաթը։ Գնաց կռթնեցաւ ծառի մը բունին, երեսը Երուսաղէմի: Մերթէմ գնաց գրկել զայն: Ու համբուրեց: Փարիսեցիները գայթակղեցան ու սկսան մռլտալ:

Եշուա դուրս ելաւ ինքզինքէն: Հրամայեց իր աշակերտներուն ու ժողովուրդին, որ բոլորեն զինքը: Ու անիկա բռնկած ու ճարճատող ձիթենիներու խարոյկի մը նման խօսեցաւ ու ըսաւ.

«Մովսէսին աթոռը նստած են դպիրները եւ փարիսեցիները։ Ուրեմն, ինչ որ ձեզի կ'ըսեն որ պահէ՛ք, պահեցէ՛ք. բայց անոնց գործերուն պէս մի՛ ընէք, ինչու որ կ'ըսեն ու չեն ըներ: Քանզի ծանր ու տանելու դժուար բեռներ կը կապեն ու կը դնեն մարդոց ուսերուն վրայ, եւ իրենց մատովը չեն ուզեր զանոնք

շարժել: Եւ իրենց ամէն գործերը մարդոց ցոյց ընելու համար կ՚ընեն: Կը լայնցնեն իրենց գրապանակները եւ կ՚երկարեն իրենց հանդերձներուն քղանցքները: Ընթրիքներու մէջ առաջին բազմոցները կը սիրեն եւ ժողովարաններու մէջ առաջին աթոռները ու շուկաներուն մէջ՝ բարեւները, եւ մարդոցմէ Ռաբբի՛, Ռաբբի՛ կոչուիլ: Բայց դուք Ռաբբի մի կոչուիք, ինչու որ ձեր ուսուցիչը մի է, եւ դուք ամէնքդ եղբայրներ էք: Ու երկրի վրայ մէկը ձեզի Հայր մի՛ կոչէք, ինչու որ ձեր Հայրը մի է: Եւ դուք ուսուցիչներ մի՛ կոչուիք, ինչու որ ձեր ուսուցիչը մի է: Եւ ձեր մէջէն մեծը ձեր սպասաւորը պիտի ըլլայ: Ո՛վ որ իր անձը բարձրացնէ պիտի խոնարհի, եւ ո՛վ որ իր անձը խոնարհեցնէ պիտի բարձրանայ:

«Բայց վա՜յ ձեզի կեղծաւոր դպիրներ ու փարիսեցիներ, որ երկնից թագաւորութիւնը մարդոց առջեւը կը գոցէք, քանզի դուք չէք մտներ ու չէք թողուր որ մտնողներն ալ մտնեն: Վա՜յ ձեզի կեղծաւոր դպիրներ ու փարիսե՛ցիներ, որ կ՚ուտէք որբեւայրիներուն տուները եւ մարդոց ցոյց ընելու համար կ՚երկայ|.էք աղօթքը. ու ճիշտ ատոր համար պիտի ընդունիք առաւել դատապարտութիւնը: Վա՜յ ձեզի կեղծաւոր դպիրներ ու փարիսեցիներ, որ ծով ու ցամաք կը պտըտիք մէկը նորահաւատ ընելու համար, ու երբոր ըլլայ, անիկա ձեզմէ երկու անգամ աւելի գեհենի զաւակ կ՚ընէք։ Վա՜յ ձեզի կեղծաւոր դպիրներ ու փարիսեցիներ, որ անանուխին ու սամիթին եւ չամանին տասանորդը կը վճարէք, ու կը ձգէք օրէնքին ծանրածանր բաները՝ դատաստան, ողորմութիւն ու հաւատ: Վա՜յ, վա՜յ ձեզի, կոյր առաջնորդներ որ մժղուկը կը քամէք եւ ուղտը կը կլլէք: Վա՜յ ձեզի, կեղծաւոր դպիրներ ու փարեսեցիներ, որ գաւաթին ու պնակին դուրսի կողմը կը մաքրէք, մին;

անոնք ներսէն լեցուն են անիրաւութեամբ եւ յափըշտակութեամբ: Կո՛յր փարիսեցի, առաջ գաւաթին ու պնակին ներսի՛ կողմը մաքրէ, որ անոր դուրսի կողմն ալ մաքուր կ՚ըլլայ։ Վա՜յ ձեզի, կեղծաւոր դպիրներ ու փարիսեցիներ, որ կը նմանիք ծեփած գերեզմաններու, որոնք դուրսէն գեղեցիկ կ՚երեւան, եւ ներսէն մեռելներու ոսկերոտիով եւ ամէն կերպ պղծութիւնով լեցուն են։ Վա՜յ ձեզի, կեղծաւոր դպիրներ ու փարիսեցիներ, որ մարգարէներուն տապանները կը շինէք, եւ արդարներուն գերեզմանները կը զարդարէք: Ու կ՚ըսէք, թէ որ մեր հայրերուն օրերը ըլլայինք, անոնց հետ մարգարէներու արեանը մասնակից չէինք ըլլար: Օձե՛ր, իժերո՛ւ ծնունդներ։ Ահա ես ձեզի կը ղրկեմ մարգարէներ ու իմաստուններ եւ անոնցմէ մէկ քանիները պիտի սպաննէք ու խաչը հանէք, ու մէկ քանիները ձեր ժողովարաններուն մէջ ծեծէք, ու քաղաքէ քաղաք հալածէք, որպէս զի երկրի վրայ թափուած ամբողջ արդար արիւնը ձեր վրայ գայ, Արդար Աբէլին արիւնէն մինչեւ արիւնը Բարքիային որդւոյն Զաքարիային, որ տաճարին ու սեղանին մէջտեղը սպաննեցիք։ Ճշմարի՛տ, ճշմարի՛տ կ՚ըսեմ ձեզի, այս ամէն բաները պիտի գան այս ազգին վրայ:

«Ո՜վ Երուսաղէ՛մ, Երուսաղէ՛մ, որ մարգարէները կը սպաննէիր, որ քեզի ղրկուածները կը քարկոծէիր, քանի՛ անգամ քու տղաքներդ ժողվել ուզեցի, ինչպէս որ հաւը իր ձագերը կը ժողվէ թեւերուն տակ, եւ դուք չուզեցիք: Ահա ձեր տունը ձեզի աւերակ պիտի մնայ, ինչու որ ձեզի կ՚ըսեմ թէ ա՛լ ասկից վերջ պիտի չտեսնէք զիս մինչեւ որ ըսէք. — Օրհնեա՜լ է ան որ Տիրոջ անունովը կուգայ»...:

Լռութիւն:

Եշուայի ճակատէն քրտինքը կը հոսէր:

Սալպաատ կորսուած էր խորհուրդներու մէջ:

Կ'արտասուէր Մերեէմ:

Խումբը ամբողջ լռած էր: Ինքզինքնին խումբին հետ օտար զգացողները անշշուկ հեռացան:

Եշուա քայլ մը առաւ ու կեցաւ: Աշակերտները հետեւեցան իրեն:

Անոնք գոհութիւն մը երգեցին ծիթենիներուն տակ:

Յետոյ նստան ծիթենիի մը ներքեւ ու կերան ծիթապտուղով հաց:

Մերեէմի աչքերէն դեռ արտասուք կը հոսէր յամրօրէն:

Սալպաատ գլուխը խոնարհեց, ծունկի եկաւ ու այսպէս խօսեցաւ.

— Վարդապե՛տ, վարդապե՛տ... Ճշմարի՛տ Վարդապետ... Հայրենիքիս համար խաղ խաղացի... քեզի մաս տուի խաղէն, մաս տուի Մերեէմին, մաս տուի ինքզինքիս...: Ու հիմա ջախջախուած ու մասերու եմ բաժնուած... Ներեցէք ինծի...: Ես Սադովկոսի աղանդէն եմ բայց կ'իմանամ վարդապետութիւնդ...: Անիկա հողէն բարձր է ու գեղեցիկ՝ երկնքի պէս...: Հողէն բարձր է...: Մեր վարդապետութիւնը մեր հողերուն հետ կ'ելեւէջէ.. : Չեմ ուզեր վիճաբանիլ...: Մեր վարդապետութիւնը մեր հողերուն համար է, քուկինդ ազգամիջեան ծիածան է.. խաղ մըն ալ ատ է.. մաղթող եմ... Ներկայի խաղը ձեզի վնաս չտուաւ...: Ահա, իրարմով գոհացած էք...: Եւ ես, ես ուրախ եմ...: Ու հիմակ մըրմունջի նման կ'երգեմ. «Օրհնեա՛լ է ան որ Տիրոջ անունովը կու գայ»...:

Սալպաատ իր երկու ձեռքերով բռնեց Եշուայի ձեռքը ու սեղմեց:

Մերեէմ կը ժպտէր արցունքներուն մէջէն:

Եուտա բացատրութիւն ուզեց իր ընկերներէն,

Սալպատի խօսքերուն մասին: Անդրէաս ըսաւ անոր.

— Անոր խօսքերը եթէ դահճական ըլլային, արդէն իւրացուցած կ՚ըլլայիր...:

Յովհաննէս ըսաւ.

— Անիկա ոսկի խօսքեր ըսաւ, ու դուն չհասկըցար...: Բայց արդէն ինչ շահ մեզի քու հասկնալէդ...:

Պետրոս ըսաւ.

— Եթէ այդ ոսկի խօսքերն ալ իւրացնէիր, չէ՞ որ կրկին մեզի ծիծաղոտողով հաց պիտի կերցնէիր...:

Յուդա պատասխանեց.

— Անամօթ բաներ կ՚ըսէք, այո՛, անամօթ, անպատշաճ եւ ապերախտ...: Դպիրներու եւ փարիսեցիներու նման կը խօսիք...: Վարդապետին իմաց կուտամ...:

Յովհաննէս ըսաւ.

— Մեզի Վարդապետին կը մատնես, վարդապետը ուրիշներու...: Ու ինքզինքդ ալ կը մատնես դժոխքին:

Յուդայի դէմքը բռունցքի ձեւ էր առած:

Աշակերտները զզուանքով հեռացան իրմէ:

Եշուա համբուրեց Սալպատը, համբուրեց Մերեէմը: Ու ըսաւ իր աշակերտներուն.

— Եկէ՛ք, մէկիկ մէկիկ, ու զիս համբուրեցէք, հաշտութեան երեկոյ է...:

Ու աշակերտները մէկիկ մէկիկ գացին իրենց վարդապետը համբուրելու: Երբ կարգը Յուդային եկաւ, ըսաւ Եշուա.

— Ո՛չ, ո՛չ սակայն դուն, սիրելի Յուդա, դուն զիս կը համբուրես աւելի հանդիսաւոր առիթով:

Յուդայի բռունցքի նմանող դէմքը փշրուած էր:

Եշուա Ձիթենեաց լերան վրայէն սկսաւ դէպի վար ալել: Խումբը շարժեցաւ:

Ու կարծես ձիթենիները կը խոնարհէին խումբին վրայ:

Ձիթենիները իրենց թեւերը կ'երկարէին դէպի Եշուայի ճակատն ու մազերը եւ կը գգուէին:

Եւ բարակ հով մը ձիթենիներու մէջ կ'երգէր. «Օրհնեա՛լ է ան որ Տիրոջ անունով կու գայ»...:

Ձիթենիի ճիւղ մը ինկաւ Եշուայի աջ ուսին վրայ...:

Չոր ճիւղ մըն էր...:

Ջայն վառեցին ու դէպի Բեթանիա ճամբայ ելան:

Բոյրէ փողոց բացուեցաւ:

II

Խումբը հասած էր Բեթանիա, Մաքսաւոր Սիմոնի տունը։

Խիստ ուրախ էր Մաքսաւոր Սիմոն Սալպաատի հետ ծանօթացած ըլլալով։ Հրամայած էր որ ճոխ ըլլայ ճաշասեղանը։ Երշներ, հին գինիներ ու առատ պտուղներ: Օրուան ի պատիւ սեղանը զարդարուած էր ձիթենիի ճիւղերով: Հանդէս բերուած էր ոսկեդրուագ քնարներ, համեմուած հին գինիի համար: Երեք հոգի կը սպասարկէին սեղանին, որոնց կ'օգնէր Սիմոն: Բոլորն ալ ծարաւ էին ու անօթի: Գինին անդադար կը հոսէր: Սիմոն աչալուրջ կը սպասարկէր:

Սալպաատ խօսեցաւ եւ ըսաւ:

— Մաքսաւոր բարեկամս Սիմոն, ո՞վ քեզի տուաւ այս պատիւը՝ սպասաւորել հարսանիքին...

Բոլորը Սալպաատին նայեցան։ Սիմոն շուարած էր:

Սալպաատ շարունակեց.

— Այսօր հարսանիքի օր է... պէտք է փեսային փեսաւէր մը ընտրել... Մեր բարի Միմոնը այդ պաշ-

տօնը առեր է, առանց ըլլալու մենէ կարգուած... փեսաւէրը ե՛ս կ՚ուզեմ ըլլալ... Կոչնականներուն չէ որ կը հարցնեմ այլ քեզի, Սիմոն, կուտա՞ս ինծի այդ պաշտօնը...

— Տէ՛ր, դուն իմ պետս ես... ու ամէնուս պետը Եշուան է... Եթէ օրը հարսանիքի օր ըլլար, ձեզի կուտայի սպասաւորելու պատիւը... սակայն, պարզ ճաշի սեղանի մը վրայ ու ան ալ իմ տանս մէջ չեմ ուզեր որ ծառայէք ..

Սալպաատ ըսաւ.

— Այսօր հարսանիքի օր է ու տանուտէրը բանէ լուր չունի...

Ու Սալպաատ ոտքի ելաւ, առաւ գինիի փարչը եւ իւրաքանչիւրին քնարին մէջ լեցուց:

Քնար մըն ալ իրեն լեցուց ու ըսաւ.

— Ռապպի, դո՛ւն ես փեսան եւ ես քու բարեկամդ եմ...

Մերեէմ ըսաւ.

— Ու ե՛ս եմ հարսը ու դուն իմ բարեկամս ես...

Սալպաատ ըսաւ Սիմոնին.

— Ափ մը ցորեն բեր...

Եուտա բռնեց Սիմոնին քղանցքէն ու կամաց մը ըսաւ.

— Ու ափ մը արծաթ բեր...

Եուտա դարձաւ կոչնականներուն եւ ըսաւ.

— Ուխտին գիրը կարդացէ՛ք...

— Դաշնագիրը լսենք, ըսաւ Թովմաս...

— Գինի խմեցէք, պատուիրեց Սալպաատ:

Սիմոն ափ մը ցորեն տուաւ Սալպաատի: Այս վերջինը ձիթենիի տերեւներ խառնեց ցորենին ու թափեց զանոնք Եշուային եւ Մերեէմին վրայ:

— Եհո՛վէ, պոռացին քանի մը աշակերտներ...

— Սիմոն, դուն իմ հայրս ես, ըսաւ Մերեէմ...

— Հայրը Աստուած է, ըսաւ Սիմոն լրջութիւնով...

— Շուտ լրացուցէք այս հարսանիքը, քանզի բոլորս ալ այրի ենք, ըսաւ Եշուա...

— Նուագը թող ծայր ու վերջ տայ հարսանիքին, ըսաւ Սալպատ։

Ու աշակերտներէն Յովհաննէս սրնգահարեց:

Յետոյ պտուղները կերան:

Յետոյ յօրանջեցին։

Սիմոն բոլորին տեղ տուաւ հանգստանալու։

Ծանր օրոճան մը խռնչէնքով բոլորը քնացան:

* *
*

Եշուա ու Մերեէմ...

Եշուա երեսի վրայ ինկած էր մահիճին մէջ: Անոր քով նստած էր Մերեէմ ու կ'երգէր.

— Ցորեկը իմաստութեանն է իսկ գիշերը խենթութեան... Ցերեկուան սոխակը դուն ես, գիշերայինը ես... Արեւը ա՛լ չի տեսներ մեզ ու լուսինը հետաքրքիր է... Աստղերը մօտեցած են մեզի... Բերնիս վրայ աստղեր կան, քաղէ զանոնք ու պահէ հոգիիդ մէջ...

Եշուա լուռ էր...

Մերեէմ փափկօրէն զգուեց Եշուայի ականջը, յետոյ փայփայեց անոր բլթակը եւ մազերուն արմատները շոյեց ու սանտրեց վարսերը իր մատներով։ Իր ափը քսեց Եշուայի ծոծրակին։

Կը հանգչէր Եշուա...

Մերեէմ ծռեցաւ ու շրթները մօտեցուց Եշուայի ականջին ու ըսաւ:

— Անոյշ տենդէն բռնուած եմ: Եշուա ահա մարմինս կը վառի... Օշարակներու մէջ պահուած լեզուս անգամ՝ բոցի նման ջերմ է... ահա տե՛ս...

Ու Մերեէմ իր լեզուն հանեց ու Նշուայի ականջին մէջ պտտցուց.

Նշուա ցնցուեցաւ ու ձեռքովը փակեց իր ականջը. Մերեէմ խօսեցաւ.

— Կը տեսնե՞ս, կը տեսնե՞ս... ինչպէս կը վառի մարմինս... բոցերուս մէջ եկո՛ւր... Եկո՛ւր, հալէ՛, հուրերուս մէջ... Ջիթենիի նման կը ճարճատիմ... Թեւերդ վրաս բեր որ մարի հրդեհս...

Նշուա նստաւ ու նայեցաւ Մերեէմի:

Մերեէմ բռնեց զայն անոր մազերէն, երկու ձեռքերով, ու աչքերը անոր աչքերուն դէմ երգեց.

— Նշուա, կը խեղդուիմ... սիրոյ եփած մեղրը կը յորդի սրտէս, երակներէս, բերնէս, աչքերէս ու բոլոր կողմերէս... Կը մեռնի՛մ Նշուա, եթէ չճաշակես իմ մեղրս ու մեղրախորիսխս...

Նշուա հանգչեցուց իր գլուխը Մերեէմի ուսին վրայ: Մերեէմ իր աջ ձեռքով բռնեց անոր գագաթի մազերէն փունջ մը ու ձախ ձեռքով բռնեց անոր կզակը ու իր խենթեցնող շրթունքները դրաւ Նշուային շրթունքներուն վրայ, արբեցութեան թոյնը հոսեցնելու: Ու թոյնը կաթիլ կաթիլ ինկաւ Նշուայի կռնակը ու մարեց: Նշուա այդքան քաղցրութեան ներքեւ ուժաքամ կ'ըլլար, կը ցնցուէր, կը նահանջէր: Մերեէմ ամենագեղ գազանի նման էր։ Վարա՛ր...

Նշուա նայեցաւ Մերեէմի աչքերուն։ Տեսաւ չա՛ր, չա՛ր քաղցրութիւն մը եւ ուժգին նուաղումներ...

Մերեէմ ինքզինքէն ձերբազատուած էր: Կրքի կրակը այրած էր իր մէջ ամէն սանձ: Ան իր հոգին գտած էր.

— Ինծի ըսին թէ դուն Սէր ես, կը սիրես ու կ'ու-
ս որ սիրեն... դուն կը քարոզես «Սիրեցէք միմեանց»,
ն կ'աւետես սիրոյ թագաւորութիւն, դուն պռնիկ-

ները կը սրբացնես... Սո՛ւտ ես դուն, սո՛ւտ, դուն ինծի սիրով կը հարուածես, դուն կը վառես մարմինս, դուն մեղրի մէջ խեղդամահ կ'ընես զիս, դուն վարդերով ու շուշաններով շնչահեղձ կ'ընես զիս, դուն առատ կու-տաս, այնքան առատ. որ կարելի չըլլայ ճաշակել, դուն աղբիւրդ կը փակես ու մահը կը թողուս ինծի... Դուն Աստուծոյ որդի ես ու հրաշքներ կ'ընես... Ահա հրաշքդ որ աստուածավայել չէ... Օ՜, կ'այրի՜մ, կ'այրի՜մ... Այս հրդեհին մեղքը քու վիզդ պիտի ըլլայ... Ես դպիրնե-րէն ու փարիսեցիներէն այսպիսի չարիք չեմ տեսած... Անոնք խեղճ են չարութեան մէջ... դուն քաղցր ու հեզ ես, բայց չարութիւնդ ահաւոր է... ահաւո՜ր... Եկո՛ւր, եկո՛ւր, այս չարիքը բարեփոխէ... այս հրդեհը ջահ շի-նէ... այս գիշեր վարդապետութեանդ եկուր... Ես եմ քու վարդապետութիւնդ քանզի ե՛ս եմ Սէրը...

— Մերեէ՜մ...

—Օ՜, ո՜վ իմ գեղեցիկ Եշուաս, եղի՛ր առատաձեռն քու զգուանքներովդ... ի՜նչ գեղեցիկ ես դուն, ո՜վ իմ եղ այր փեսաս, ահա քու գեղեցկութիւնդ աւելի զօրեղ է քան քու ճշմարտութիւնդ...

— Մերեէ՜մ...

— Ներէ՛ ինծի, թագաւորս, իմ յանցանքս քու զօրութենէդ է, իմ հայհոյութիւնս քու զօրքիդ մեծու-թենէն է.. Օ՜, ի՜նչ տաքօրինակ ես դուն... բոլոր քեզ չսիրողներուն հետ ազնիւ ես ու մինակ ինծի հանդէպ անգգայ, քեզ ամէնէն աւելի սիրողին հանդէպ... Այս-...է՞ս էիր դուն Բուզայի կնոջ ու Ղազարէի քոյրերուն...

— Մերեէ՜մ, Մերեէ՜մ..

— Մի՛, մի՛ վրդովուիր, ա՛լ չեմ ըսեր, ոչ ոքի, ոչ սկ ինքզինքիս... սոսկալի է... սոսկալի... շատ սոսկա-լի... Եկո՛ւր, ո՜վ իմ գեղեցիկս, հիմա սիրոյ համը իր սատիճանը գտած է... Անոյշը փրփուրին հասաւ եւ

պտուղը արիւնի գոյնին... Բաղենք ու առաջանանք դրախտին մէջ...

— Մերսէմ, բաւական է...

— Այ՛ո, բաւական է... ինչքան յոգնած եմ... սիրոյ խոնջէնքը կ'ուզեմ հանգստանալու համար... Ու գուցէ դուն չես անուշցած դեռ ինծի համար... Ըսէ՛, կ'ուզե՞ս որ մերկանամ... Կ'ուզես տեսնել բոցերուս սպիտակութիւնը... Կ'ուզե՞ս որ պարեմ գորգերու վրայ... օձի պէս սողամ ծաղիկներու մէջ... գալարեմ մարմինս նայուածքիդ տակ... Ու երգեմ քեզի համար... Ու խմեմ քեզի համար... արբեցութեամբ խենթենամ բոլորովին... Մեղքին բոլոր շղարշները բանամ... Հոգիս մարմինիս վրայ քեզի ցոյց տամ... Ըսէ՛, խօսէ՛, մեղքցիր կամ անդադար ապտակէ՛ զիս...

— Մերսէմ, լսէ՛ զիս ու հանդարտէ՛...

— Օ՛, ո՛չ, օ՛, ո՛չ... հիմա գիշե՛ր է եւ քու իմաստուն քարոզներուդ պահը չէ... փաղը հեզ ու մանկահոգի աղջկան մը պէս ականջ կու տամ քու առակներուդ... «Ամէն բանի համար ժամանակ»... Աս ըսողն ալ իմաստուն էր, եւ դուն անոր արիւնէն էիր երէկ գիշեր ... Ի՞նչ կ'ուզես... Նարդո՞ս, Նարդո՞ս թափեմ ոտքերուդ վրայ... Դարձեալ հեռուներէ՞ն գամ... Երկի՞ն պոռնկանամ Մակտալայի մէջ... Մարդերը եւ աստուածները իրա՞ր անցնեմ... Ո՛չ: Ես աշխարհը տակնուվրայ ըրի եւ որսս գտայ... հիմա քեզի հետ կ'ըլլենք որսի, վարդապետութեանդ ուռկանին մէջ առնելու մարդերը... Ես կ'օգնեմ քեզի... Այս գիշեր ուռկանիս մէջ եկուր... ծովը բռնկած է... իրարու ուռկանի մէջ իյնանք ու աշխարհի հետ մեր կապերը փրցնենք... Ընկղմինք, ընկլուզինք ... իրար այնքան խառնենք մեր ուռկանները, որ դեւերն անգամ չկարենան քակել մեզ...

— Մերսէմ, դուն երէկ ոտքերուս վրայ Նարդոս

Թափեցիր, առջեւս բաժակ մը գոհար եւ շրթներուս վրայ դրիր քու մարմնոյդ պտուղը՝ համբոյր... Ու քու գեղեցիկ մարմինդ դրիր թեւերուս վրայ մեծագին գոհի մը նման... Ես քեզ օրհնեցի... Ես գոհացայ քեզմով ու պարտական եմ քեզի արքայութենէն... Բայց ինչքան դիւրաբորբոք ես դուն... Բոլոր կամուրջները կրակի կու տաս... բոլոր կապերը կը քանդցնես... դուն կրակի ալեկոծութիւն, դուն գեղեցկութեան փոթորիկ, դուն սատանայի հրաշք...։ Հանդարտէ՛, հանդարտէ՛...: Դուն վարդապետութեանս մէջ աղէտ ես... Դուն կրնաս կործանել զիս... Դուն քայլերուս առջեւ պարիսպի պէս ես, թռիչքիս առջեւ աշտարակ ես ու կամքիս առջեւ հեշտութեան բերդ ու բանտ ես... Ժողովուրդները փրկել քեզի հետ կամ շատ դիւրին է կամ անհնար... Դուն կրքի հեղեղ ես, մինչդեռ ես սիրոյ ակն եմ.., Ու ինչ որ պիտի տանք մարդերուն՝ պիտի չըլլայ անխառն... Հանդարտէ՛. այսօր Ջեթեննեաց օր է եւ ոչ օր Նարդոսի ... Օրերը իրենց համը եւ բոյրը ունին... քու բոլոր օրերդ միաբոյր են... Ու կը քաշես զիս քու բոյրի զգայնութեանդ... Թո՛ղ քու կամքդ ըլլայ... Ջիթենին Նարդոսի մէջ կը թաթխես... Այդպէս թող ըլլայ... Այդպէ՛ս, ո՛վ իմ խեղճ քոյրս, գեղեցիկ քոյրս, հարսս, Մերեէ՛մ, Մերեէ՛մ, Մերեէ՛մ...

Մերեէմ գետինը ծունկի եկած էր ու գլուխի մահիճին վրայ կ՚արտասուէր հեկեկալով: Եշուա իջաւ, գրկեց Մերեէմը ու ոտքի հանեց։ Համբուրեց զայն անոր այտերէն ու շրթունքներէն եւ իր բերանը անոր արցունքներուն համը առաւ: Մերեէմի արտասունքները խոշոր ակատներու նման էին, Աքատէս գետին խոշոր ակատներուն նման: Այդ ակատները մանրացոյց հայելիներու նման էին: Եշուա այդ ակատներու երակներուն եւ ամպերուն մէջ ինքզինքը պզտիկ տեսաւ:

Մերեէմ աւելի էր գեղեցկացած իր արտասուքներով: Իր հանդերձները ինկան գետին։ Ու իր մարմնոյն յունեղէն սիւնը բացաւ աչքերը գիշերային խաւարին: Իր արտասուքները դեռ կը հոսէին ու կ'իջնէին իր այտերէն, վիզէն վար, մինչեւ իր կաթի ու մեղրի գանձերուն՝ ստինքներուն միջեւ։ Հելլէնական արձանի իր կատարելութիւնը Եշուայի աչքերը գինովցուց: Մերեէմ դեռ կ'արտասուէր յամր ու լուռ քաղցրութիւնով: Իր ամբողջ մարմինով կ'ուզէր մտնել Եշուայի աչքերէն ներս: Անոր թուեցաւ, թէ դեռ աշխարհի վրայ ոչ մէկ զոյգ կամ ամոլ չէ կրցած վայելել սէրը — Քանզի մարդկային զգացումը անհուն է բայց մարմինները անյարմար կատարեալ վայելքի համար: Ան կ'ուզէր որ իր մարմնոյն բոլոր մասերը, Եշուայի մարմնոյն բոլոր մասերուն հպին, խառնուին եւ հեշտութիւնը ծծեն իր բոլոր կողմերը։ Ոչ մէկ մաս անմասն միայ իր մարմինէն: Իր երեւակայութիւնը դարձուց, շարժեց, փոխեց եւ յուսահատ բռնեց Եշուայի ձեռքերը.

— Եշուա՛, ի՛մ Եշուաս...

— Մերեէ՛մ...

Բռնեց Եշուայի ձերքերը եւ դրաւ իր ստինքներուն վրայ: Եւ առանց իր ձեռքերը հեռացնելու Եշուայի ձեռքերուն վրայէն, անոր շփել տուաւ իր ամբողջ կուրծքը: Ցետոյ պռռաց, հառաչեց, հեւաց...

Ու խորունկ, խորունկ քնացաւ...

*
* *

Ուշ գիշեր էր:

Գեղեցիկ ուրուականի նման կերպարանք մը կը շրջէր տան մը մէջ, սենեակէ սենեակ:

Ան մտաւ սենեակէ մը ներս, ուր կը քնանային չորս

հոգի: (Սիմոն-Պետրոսը, անոր եղբայր՝ Անդրէասը, Զեբեդեան Յակոբը, անոր եղբայր՝ Յովհաննէսը):

Գեղեցիկ ուրուականի նման կերպարանքը անմիջապէս զանազանեց զանոնք:

Պետրոս շարժումներ կ՛ընէր իր քունին մէջ: Անդրէաս երազ կը տեսնէր ու անհանգիստ էր: Զեբեդեան Յակոբը իր վրան բացած էր: Յովհաննէս կը հառաչէր:

Սպիտակ կերպարանքը մօտեցաւ անոնց: Զորսն ալ խոր քունի մէջ էին: Ծածկեց Զեբեդեանին ուսը եւ համբուրեց Յովհաննէսը: Այս վերջինը ցնցուեցաւ եւ ուժգին հառաչեց ու խօսեցաւ… խօսեցաւ բառ մը…

— Մեռնէ՛մ…

Սպիտակ կերպարանքը սոսկաց: Նահանջեց մի քայլ: Ականջին հասաւ սակայն ուրիշ բառ մը եւ յետոյ ուրիշ մը.

— Մեռնէ՛մ… գեղեցիկ, ցանկալի, թագուհի, թագուհիս… ուժե՛ղ, ուժե՛ղ, ուժեղ…

Սպիտակ կերպարանքը փախաւ վշտի ու ցաւի մէջ:

Ան մտաւ երկրորդ սենեակէ մը ներս: Այնտեղ կը քնանային չորս հոգի: (Ղէքէոս, Բարթողոմէոս, Փիլիպոս եւ Մատթէոս):

Ղէքէոս կը զառանցէր: Բարթողոմէոս կից կու տար Փիլիպոսի եւ Փիլիպոս սաստիկ կը խռկար: Մատթէոս պառկած էր կռնակի վրայ, բաց բերանով: Խուլ ու դըժոխային բան մը կար այս սենեակին մէջ: Զորս քնացողներն ալ անհանգիստ էին: Ցանկարծ չորսն ալ խօսիլ սկսան եւ աճաւոր բաներ ըսին…

— Ինծի ալ եկուր…

— Համբո՛յր…

— Քե՛ր մարմինդ…

— Մեծ քաղցրութիւն…

Փախաւ սպիտակ կերպարանքը: Երրորդ սենեա-

կէն ներս վարանեցաւ մտնել: ականջ դրաւ, սպասեց: Մտաւ Վերջապէս: Երեք հոգի կը քնանային: (Թովմասը, Ալփեանը եւ Կանանացի Սիմոնը):

Ո՛չ, ձայն չկար: Երեքն ալ խիստ խոնջ մարդերու պէս խորունկ կը քնանային: Խաղաղութիւն էր: Բայց նման էր փոթորիկի յաջորդող խաղաղութեան: Այս սենեակէն ալ անցած էր մրրիկը:

Սակայն ո՞ւր էր Եուտան...

Կերպարանքը կը վերադառնար, երբ միջանցքին խորը, իր սենեակը հասաւ, յանկարծ իր ոտքերը զարնուեցան մարդկային մարմինի մը: Ետ քաշուեցաւ...

Եուտան էր...

Ծառն նման կը քնանար, իր տիրոջ սենեակին դրան առաջ: Ծառն նման... Ճնութիւնը կատարեալ էր...

Եշուայի աչքին առջեւ պատկերացաւ ձիթենի մը՝ Ձիթենիին վրայ նստած էր Մերեէմ: Տառաքունին շուրջը իր աշակերտները՝ Մեղքի խմբանկար:

Եշուա քնաւ չքնացաւ այդ գիշեր...

*
* *

Առաւօտուն Մերեէմ ճամբայ ելած էր Սալպատի հետ դէպի Երուսաղէմ, մաքսաւորներու պետին բնակարանը: Ասիկա Եշուայի փափաքն էր: Եշուա իր աշակերտներուն հետ ճամբայ ելաւ դէպի Ձիթենեաց լեռը:

Եշուա առջեւէն կը քալէր: Աշակերտները կը հետեւէին իրեն խօսակցելով:

Եշուա լուռ էր ու խռովուած՝

Երբեմն ետեւ կը նայէր ու դարձեալ կը շարունակէր ճամբան, աչքերը երկինքին՝ Երբեմն իրեն կը թուէր, կորսնցուցած է իր աշակերտները. սակայն, տես-

նելով անոնց յարգանքն ու հեզութիւնը իր հոգիին ա-ւերակները կը նորոգուէին: Կը դատէր ու կը դատա-պարտէր ինքզինքը։ Յանուն ճշմարիտ գեղեցկութեան պէտք էր որ ինք չհպէր գեղեցիկին։ Կը մտածէր ալ թէ մայր մը ունեցողը, կին մըն ալ կ'ունենայ։ Ինք Որդի էր բայց եղած էր որդի Մարդոյ: Կը խուսափէր գայ-թակղութենէ: Ուժեղ խօսքեր ընելու պահանջ կը զգար։ Կ'ուզէր այդ օր խօսիլ իր աշակերտներուն, շատ խօ-սիլ, միայն իր աշակերտներուն, այն աշակերտներուն, որոնք գիշերը անհանգիստ քուն մը ունէին, որոնք երա-զանքով Մերճէմի հետ պառկած էին...:

Հասան վերջապէս Ջիթենեաց լեռը։ Եշուա նստաւ ծառի մը շուքին, բոլորուած իր աշակերտներով: Երու-սալէմը, առասպելական սկուտեղի նման, իրենց աչքե-րուն առջեւն էր: Ու նաեւ Տաճարը որ կը պսպղար, բար-ձունքին վրայ, արեւուն տակ:

Պահ մը բոլորովին աչքերը յարեցան տաճարին։

Յովհաննէս խօսեցաւ ու ըսաւ.

— Ի՜նչ գեղեցիկ է տաճարը...

Մատթէոս ըսաւ.

— Ո՜վ գիտէ քանի քանի հազարներով արծաթ ու դենար ծախսուած է անոր շինութեան համար։

Եուտա ըսաւ.

— Աշխարհի մեծագոյն գանձն է ան, որուն մէջ հազար գանձեր կան...

Պետրոս ըսաւ Եուտայի.

— Օր մը անոր գանձապահը կը դառնաս... Դուն գանձը կը պահես ու գանձն ալ քեզի կը պահէ...

Ղէքէոս ըսաւ:

— Ի՜նչ շէնք, ի՜նչ շէնք...

— Հապա քարե՞րը...

— Այո՛, քարերը...

— Բարերը...

Եշուա խօսեցաւ ու ըսաւ անոնց.

— Կը տեսնէ՞ք այդ բոլորը... Ճշմարիտ կ՛ըսեմ ձեզի որ քար քարի վրայ պիտի չմնայ...

Պետրոս ըսաւ.

— Ըսէ՛ մեզի, վարդապետ, ե՞րբ պիտի ըլլայ այդ բանը...

Յովհաննէս ըսաւ.

— Քու գալստեանդ եւ աշխարհի կատարածի վերջին նշանը ի՞նչ պիտի ըլլայ․

Պատասխանեց Եշուա եւ ըսաւ անոնց.

— Զգո՛յշ... զգո՛յշ՝ չըլլայ որ մէկը խաբէ ձեզի․ Վասն զի պիտի գան շատեր իմ անունովս ու ըսեն թէ. «Ես եմ Եշուան». ու շատեր պիտի մոլորեցնեն: Եւ պիտի լսէք պատերազմներ ու պատերազմներու լուրեր․ Զգո՛յշ... զգո՛յշ՝ որ չխռովիք, քանզի այդ բաները պէտք է որ ըլլան, բայց դեռ չէ վերջը: Քանզի ազգ ազգի վրայ պիտի ելլէ, ու թագաւորութիւն թագաւորութեան վրայ, եւ տեղ տեղ սովեր, մահտարաժամներ ու երկրաշարժներ պիտի ըլլան: Բայց այս բոլորը սկիզբն են ցաւոց․ Այն ժամանակ պիտի մատնեն ձեզ նեղութեան ու ձեզ պիտի սպաննեն եւ ատելի պիտի ըլլաք, իմ անունիս համար, բոլոր ազգերուն առջեւ․ Եւ այն ժամանակ պիտի գայթակղին շատերը ու պիտի մատնեն մէկզմէկ ու պիտի ատեն մէկզմէկ․ Եւ պիտի ելլեն բազմաթիւ սուտ մարգարէներ ու բազմութիւններ պիտի մոլորեցնեն․ Եւ անօրէնութիւնը շատնալուն համար՝ պիտի պաղի շատերուն սէրը: Բայց ո՛վ որ մինչեւ վերջը համբերէ, այո՛, ո՛վ որ համբերէ, անիկա պիտի ապրի: Եւ արքայութեան այս աւետարանը պիտի քարոզուի բո'անդակ աշխարհի մէջ, ըլլալու համար վկայութիւն լոր ազգերուն:

Եւ այն ժամանակ եթէ որ մէկը ձեզի ըսէ թէ. «Ահա այստեղ է Եշուան, կամ այնտեղ է», մի՛, մի՛ հաւատաք: Ուստի եթէ ձեզի ըսեն թէ «Ահա անապատին մէջն է, մի՛ ելլէք, կամ թէ «Ահա ներքին սենեակներուն մէջն է», մի՛ հաւատաք:

Թզենիէն առակ մը սորվեցէք: Երբ կը կակուղնան անոր ոստերը եւ կը ցցուին անոր տերեւները, գիտցէք թէ մօտ է ամառը: Նոյնպէս ալ դուք երբ տեսնէք այս բոլոր բաները, գիտցէք որ մօտ է դռներուն քովը: Ճշմարիտ կ՚ըսեմ ձեզի որ այս ազգը պիտի չանցնի մինչեւ որ այս ամէն բաները ըլլան:

Իսկ այն օրուան ու այն ժամուն համար ո՛չ ոք չէր գիտեր, ո՛չ իսկ երկնքի հրեշտակները, հապա միմիայն Հայրս:

Երկինք ու երկիր պիտի անցնին բայց պիտի չանցնին իմ խօսքերս:

Պատմեմ առակ մը ձեզի: Այն օրուան ժամանակները երկնքի թագաւորութիւնը պիտի նմանի տասը կոյսերու, որոնք առնելով իրենց լապտերները՝ ելան փեսան դիմաւորելու: Անոնցմէ հինգը իմաստուն, եւ հինգը յիմար: Յիմարները առին իրենց լապտերները բայց իւղ չառին հետերնին: Իմաստունները սակայն իրենց լապտերներուն հետ առին նաեւ աման մը իւղ: Ու երբ ուշացաւ փեսան՝ ամէնն ալ թմրեցան ու քնացան: Եւ կէս գիշերին ձայն մը ելաւ: Փեսա՛ն է որ կու գայ, դիմաւորելու ելէք զանիկա: Այն ժամանակ բոլոր կոյսերը ելան ու շտկեցին իրենց լապտերները: Եւ ըսին յիմարները իմաստուններուն. «Տուէ՛ք մեզի ձեր իւղէն, քանզի մարելու վրայ են մեր լապտերները»: Պատասխան տուին իմաստունները եւ ըսին. «Եթէ ձեզի տանք, ոչ ձեզի կը բաւէ եւ ոչ մեզի. ուստի վաճառողներուն գացէք ու գնեցէք ձեզի համար»: Ու

անոնք գացին գնելու: Երբ անոնք գացին գնելու՝ Ցանկարծ եկաւ փեսան, ու պատրաստ եղողները անոր հետ մտան հարսանիք, եւ դուռը գոցուեցաւ: Եկան միւս կոյսերը եւ ըսին. «Տէ՛ր, Տէ՛ր, բաց դուռը մեզի»: Փեսան պատասխան տուաւ ու ըսաւ. «Ճշմարիտ կ՚ըսեմ ձեզի եւ ես չեմ ճանչնար ձեզի»: Ուրեմն՝ արթո՛ւն, արթո՛ւն, կեցէք քանզի ո՛չ օրը գիտէք, եւ ո՛չ ժամը:

Ու Եշուա ոտքի ելաւ: Ջիթենեաց լեռնէն սկսան իջնել: Բաւական քալելէ վերջ Եշուա կանգնեցաւ ու ըսաւ.

— Գիտէ՞ք որ վաղը միւս օր Զատիկ է:

Եւ աշակերտներէն ոմանք ըսին.

— Ո՞ւր կ՚ուզես որ քեզի պատրաստենք, զատիկը ուտելու համար:

— Գացէք Երուսաղէմ, Սալպատի տունը եւ ըսէ՛ք անոր «Վարդապետը կ՚ըսէ որ աշակերտներուս հետ միասին՝ քու քովդ պիտի ընեմ Զատիկը»:

Քանի մը հոգի ճամբայ ելան դէպի Սալպատի տունը:

Միւսներն ալ գացին գնումներ ընելու։

Եշուա մինակ մնաց: Նստաւ ծառի մը շուքին ներքեւ ու գլուխը կախեց:

* * *

Աշակերտները երբ քաղաք մտան, տեսան ամբոխ մը, որ անձկին ժխոր կը հանէր: Մօտեցան: Դպիրներն ու փարիսեցիները հրէուհի մը բռնած էին, մեղքը գործած պահուն: Ու կը թքնէին, կը հայհոյէին, կը քաշկռտէին: Երբ որ հասան Եշուայի աշակերտները

·ին՝

— Ո՞ւր է Ռապպին...

Դպիրները թակարդի մէջ ձգել կ'ուզէին Եշուան: Ու երբ իմացան Վարդապետին Ձիթենեաց լերան ստորոտը, Աղքատներու Քարին մօտերը ըլլալը, քաշկռտեցին կինը իրենց հետ, Եշուայի քով երթալու համար:

Երբ որ հասան Եշուային՝ շնութեան մէջ բռնուած կինը հրեցին ու կայնեցուցին Վարդապետին առաջ: Իրենք բոլորուեցան ու ըսին.

— Վարդապե՛տ, այս կինը շնութեան մէջ՝ մեղքը գործած պահուն բռնուեցաւ: Եւ օրէնքին մէջ Մովսէս պատուիրեց մեզի այսպիսիները քարկոծել: Դուն ի՞նչ կ'ըսես...

Եշուա ծռեց գլուխը: Հանճարեղ էր թակարդը: Եշուա լռեց: Հարկ էր կամ Մովսէսի օրէնքը քննադատել կամ զոհել իր վարդապետութեան սկզբունքը: Եշուա կը քրտնէր: Ժողովուրդը անհամբեր էր: Եշուա հանճարեղ հնարամտութեան մը ոսոորդութիւնը կ'ընէր: Մատովը կը գրէր գետնին վրայ:

Ժողովուրդը կրկին խօսեցաւ.

— Վարդապե՛տ, ըսէ՛ մեզի. իբրեւ ճշմարիտ Մովսիսականներ հարկ է որ հնազանդինք օրէնքին եւ այս կինը քարկոծենք, այնպէս չէ՞...

Եշուա միշտ մատովը կը գրէր գետնին վրայ: Ու գծեց ալ: Ձուկ մը: Ու յետոյ մատը ոյժով մը հողին մէջ խոթեց Պեղեց: հողը: Լո՛յս մը որ ժայթքեց... Ցընցում մը: Հանդարտեցաւ: Եշուա յամրաբար վեր առաւ գլուխը, նայեցաւ ու ըսաւ.

— Ձեր մէջ անմեղ եղողը՝ թող առաջին քարը նետէ այս կնոջ վրայ...

Ու կրկին ծռեց գլուխը եւ սկսաւ գրել, գետնին վրայ:

Ու անոնք բռնուած իրենց խղճմտանքին թակար-

դին մէջ, մէկիկ մէկիկ հեռացան: Ու մինակ մնաց Եշուա: Ու կինը իր առջեւ կանգնած էր: Կանգնած էր ան մազերը արձակուած, կուրծքը բաց, հագուստները պատառատուն եւ ոտքերը մերկ:

Եշուա վեր առաւ իր հանճարեղ եւ զմայլելի գլուխը եւ իր բարի աչքերը բացաւ: Ու կնոջմէ զատ մէկը չտեսնելով՝ ըսաւ անոր.

— Կի՛ն, ո՞ւր են անոնք, որ քեզ կը դատապարտէին: Բնաւ մէկը քեզ չդատապարտե՞ց:

Եւ կինը ըսաւ.

— Ոչ ոք, Տէր իմ:

Ու Եշուա ըսաւ անոր.

— Ես ալ չեմ դատապարտեր. գնա ու ասկից վերջը մեղք մի՛ գործեր:

Կինը չհեռացաւ: Ան յուզումով կը նայէր Եշուային: Կարծես իր եղբայրը գտած ըլլար: Եշուա դարձեալ կախած էր գլուխը: Կինը հեռացաւ: Քանի մը անգամ ան ետեւ դարձաւ, նայեցաւ Եշուային ու լացաւ:

Եշուայի կը թուէր թէ Մերեէմն էր որ բերուած էր իր առջեւ:

* * *

Գիշեր էր:

Յուդա դուրս կ'ելլէր քահանայապետին Կայիափայի մօտէն: Գաւիթին մէջ հանդիպեցաւ սադուկեցիի մը, որ փողոց չէր բանար իր առջեւ: Յուդա առաջ շարժեցաւ, ձախ շարժեցաւ, բայց անօգուտ՝ որովհետեւ սադուկեցին միշտ խափանեց անոր ճամբան:

Յուդա ըսաւ.

— Գինով կ'երեւիս, բարեկամ...

— Ո՛չ կարծածիդ չափ: Կ'ուզեմ սակայն գինովնալ գիշեր: Կ'ընկերանա՞ս ինծի:

— Բայց ես քեզ չեմ ճանչնար...

— Ես քեզ կը ճանչնամ ու շուտով կը ծանօթացնեմ ինքզինքս... Դուն Եուտան ես, այնպէս չէ՞, Կարինովթ քաղաքէն, Եշուայի աշակերտներէն, կարեւոր աշակերտներէն...

— Ետո՞յ...

— Ետոյ որ ես ալ սաղուկեցի եմ, ժողովին անդամներէն ու դաւանակիցներուս հետ միեւնոյն համակրական զգացումները ունիմ քեզի հանդէպ... Եղենք ու խօսինք...

— Սալպատտը ծեր մէջէն է, այնպէս չէ՞...

— Օ՛, կը ճանչնա՞ս Սալպատտը... Անիկա քեզի միայն հանած է Եշուայի աշակերտներուն մէջէն, եւ քեզ միայն կ'ընդունի իբրեւ ճշմարիտ հրէայ...

— Իրաւունք ունի: Ես ճշմարիտ հրէայ եմ։

— Եւ քեզ համար ղրկած է քսակ մը, որուն մէջ պիտի գտնես երեսուն սիկղ անպակաս արծաթ։ Մենք թէեւ պաշտօնի վրայ չենք եւ սակայն ահա կը վճարենք քեզ նոյնքան որքան որ փարիսեցիները...: Վաղը միւս օր կ'ընդունիս նաեւ նոյնքան արծաթ՝ եսսինեաններէն, նոյնքան Հերովդիանոսեաններէն, նոյնքան կառավարիչ-կուսակալէն, եւ երեք անգամ նոյնքան զանազան մեծատուններէ... Ընդամէնը եօթն անգամ երեսուն սիկղ արծաթ... Եթէ քիչ մը արծաթ ալ դուն ունիս խնայած՝ ահա շինուած է կեանքդ... Եկո՛ւր, ուրեմն խմենք այս գիշեր... Բայց նախ ստացիր սա քսակը...

Եուտա առաջին անգամ ըլլալով հրաշք կը տեսնէր:

Եուտա իր ծոցին մէջ ունէր Մերեէմի գոհարները եւ աւելի քան հարիւր երեսուն արծաթ:

Երջանիկ էր եւ ունէր խմելու պահանջ: Յուսափեցաւ սակայն հրաւէրը ընդունելէ ու ըսաւ.

— Ես գինի չեմ գործածեր:

— Բայց կը խմէիր Վարդապետիդ հետ...

— Վերջերս դադրած եմ խմելէ...

— Հիմա դրամ կը խմես, կ'երեւի...

— Օ՛, ո՛չ, ես աղքատներուն կը բաժնեմ...

— Այդ մէկը լաւ է... պէտք է ամէն բան աղքատներուն բաժնել... Բու Վարդապետդ ալ կը բաժնես հոգիով աղքատներուն...

— Ի՞նչ ըսել կ'ուզես..

— Օ՛, ոչինչ, սիրելի Նուտա, այդ Ռապպին հարկ է որ բաժնուի իր վարդապետութենէն, ապա թէ ոչ բաժնելու է զինքը... Դուն լաւ կ'ընես... Դուն գնահատուած ես մեր մէջ... Դուն արծաթ ունենալու արժանի հրէայ ես... Օ՛, եթէ մեր մէջ ըլլաս, դիրքի ու պատիւի կը հասնիս... Շատ համեստ մարդ ես... Գացեր ես բոպիկ Վարդապետի մը փտանգաւոր վարդապետութեան կը հետեւիս... հիմա սակայն փրկուած ես... Եհովան թող քեզ պահէ... Եկո՛ւր, խմենք քիչ մը...

— Ո՞ւր...

— Ո՞ւր... Ո՛ւր որ կ'ուզես...

— Բալէ՛ ինծի հետ, ըսաւ Նուտա:

Անոնք բաւական երկար քալեցին: Երբ Պանրագործաց ծորին գոհինները հասան՝ Նուտա կանգ առաւ փոքրիկ լուսամուտի մը առաջ ու պոռաց.

— Ցեփթայէ, Ցեփթայէ...

Հողին տակէն ձայն մը ելաւ.

— Ո՞վ է ան...

— Ե՛ս եմ, Նուտան...

— Ո՞ր Նուտան ես դուն...

— Կարիովթի Նուտան...

— Ա՛... դուն ես, անիծուած, բարի եկար...

— Բա՛ց...

— Համբերէ՛, համբերէ՛...

Եուտա ըսաւ սաղուկեցիին.

— Խենթ է, մեղաւոր է ու կոպիտ, բայց քաշուած ըմպելատուն ունի, լաւ գինի եւ հաճոյքներ...

— Մեզի պէտք եղածն ալ ատ է...

Փոքր դուռ մը բացուեցաւ ու երեւցաւ ծերունի մը, ձեռքը իւղի լապտերով։

Ա՛ ընկե՞ր ալ ունիս..։ Նե՛րս մտէք... լաւ գիշեր եկաք... Նոր աղջիկներ ալ ունիմ... գեղեցիկ են... Ասորիքէն են եկած...

Սանդուխէ մը իջան:

Սեղանի մը երկու քովերը պառկեցան Եուտան եւ սաղուկեցին: Ցեփթայէն աղջիկներէն մին անոնց հարցուց.

— Ո՞րքան պիտի խմէք...

— Մեր կոկորդին վերէն մինչեւ մեր ստամոքսին վարին չափ, ըսաւ սաղուկեցին...

— Փարչ մը բեր, — ըսաւ Եուտա...

— Առ փարչին արժէքը, — ըսաւ սաղուկեցին...

— Բայց ո՞ր գինիէն...

— Ենգադդի...

Սաղուկեցին առաւ փարչը ու լեցուց Եուտային համար: Եուտա մէկ ումպով ըմպեց մինչեւ յատակը ու ըսաւ.

— Խօսէ՛; հիմակ... Անպատճառ բան մը ունիս ըսելիք...

— Այո՛, առաջարկ մը... լաւ առաջարկ մը... Խմե՛նք սակայն մէյմէկ հատ եւս... Է՛, Տալիթա, Եային բեր, Եային...

— Շէֆար ըլլայ, — ապսպրեց Եուտա:

Աղջիկը մօտեցաւ ու հարցուց

— Ո՞ր Ճէֆարէն:

— Քեւլբոնի…

Ցեփիթայէ վրայ հասաւ.

— Ունեցածս եսքոլի աննման չէֆար է… Մէկ բաժակ խմեցէք համտեսելու համար…

— Լա՛ւ ըսաւ Եուտա:

Բաժակ մը եսքոլի զօրաւոր ու համեմուած գինիէն բերաւ աղջիկը․

— Գինին երիկամունքը կ՛ուրախացնէ, — ըսաւ սաղուկեցին:

Եուտա հաւանութիւն չյայտնեց:

— Արծաթը աւելի կ՛ուրախացնէ երիկամունքը, այնպէս չէ՞, ըսաւ սաղուկեցին:

Եուտա փափաքեցաւ մերժել բայց չկրցաւ: Սաղուկեցին շարունակեց խօսիլ.

— Ազնիւ Եուտա, արծաթը կ՛ուրախացնէ երիկամունքը քեզ նման մարդու մը… քանզի դուն նոր կը սկսիս շահիլ… Ինծ համար միեւնոյնը չէ.. Ես ալ ժամանակին շատ ուրախացայ, երբ նոր սկսայ շահիլ.. Երբ հարիւր արծաթի տէր եղայ, երիկամունքիս մէջ միշտ ժպիտ մը կար,… երբ հինգ հարիւր արծաթի տէր եղայ, կարծես պիտի պայթէր երիկամունքս ծիծաղէն… Ցետոյ ունեցայ հազարներ… Երիկամունքը յոգնեցաւ զուարթանալէ, անզգայացաւ ու հիմակ տխուր է ան… Հարկ է խմել ուրախանալու համար… Կը տեսնես, որ գինին աւելի յաւիտենական ազդեցութիւն ունի քան արծաթը:

— Երիկամունքը բազմապահանջ է, ըսաւ Եուտա, իմ ամբողջ ունեցածս բաւական չէ մէկ գիշեր ուրախանալու իմ երիկամունքս…

— Կ՛ուզէի գիտնալ թէ ի՛նչ բանով կ՛ուզէիր ուրախացնել երիկամունքը...

— Բայց նախ առաջարկ մը ունէիր...

— Այո՛, սիրելի Եուտա. առաջարկ մը... Մեր ժողովին որոշումն է... Քառասունը հինգ արծաթ կըստանաս երեք շաբաթը մէկ անգամ։

— Ի՞նչ պիտի ընեմ...

— Պիտի թափառիս... Գիտես թափառիլ չէ՞... պիտի քարոզես... գիտես համոզել չէ՞... Անծ պիտի շահեցնես մեզի ու դրամ պիտի շահեցնես քեզի... Սադովկոսի պիտի նուիրուիս... Ո՛չ վտանգ կայ, ո՛չ յոգնութիւն... Ամէն տեղ պիտի պատուասիրուիս... Այս է մեր ժողովին փափաքը...

— Ինչո՞ւ ինծի այդ առաջարկը...

— Մեր հարուստները զբաղած են, մեր աղքատները անկարող են... Փորձառու մարդու, խելացի մարդու պէտք կայ... քու անունդ առաջարկեց Սալպաատը...

— Այդ մարդը քիթ ունի եղեր...

— Օ՛, Սալպաատը քաջ քիթ ունի, բայց, գգո՛յշ, ունի նաեւ ակռայ... Ջեղես Սադովկոսի վարդապետութեան խառնես Եշուայէն մնացած ջուր...

— Բայց Սալպաատ բարեկամացած էր Եշուայի հետ...

— Մօտեցի՛ր...: Կեղծիք էր...

— Կ՛ըմբռնեմ...

— Համաձա՞յն ենք...

— Ջերինն եմ...

— Եսքոլի շիֆար բեր, — պոռաց սադուկեցին:

Եուտայի ծաղկաւէտ դէմքին իւրաքանչիւր փոսը լեցուած էր ժպիտներով: Խմեցին։ Սադուկեցին ըսաւ.

— Այս խնդիրը լրացած է: Այս գիշեր քեզի հետ կը զբօսնունք այս յարկին տակ...

— Դուք սաղուկեցիները, շատ առատաձեռն էք,— ըսաւ Եուտա, գիշերուան ամբողջ ծախսը սաղուկեցիին վրայ դնելով:

— Դուք մի՛ ըսեր այլեւս, ըսէ մենք: Այո՛, իմ վրայ է ծախսը...

Ու անոնք դարձեալ խմեցին: Եուտա հառաչեց:

Դուն ցաւ մը ունիս, սիրելի Եուտա, ցաւ մը ունիս դուն...

— Այո՛ ունիմ, ցաւ մը ունիմ...

— Գիտի ըսես այդ ցաւը ինծի...

— Կը խոստանամ օր մը ըսել...

— Ո՛չ, այս գիշեր... Ու թերեւս վաղը դարմանը գտած կ՚ըլլամ...

— Իմ ցաւիս բժշկութիւնը կը հաւատամ որ Սաղուկեցիէ մը գայ... օրինակ Սալպաատը կրնայ թերեւս...

— Ըսէ՛, ուրեմն...

— Ո՛, ո՛չ այս գիշեր...

— Ըսէ՛, սիրելի Եուտա...

— Ո՛չ...

— Թողէ մէկ քառով... Մանրամասնութիւն չեմ ուզեր...

Եուտա հրէշային դէմք առաւ: Ծռեցաւ դէպի սաղուկեցին ու ցած եւ զօրաւոր ձայնով մը ըսաւ.

— Կը սիրե՛մ...

Ու անմիջապէս փոխանակ բաժակին՝ փարչը առաւ ու պարպեց եւ յետոյ պոռաց.

— Եայիճ, եայիճ, շատ աղջիկ, խօզի ծնունդ, եայիճ բեր, չէֆար բեր, շրթունքներուդ չէֆարէն...

Եուտա գինովցած էր:

Աղջիկը փարչ մը գինի եւս բերաւ.

Սաղուկեցին լեցուց բաժակները ու ըսաւ Եուտին.

— Ազնիւ Նուտա, կ'երդնում Սադովկոսի վրայ որ քեզ պիտի փրկեմ այդ տառապանքէն...

Նուտա խենթեցաւ.

— Իրա՞ւ...

— Հարստութեանս կէսը կը ծախեմ բարեկամիս կամքը ընելու համար...

— Ո՞վ որ ալ ըլլայ սիրածս...

— Եթէ նոյնիսկ իշխանի աղջիկ ըլլայ...

— Սադուկեցիի խօ՞սք...

— Վճռուած է...

— Իրա՞ւ... իրա՞ւ... Ո՜, ի՛նչ ազնիւ ես... բայց անունդ տուր ինծի...

— Անունս՝ Մերարի...

— Բարի ու քաջ ես դուն, քաջ ու բարի...

Ու Նուտա համբուրեց զայն, սեղանին վրայ երկարելով...

— Այս համբոյրը եւ վաղը գիշերուան վարդապետին տալիք համբոյրդ քեզ պիտի առաջնորդեն երրորդ համբոյրի մը, որ կարծեմ քաղցրագոյնն է...

— Ո՜, օ՜, բացագանչեց Նուտա, երջանկութենէ տուայտելով:

— Աղջիկներդ բեր, ըսաւ սադուկեցին Ցեփթայէին:

— Ո՛չ այստեղ, ներսը, ներսը, ըսաւ Ցեփթայէ:

Նուտա զգաց որ իր երիկամունքը սկսած է ուրախանալ ու խայտալ։ Երկուքն ալ ներս անցան: Նուտա ցնցուեցաւ: Երկու հոգի եւս ցնցուեցան ներսը: Նուտա ըսաւ.

— Դուք ի՞նչ գործ ունիք, այստեղ...

Ու անոնք պատասխան տուին եւ ըսին.

— Հապա, դուն ի՞նչ գործ ունիս...

Ու այդ երկու մարդերը դուրս ելան:

Դուրս ելողներէն մէկը անզուսպ մէկը կ՚երեւէր ու իր ընկերոջը ըսաւ բարձրաձայն.

— Նուտան այստեղ եկած է, որպէս զի արձաթ բաժնէ աղքատներուն...

Անոր ընկերը ըսաւ, նոյնպէս բարձրաձայն.

— Ան արծաթը ինքզինքին կը բաժնէ, որովհետեւ ամէն կերպով ամէնէն աղքատը ինքն է...

Նուտա բռնկեցաւ.

— Հապա դուք ի՞նչ բաժնել եկած էք... Սէ՞ր կը բաշխէք...

— Ստորի՛ն, ստորի՛ն, պոռացին երկու մարդերը ու յարձակեցան:

— Սաղուկեցին մէջ նետուեցաւ ու երկու մարդերը՝ իր թեւերով գրկելով հեռացուց եւ խօսք մը ըսաւ անոնց ականջին: Երկու մարդերը հեռացան անշշուկ:

Սաղուկեցին մօտեցաւ հրէային: Ցեփթայէլը վրայ հասած էր: Նուտա կը հեւար: Սաղուկեցին ըսաւ Ցեփթայէլին.

— Ըսէ՛, վարպետ, այս մարդիկը, որ մեկնեցան, կը ճանչնա՞ս...

— Կը ճանչնամ որքան որ դուք կը ճանչնաք... Մխալ ըսի... թերեւս դուք աւելի կը ճանչնաք... Ես առաջին անգամն է կը տեսնեմ զիրենք...

— Լաւ, ուրեմն գնա...

— Աղջիկները կամ վերակացուն տեսա՞ք...

— Ո՛չ, դեռ ո՛չ... գնա ու մեզի գինի ղրկէ... Ցետոյ կը կանչեմ քեզ...

Ցեփթայէլ հեռացաւ:

Սաղուկեցի՝ Մերարի մօտեցաւ Նուտայի ու ըսաւ.

— Կը տեսնե՞ս սիրոյ թագաւորին զինուորները...

— Ես բան չունիմ ըսելիք... մարդը միշտ մարդ թո՛ղ զիս չմեղադրեն..., մարդը միշտ մարդ է...

թազաւորն ալ մարդ է, զինուորն ալ մարդ է... մարդը մարդ է... մարդը անասուն է...

— Այդպէս է... մարդը մարդկութենէ վեր չկրնար ելլել, բայց դիւրաւ կրնայ իջնել մարդկութենէ վար... Այդպէս է...

— Կիրքը թագաւոր է մարդուն մէջ... Կիրքը օձ է... Ան ծուարած կը քնանայ մեր տոպրակին մէջ... Երբ արթննայ սոսկալի է... սոսկալի է... սոսկալի...

— Գիտե՞ս մեկնողներուն անունները...

— Մէկուն անունը յիմար, միւսը անխելք... Ի՞նչ հարկ անունի... Բոլորն ալ նոյնն են...

— Ռապպին ի՞նչպէս է...

— Բարձր մարդ է ան... ճշմարտութիւնը...

— Մարդկութենէ բա՞րձր...

Նուտա կանգ առաւ:

— Նուտա, խօսէ՛...

— Եօթը օր առաջ եթէ այդ հարցումը ընէիր կըրնայի ըսել գրեթէ մարդկութենէ բարձր է...

— Իսկ հիմա՞կ...

— Մարդ մըն ալ ան է... բայց դարձեալ հարկ է ըսել, թէ բարձր մարդ է...

— Ծա՞ռ խելացի...

— Հանճարեղ մարդ է...

— Ու միամիտ, չէ՞...

— Այո՛, ու միամիտ...

— Ցեփթայէ, Ցեփթայէ, մոռցար գինին, պոռաց Մերարին:

— Քիչ վերջ աղջիկը գինի բերաւ: Խմեցին: Նուտայի աչքերը յիմարացած էին: Մերարի ըսաւ.

— Վաղը գիշեր քեզի հետ պիտի ըլլամ, Նուտա...

— Լաւ կ՚ըլլայ...

— Ինչո՞ւ գիշեր որոշեցիք...

— Երպէսզի անաղմուկ կատարուի ամէն բան...

— Ո՞ւր պիտի ըլլայ...

— Վաղը երեկոյ Սալպաատի տան վերնատունին մէջ Զատիկը պիտի ուտենք... Ճաշէն վերջ կրնամ գիտնալ...

— Իսկ գիշերը գործը աւարտելէն վերջ կրկին միասին ըլլանք...

— Լաւ կ'ըլլայ...

— Ըսէ՛ շատ լաւ կ'ըլլայ...

— Շատ լաւ...

— Եուտա, ըսէ ինծի նաեւ թէ ո՞վ կը սիրես...

— Օ՛, Մերարի...

— Ըսէ՛ Եուտա...

— Մերարի, բարեկամս...

— Շատ համակրեցայ քեզի, սիրելի Եուտա... քեզ առի մեռած մէկ բարեկամիս տեղը... ան իմ սիրելիս ու մտերիմս էր... Դուն անոր նման ես ներքինով... Առաւելութիւն մըն ալ ունիս... հրէայ ես... Մինչ իմ բարեկամս բարբարոս էր... Ան ալ քեզի նման սիրոյ եւ արիւնի մարդ էր...

— Մարդ հրէայ ըլլայ կամ բարբարոս՝ կրքի թագաւորութեան գերին է... Մարդը մարդ է... Մարդը թռնուած է կրքի անոյշ կրակներէն... Օ՛, Մերարի, Մերարի... Կը սիրե՛մ...

— Ո՞վ, ո՞վ...

— Ո՞վ կարելի է սիրել... Երուսաղէմի աղջիկնե՞րը, թէ՞ Ցեփթայէլի պոռնիկները... Մերբէ՛մը կը սիրեմ...

— Մերբէ՛մը...

— Մերբէ՛մը... Գինի բեր, գինի, գինի, գինի...

— Վաղը գիշեր ուշ ժամանակ կ'ունենաս զայն...

-կ այս գիշեր... Եուտա, այս գիշեր Ցեփթայէլի պոռ-
-ներէն մէկով գոհացիր... Առ Պոռնիկ մը ու Մերբէմը

երեւակայէ... Երեւակայութիւնդ վաղը գիշեր իրականութիւն է... անպայման... Է՛, Ցեփթայէ՛, Ցեփթայէ՛...

Եռտա ալ սկսաւ պոռալ.

— Ցեփեթայէ՛, Ցեփեթայէ՛, թագաւոր Իսրայէլի...

* * *

Սալպատի տան մէջ էր Մերեմ:

Գիշերը Եշուան այնտեղ էր:

Ճաշէն վերջ Մերեմ ու Եշուա մեկուսացան:

Տխուր էին երկուքն ալ միեւնոյն անծանօթ պատճառով: Տխրութիւնը սեւ քօղի նման կախուած էր անոնց սպիտակ դէմքերուն վրայ:

Ոսկեսեննեակն էին, պատշգամի մէջ. Ծէնքը բարձունքի վրայ էր: Այդ գիշեր լուսին կար: Երկինքի այնքան մօտիկ էին: Ու լռութիւն էր: Երուսաղէմը կը քնանար. Քաղաքը հրէշային ուղտի մը կը նմանէր: Անապատին մէջ չոքած ուղտի նման էր: Այդ ուղտին վրան էին Մերեմ ու Եշուա: Պիտի արթննար-ուղտը՝ եւ պիտի վազէր անապատներու մէջ, հեռաստաններու մէջ, անդունդներու մէջ...

Չար երազ մը կար գիշերին մէջ ու Երուսաղէմի վրայ, չա՛ր, չա՛ր...

Ու տխուր երազանքներ Եշուայի եւ Մերեմի մէջ, տխո՛ւր, տխո՛ւր...

Սուգ էր...

Մերեմ կ՚ուզէր սիրով արքենալ քանզի տխուր էր եւ քանզի կ՚ուզէր վանել ամպերը...

Եշուայի կը թուէր թէ ինք մեռած է, բոլորովին մեռած է, մեռած է, մեռած է... Մեռել է... դիակ... Թուեցաւ իրեն, թէ զինքը մեռցուցած է, առանց արիւնի,

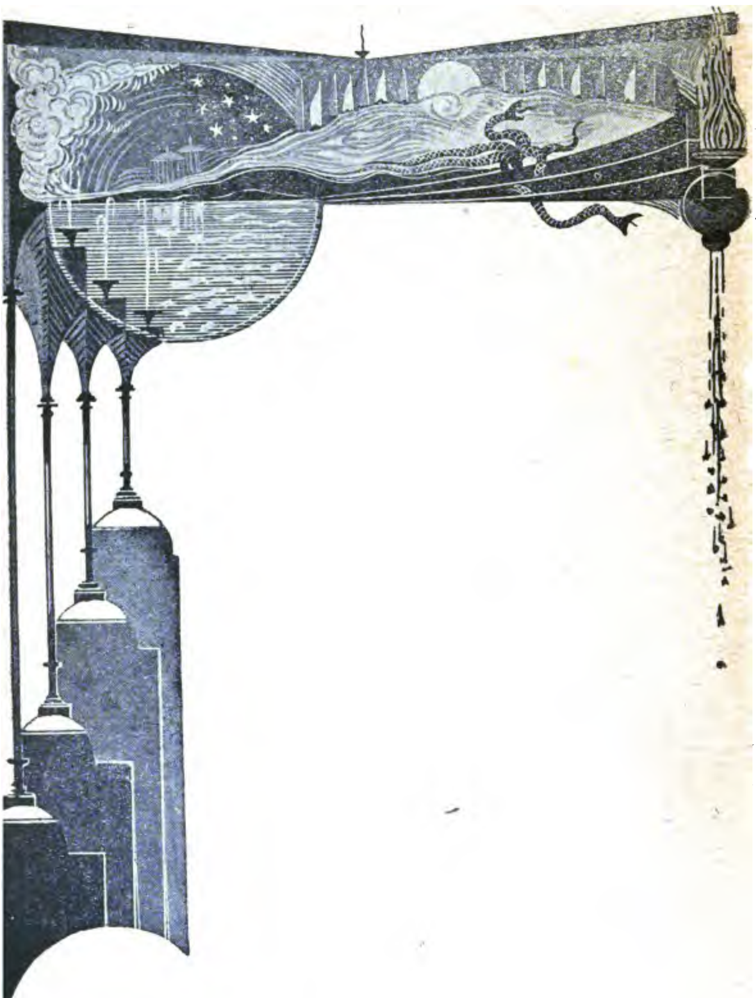

ԳԵՆՆԵՍԱՐԷԹ

Մերձէմ է որ մեռցուցած է զինք... Թուեցաւ նաեւ թէ Մերձէմն է որ պիտի կրնայ յարուցանել զինք...

Խորապէս զգաց, թէ ոչ կրնայ ապրիլ, ոչ կրնայ մեռնիլ անՄերձէմ:

Ու կրկին թուեցաւ իրեն թէ ինք մեռած է:

Պատշգամին մէջ անոնք երկու լուսասփիւններու պէս իրար խառնուեցան:

Անոնց գլուխները կը պարէին յամրօրէն: Ծուրթ առ շուրթ կը խմէին իրարու մարմին, մարմիններու ամբողջ քաղցրութիւնը: Անոնց ձեռքերը լեցուն էին հեշտութիւնով: Եշուա ունեցաւ նուաղում: Կը թուէր թէ մեռած է: Մերձէմ դրաւ զայն մահիճին վրայ: Եշուա կը հառաչէր խորունկ ու տաք: Ծնչահեղձ կ'ըլլար: Մարմինը պաղ քրտինքով ծածկուած էր: Մերձէմ ջուր սրսկեց Եշուայի ճակտին, մազերուն եւ ձեռքերուն: Ջո՛ւր, ջո՛ւր...

Եշուա խունկի նման էր գոյնով...

Եշուա սթափեցաւ, հետզհետէ սկսաւ կանոնաւորապէս շնչել։ Թեթեւցած էր ու քաղցրացած: Երկու կաթիլ արցունք իր աչքերուն մէջ:

Մերձէմ հրեշտակի նման էր:

Անոնք իրար նայեցան ու արտասուելով ու հեկեկալով զիրար գրկեցին: Աղէտի մը առջեւ էին: Զօրաւոր նախազգացում մըն էր: Անոնց բերանները ծանրացած էին։ Կարծես ըլլային համրեր:

Լսելի էր երկու բառ միայն: Երկու բառ... համակ հոգի եւ համակ բացատրութիւն...

— Եշուա. Ի՛մ Եշուաս...

— Մերձէմ, Մերձէմ, Մերձէմ... Մերձէմ, Մերձէմ... Մերձէմ... Մերձէմ...

— Եշուա...

Մերձէմ...

եւ յամրաբար բացուեցան անոնց շրթունքները եւ լեզուները սոխակացան գիշերին մէջ.

— Ի՜նչ, ի՜նչ գեղեցիկ ես դուն, ո՜վ իմ Թագուհիս, բարի Թագուհիս, քու հոգիդ քու մարմինիդ մէջ շուշանի նման է, քու մարմինդ քու հոգիիդ վրայ մեծ շուշանի նման է... դուն շուշանաշուշան, դուն հրաշածաղիկ, դուն ամէնէն գեղեցիկն ես շուշաններուն... Եկուր իմ շուշանս, ես ծիթենի եմ, իմ ճիւղերուն մէջ եկո՜ւր եկո՜ւր գեղեցիկս, քաղցրութեան աննման անօթս, եկո՜ւր, եկո՜ւր...

— Դուն ծիթենի ես ու ես նարդոս եմ...

— Նարդո՜ս...

— Ձիթենի՜...

— Հա՜ց ու գինի՜...

— Ու դեռ այնքան սեւ ծաղիկներ...

— Դեղին վարդեր, կրակներու վրայ...

— Կրակներու վրայ ծիթենիի տերեւներ...

— Չոր տերեւներ ծիթենիի...

— Սրբութեան բոյր...

— Բոյրի սաղմոս...

— Նոր մատեան...

— Երգ-Երգոց...

— Մեծ սիրերգ...

— Երգ Երգոցը յոյզ է եւ երեւակայութիւն...

— Նոր երգ...

— Երեւակայութեան իրականութիւնն ենք մենք...

— Օրօ՞ր է թէ քայլերգ...

— Տեսիլ ենք մենք...

— Կը քնանա՞ն թէ կը քալեն...

— Կեանք է... երազ է... եթէ ցերեկ է կը քալեն, եթէ գիշեր է կը քնանան...

— Մենք ի՞նչ կ'ընենք... Կը քալե՞նք թէ կը քնանանք...

— Մենք կա՞նք թէ չկա՞նք...

— Այո՛, մենք մեռել ենք...

— Ե՞րբ... ինչո՞ւ... որո՞ւ համար...

— Մարդկութեան համար...

— Սուտ է մարդկութիւնը... Մենք մեռանք մեզի համար...

— Ի՞նչպէս մեռանք...

— Մեզ խաչեցին...

— Էլի, Էլի...

— Մեզ խաչեցին դէմ դիմաց... Մենք չմեռանք... յետոյ մեզ խաչեցին իրարու վրայ... պիտի համբառնանք...

— Էլի, Էլի... Ի՛նչ գիշեր է...

— Օ՛, որքան տաք է... մութ է բայց արեւ կայ կարծես, այնքան տաք է...

Սաքաք թէնի...

— Ինչո՞ւ դուրս հանեցիր քենէ հոգիդ... Ահա ես զայն կը տեսնեմ իմ վրաս... Օ՛, տխուր է... Ա՛ռ, ա՛ռ, հոգիդ, պահէ զայն մարմինիդ մէջ...

— Մարմինս տկար է...

— Մարմինդ գեղեցիկ է... պէ՛տք է հոգիդ անոր...

— Մարմինս տկար է ու հոգիս ուժեղ...

— Մարմինդ տկար է ու կը թողի առանց հոգիիդ...

— Հոգիս յօժար է թռչելու...

— Մի՛ մի՛, թող տար որ թռչի... իր բոյնին մէջ պահէ... հոգին թռչուն մըն է, խենդ թռչուն, որ երբ անգամ մը թռչի...

— Որ երբ անգամ մը թռչի... ահա կը թռչի...

— Ա՛լ չի դառնար... ա՛լ չի դառնար...

— Ան կը բարձրանայ, անձրեւի պէս կ՚ըլլայ ու կը թափի բոլորին վրայ, բոլորին...

— Ես չեմ ուզեր որ ան թափի... թո՛ղ ան հոսի իմ մէջս...

— Քանզի դուն ալ ինծի ես նման... քու ալ հոգիդ ճախրի մէջ է...

— Առ իմ հոգիս ու թոյլ մի տար որ թափառի ունայնին մէջ...

— Ի՞նչպէս առնեմ ես քու հոգիդ...

— Ահա շրթունքներուս վրայ է ան... շնչէ զիս, հոտոտէ զիս, համբուրէ՛ ու խմէ հոգիս... Անիկա կաթիլ մը գինի է... մէկ կաթիլ... ազնուագոյն գինի... ճաշակէ եւ տես, զի քաղցր է...

Համբո՜յր...

Ու լռութիւն, լռութիւն, լռութիւն:

* * *

Եշուան կանգնած էր բարձունքի վրայ, պարապին մէջ:

Կը վազէր անոր ճակատէն քրտինք ու արիւն: Ու պատռած էր անոր կողը: Անոր աչքերուն կապոյտը կը թռչէր դէպի անյայտ:

Անոր սրբազեղ գլուխը խոնարհած էր քաղցրութեամբ, դէպի աշխարհ:

Անոր ոտքերուն տակ ամբոխ կար ու աղմուկ:

Ան այնտեղ չէր սակայն:

Իր անցեալը իր առջեւէն կը վազէր: Ու մանուանդ իր վերջին օրերու կեանքը:

Ահա համբոյրը Յուդայի:

Հարցաքննութիւն ու չարչարանք:

Կայեափա ու Պիղատոս:

Յետոյ ամէն բան մթնեց:

Իր աչքերը վարժուեցան մութին: Խաւարին մէջ տեսայ պարտէզ: Անթիւ ծառերը: Մէջտեղը ճամբայ ձիթենի: Որոտում: Կայծակներ: Իրերայաջորդ պայթումներ: Կայծակներ: Ամպերը վար կը վազեն: Հովերը կը կոխեն ամէն բանի վրայ: Ամէն ինչ կը սասանի: Սոսկում է:

Հնամեայ ձիթենին նման է եղէգի: Ահեղ կայծակ մը ահա որ օդը այրելով կ'իյնայ պարտէզին մէջ ու օձի նման կը խաղայ: Կայծակին լոյսով կը տեսնուի ձիթենիին վրայ մի կին. — Մերեէմը:

Ձիթենիին ճիւղերէն երկու ձեռքերով կախուած են առաքեալները, մե՛րկ, ու կը նային Մերեէմին։ Ծառը կ'օրօրի: Մերեէմ կը ժպտի: Առաքեալները անդադար կը նային Մերեէմին: Մթութիւն:

Երկրորդ մեծ կայծակ մը ահա որ հրեղէն վիշապի նման ահաւոր սուլոցով կու գայ ձիթենիին վրայ ու կը պատռէ անոր բունը: Ծառը կը բռնկի: Մերեէմ ու առաքեալներ բոցերուն մէջ: Ու հեռուներէն, ամէն կողմէ, ահա բազմութիւններ կու գան ու ինքզինքնին կը նետեն հրդեհին մէջ: Ահաւոր խարոյկահանդէս: Ծառը կը ճարճատի ու մարդիկ կը ճենճերին: Յանկարծ անձրեւ մը կ'իջնէ։ Ամենայն ինչ վերջացած է: Ծառէն կը մնայ բունը եւ խանձած ճիւղ մը:

Մէկ քանի հոգի կ'երեւին: Ծիւղէն մէկը կը կախեն: Մարդը կը ճօճի ու կ'աւանդէ հոգին: Յետոյ ծառը կը կտրեն բունէն ու դիակին հետ կը նետեն ջուրին մէջ: Ձիթենին լաստի նման կ'երթայ ջուրերուն վրայէն:

Ու յանկարծ ձիթենիին արմատին վրայ կ'երեւի Մերեէմը, ողջ է, ծիծաղուն: Անոր շրթունքներէն, ծի-երէն ու պորտէն կը հոսի նարդոս: Ինք նարդոսի ատրուան: Հրեշտակներ կ'իջնեն ու կը լուան անոր

ոտքերը: Ժողովուրդներ կու գան ու կ'երկրպագեն ա-նոր: Անիկա Թագուհի է ու կը բաշխէ հաց ու գինի եւ կ'ըսէ.

— Առէ՛ք, կերէք, ա՛յս է մարմին իմ... ա՛յս է արիւն իմ... արբէք ի սմանէ ամենեքեան... ի սմանէ ամենեքեան... ամենեքեան... արբէ՛ք:

Ու անիկա կ'ըսէ դեռ.

— Սիրեցէք միմեանց, համբուրուեցէք: Սիրեցէք միմիանց ինչպէս սիրեց զիս Եղուան: Անոր սէրն ու վարդապետութիւնը արդար էր ու հոյաւէտ, նման Նարդոսի:

Ու ժողովուրդները կ'երգեն.

— Ալէլուեա... «Ողջոյն քեզ Մարիամ...»

Մերսէմ կը կրկնէ իր երգը.

— Սիրեցէ՛ք միմիանց...

Ու երկու սեռէ հասարակութիւնը կ'սկսի հեշտու-թեան աղբիւրները բանալ, խոտերուն վրայ:

— Ալէլուեա՛...

— Փառք ի բարձունս...

Եղուա կը զգայ ցաւ ու վիշտ: Կ'աղաղակէ...

— Էլի, Էլի...

Ու դարձեալ մթութիւն:

— « Քրիստոս պատարագեալ»:

Եւ այս անգամ իր աչքերուն տեսանելի կ'ըլլան զիրար հալածող պատկերներ: Արագ, արագ՝ աւելի քան սրտի մը տրոփը:

Կը տեսնուի ցեխակոյտ մը, հսկայ ճահիճ: Մէ քանի լուտասներ: Ցեխերուն մէջ բիւրաւոր մարդիկ:

Մութուլոյս:

— «Հաւատամք ի մի Աստուած»:

Ահա առաքեալ մը եւ իր առջեւ բազմութիւն: Ե-ւա կը լսէ իր անունը:

Քարայր մը եւ աղօթողներ: Իր անունը:

Պսպղուն տաճար ու իր անունը:

— «Հայր մեր որ յերկինս ես սուրբ եղիցի անուն քո...»

Պատերազմ, զինուորներ, զօրականներ, զէն ու զրահ, զահանդանք ու ոճիր եւ իր անունը.

— Յիսուս Քրիստոս... Յիսուս Քրիստոս... Յիսուս Քրիստոս...

Մէկ պատկերը կ'ապտակէ միւս պատկերը:

Եշուա կը տեսնէ սուրեր, դրամներ, վահաններ, ճարպոտ կուրծքեր, որոնց բոլորին վրայ իր պատկերը:

Կը տեսնէ ճամբաներ, տաճարներ, մենաստաններ, գիւղեր, քաղաքներ՝ զարդարուած խաչերով:

Հեթանոս տեսարաններ, ծածկուած իր վարդապետութիւնով:

Ու յանկարծ՝

Խաչ մը: — Վրան առաքեալ —: Երկրորդ խաչ: — Վրան Նահատակ —: Երրորդ խաչ: — Մարտիրոս — : Չորրորդ խաչ, Հինգերորդ, վեցերորդ, եօթներորդ: Խաչ, խաչ, խաչ: Խաչ, խաչող, խաչեցեալ: Խաչեր որ կը դառնան, կը պարեն: Խաչեր որ իրար կը հալածեն, իրար կը վռնտեն, իրարու վրայ կը կործանին:

Խաչե՛ր, խաչե՛ր, խաչե՛ր...

Ահա երկու ազգութիւն, զինուած խաչերով: Իրար կը սպաննեն: Երկուքն ալ կը խօսին Եշուայի անունով.

— Յանուն Յիսուսի Քրիստոսի... Յիսուսի Քրիստոսի... Քրիստոսի...

— Յանուն Միածին Որդւոյ... Փրկչի... Քրիստոսի...

Եշուա կը զգայ ցաւ ու վիշտ:

Կ'արծակէ անհնարին ճիչը.

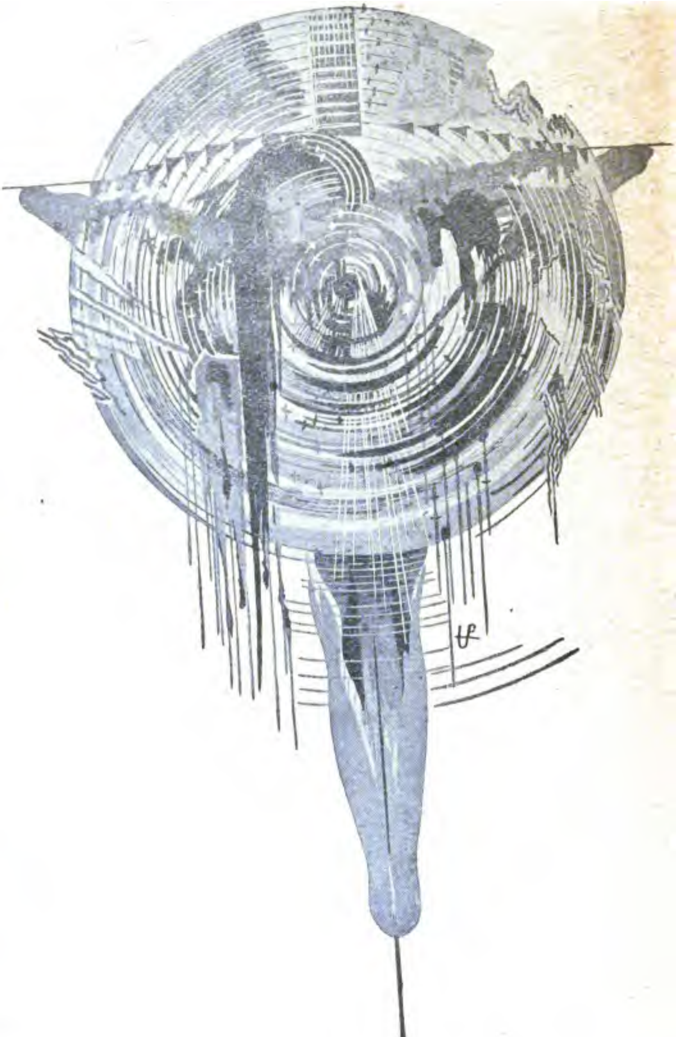

ԽԱՉԵԼՈՒԹԻՒՆ

— Է՜լի. Է՜լի...

Ահա կը տեսնէ Մերեէմը, բազմաթիւ Մերեէմներ, անթիւ Սալպաստներ, խուռնամբոխ Եուտաներ ու Կայեափաներ, Պիղատոսներ, Փարիսեցիներ:

Կը տեսնէ աշխարհը որ կ'ընթանայ միեւնոյն ճամբէն, հին ճանապարհէն, նոր անունով սրբացուցած ամէն հեթանոսութիւն, անաստուածութիւն։

Ու ձայներ որ կ'աղաղակեն.

— Սիրեցէ՛ք միմիանց...

Ու մարդիկ սիրով կ'ուտեն զիրար:

Մթութիւն: կ'իյնայ կայծակ: Հեռուէն ձայներ: Որոտումներու տակ կը լուէին Եշուային խօսքերը, որոնք կը կրկնուէին ու կը կրկնուէին.

— Հայր մեր որ յերկինս ես սուրբ եղիցի անուն քո...

— Սուրբ եղիցի անուն քո...

— Եղիցի կամք քո...

— Թող մեզ զպարտիս մեր որպէս եւ մեք թողումք մերոց պարտապանաց...

— Թողումք մերոց պարտապանաց...

— Զի քո է արքայութիւն եւ զօրութիւն եւ փառք...

— Ամէն... Ամէն... Ամէն...

— Յաւիտեանս յաւիտենից ամէն...

— Բարի, բարի, բարի արարէք...

— Բարի արարէք ատելեաց ձերոց...

— Բարի, բարի, բարի...

Եշուա կ'ուզէ պոռալ: Կը խեղդուի ձայնը: Կ'ուզէ պոռալ.

— Ո՛չ, ո՛չ, ո՛չ, ո՛չ...

Կը դողայ զայրոյթէն: կ'ուզէ վազել ու մտնել ամբոխին մէջ: Առնել վիշապէ խարազան ու զայն շաղ՝

ցնել բոլորին վրայ: Բանդել ու տապալել: Կրկին քա-
րոզել, դարձեալ քալել, Նորէն ու Նորէն յոգնիլ ու
չարչարուիլ:

Կ'ուզէր... Կ'ուզէր...

Անկարելի եղաւ շարժել իր թեւերն ու ոտքերը:

Պատկերները չքացած էին:

Նայեցաւ ինքզինքին ու տեսաւ որ՝

խաչուած էր:

ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ԳՐԻԳՈՐ Ա[illegible]ԵԱՆԻ
Կարգաթիւ

Ծանօթ. — Հատորին սկիզբը դրուած հեղինակին ու ..ռենազարդին լուսանկարիչն է Ց. ՍԷՄԷՐՃԵԱՆ (Թէպլիս):

ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ԳՐԻԳՈՐ ԱՒԱԳԵԱՆԻ
Կարգաթիւ ....